

Наведено результати теоретичних, практичних і прикладних досліджень з актуальних проблем військової педагогіки, військової психології, військової економіки, військової географії, геопросторової підтримки і права.

Для наукових, науково-педагогічних працівників, ад'юнктів, аспірантів, студентів та курсантів.

The results of theoretical, practical and empirical research on actual issues military pedagogy, military psychology, military economy, military geography, geospatial support and law are presented.

For researchers, faculty members, postgraduate students, students and cadets.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	І. В. Толок, канд. пед. наук, доц.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Б. О. Попков, канд. військ. наук, ст. наук. співроб. (заст. гол. ред.); О. Л. Скрябін, канд. іст. наук (відп. секр.); О. В. Соколіна, канд. філос. наук (техн. ред.); І. С. Бахов, д-р пед. наук, проф.; А. А. Каленський, д-р пед. наук, доц.; В. С. Рижиков, д-р пед. наук, проф.; Н. М. Чернуха, д-р пед. наук, проф.; І. Д. Юник, канд. пед. наук, доц.; А. Ю. Гордєєв, д-р геогр. наук, проф.; С. А. Лісовський, д-р геогр. наук, ст. наук. співроб.; Є. О. Маруняк, д-р геогр. наук, ст. наук. співроб.; В. І. Зацерковний, д-р техн. наук, проф.; К. А. Антипова, д-р геогр. наук, проф. (Білорусь); Б. А. Якимчук, канд. психол. наук; О. В. Кобець, д-р психол. наук, доц.; В. В. Карелін, д-р юрид. наук; О. М. Бериславська, канд. юрид. наук; О. Д. Рожко, д-р екон. наук, проф.; В. В. Баєв, канд. екон. наук, доц.
Адреса редколегії	Військовий інститут, вул. Ломоносова, 81, м. Київ, 03680, Україна; ☎ (38044) 521 32 89; тел./факс (38044) 521 32 92 E-mail: milvisnyk.knu@ukr.net; www.mil.univ.kiev.ua
Затверджено	Вченою радою Військового інституту 20.05.21 (протокол № 15)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 17617-6467Р від 29.03.11
Журнал входить	до переліку наукових фахових видань України (категорія Б) за спеціальностями 011, 014, 015 – педагогічні; 072 – економічні; 193 – технічні (наказ МОН від 26.11.2020 № 1471) та 053 – психологічні; 081 – юридичні (наказ МОН від 09.02.2021 № 157).
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

The results of theoretical, practical and empirical research on actual issues of military pedagogy, military psychology, military economy, military geography, geospatial support and law are presented.

For researchers, faculty members, postgraduate students, students and cadets.

Наведено результати теоретичних, практичних і прикладних досліджень з актуальних проблем військової педагогіки, військової психології, військової економіки, військової географії, геопросторової підтримки і права.

Для наукових, науково-педагогічних працівників, ад'юнктів, аспірантів, студентів та курсантів.

EDITOR-IN-CHIEF	I. Tolok, PhD in Pedagogy, Ass. Prof.
EDITORIAL BOARD	B. Popkov, PhD in Military Sci., Senior Res. Ass. (Deputy Editor in Chief); O. Skriabin, PhD in Historical Sci. (Executive Secretary); O. Sokolina, PhD in Philosophy (Technical ed.); I. Bakhov, Dr of Sci. in Pedagogy, Prof.; A. Kalenskiy, Dr of Sci. in Pedagogy, Ass. Prof.; V. Ryzhykov, Dr of Sci. in Pedagogy, Prof.; N. Chernuha, Dr of Sci. in Pedagogy, Prof.; I. Yynyk, PhD in Pedagogy Sci., Ass. Prof.; A. Gordeev, Dr of Sci. in Geography, Prof.; S. Lisovskiy, Dr of Sci. in Geography, Senior Res. Ass.; E. Marunyak, Dr of Sci. in Geography, Senior Res. Ass.; V. Zacerkovnyy, Dr of Sci. in Technik, Prof.; K. Antypova, Dr of Sci. in Geography, Prof. (Belarus); B. Yakymchuk, PhD in Psycholog. Sci.; O. Kobets, Dr of Psycholog. Sci., Ass. Prof.; V. Karelin, Dr of Judicial Sci.; O. Beryslavs'ka, PhD of Judicial Sci.; O. Rozhko, Dr of Economic Sci., Prof.; V. Bayev, PhD in Economic Sci., Ass. Prof.
Address	Military Institute, 81, Lomonosova str., Kyiv, 03680, Ukraine; ☎ (38044) 521 32 89; tel./fax (38044) 521 32 92; E-mail: milvisnyk.knu@ukr.net; www.mil.univ.kiev.ua
Approved by the	Scientific Council of Military Institute (Protocol № 15 of 20th May 2021)
Certified by the	Ministry of Justice of Ukraine State Certificate № 17617-6467P issued on 29.03.11
The Jurnal is included	The Journal is included in the category "B" of the list of scientific professional editions of Ukraine in the field of Pedagogy – specialties 011, 014, 015; in the field of Economy – specialty 072; in the field of Technical sciences – specialty 193 (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from №1471 dated 26.11.2020), Psychology –specialty 053; Law – specialty 081 (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine №157 dated 09.02.2021).
Publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register DK №1103 of 31.10.02
Address of publisher	Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 14, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601, Ukraine, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІКА

Близнюк В.

Психолого-педагогічні особливості процесу професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності Збройних Сил України в умовах бакалаврату.....	5
--	---

Бондаренко О.

Формування готовності майбутніх офіцерів Збройних Сил України до професійної діяльності у військових ліцеях як педагогічна проблема	9
---	---

Городянська Л.

Системно-логічний підхід до організації дистанційного навчання в системі військової освіти	13
--	----

Зарічанський О., Зарічанська Н.

Дидактичні аспекти теоретичних основ лідерства в соціально-філософській площині.....	18
--	----

Скрябін О., Черних Ю., Черних О.

Впровадження досвіду проведення АТО та ООС Збройних Сил України під час визначення вимог до професійної підготовки військових фахівців	24
--	----

Юрков А.

Технологія розробки та обґрунтування змістової складової професіограми офіцера-психолога Збройних Сил України	28
---	----

ПСИХОЛОГІЯ

Беліченко Л.

Теоретичний аналіз поняття "психологічна корекція" та його роль і місце в системі морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України	33
---	----

Мась Н., Флорескул О.

Деякі спроби діагностування посттравматичних порушень учасників бойових дій на ранніх етапах їх виникнення	38
--	----

ФІНАНСИ

Марко Є., Кузьменко В.

Економетрика національної безпеки та оборони України.....	44
---	----

Шрамко О.

Типові порушення, що виявляються в процесі аудиту військових частин Збройних Сил України.....	52
---	----

ПРАВО

Боброва Ю., Бобров Ю.

Сучасна українська армія крізь гендерну призму.....	58
---	----

Казьмірук С., Пампуха І., Близнюк Н.

Проблеми правового регулювання застосування поліграфа в секторі безпеки та оборони України	62
--	----

Приймак В.

Методологічні засади дослідження проблеми запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління	66
--	----

ГЕОПРОСТОРОВА ПІДТРИМКА

Лукіянчук А., Савков П., Циба М., Полтавський М.

Системи підтримки прийняття рішення у військовій сфері на основі ГІС-технологій	70
---	----

Міхно О., Патракеєв І., Левінськова Н.

Аналіз тактичних властивостей сучасного геоінформаційного моніторингу.....	74
--	----

Федченко О., Литвиненко Н., Пінчук О.

Застосування геоінформаційних систем у контексті реформування системи охорони здоров'я України та медичного забезпечення Збройних Сил України	81
---	----

CONTENTS

PEDAGOGY

Blyzniuk V. Psychological and pedagogical features of the process of professional training of future officers of law enforcement activities of the armed forces of Ukraine in the conditions of undergraduate	5
Bondarenko O. Training of future officers of the armed forces of Ukraine for professional activity in military lyceums as a pedagogical problem	9
Gorodianska L. System-logical approach to the organization of distance learning in the military education system	13
Zarychanskyi O., Zarichanska N. Didactic aspects of theoretical fundamentals of leadership in the socio-philosophical sphere	18
Skriabin O., Chernykh Yu., Chernykh O. Implementation of the experience of ato and oyf by the armed forces of Ukraine for determining the requirements to professional training of military specialists	24
Yurkov A. Technology for development and substantiation of the semantic component of the professional profile of an officer-psychologist of the armed forces of Ukraine	28

PSYCHOLOGY

Belichenko L. The theoretical analyses of the definition of "psychological correction" and its role and place within the system of the moral-psychological support of the armed forces of Ukraine.....	33
Mas N., Floreskul O. Some attempts to diagnose post-traumatic deviations of participants of combat activities in the early stages of their occurrence.....	38

FINANCE

Marko Y., Kuzmenko V. Econometrics of national security and defense of Ukraine	44
Shramko O. Typical violations detected during the audit of military units of the armed forces of Ukraine	52

LAW

Bobrova Yu., Bobrov Yu. The modern ukrainian army through a gender prism.....	58
Kazmiruk S., Pampukha I., Blyzniuk N. Problems of legal regulation of the use of polygraph in the security and defense sector of Ukraine	62
Pryimak V. Methodological foundations of the study of the problem of preventing corruption offenses in the military administration	66

GEOSPATIAL SUPPORT

Lukiyanchuk A., Savkov P., Tsyba M., Poltavskyi M. The system of decision-making support in the military spherebased on gis-technologies.....	70
Mikhno O., Patrakeyev I. Analysis of tactical properties of modern geoinformational monitoring	74
Fedchenko O., Lytvynenko N., Pinchuk O. Application of geographic information systems in the context of reforming the healthcare of Ukraine and medical support of the armed forces of Ukraine	81

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ БАКАЛАВРАТУ

Обґрунтовано психолого-педагогічні особливості процесу професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності ЗСУ в умовах бакалаврату. Встановлено, що професійна підготовка майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності поступово переходить до готовності майбутнього офіцера виконувати поставлені професійні завдання. Уточнено, що освітній процес у військових закладах вищої освіти проходить в умовах суперечностей між новими постійно зростаючими вимогами до сучасного рівня підготовки майбутніх офіцерів і недостатнім традиційним рівнем підготовки, між творчим рівнем викладання і репродуктивним характером навчання, які можливо розв'язати шляхом впровадження нових інноваційних технологій та методик навчання. З'ясовано, що в основу процесу формування знань, вмінь та професійних навичок майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності має бути покладено два основні етапи: проблемно-предметний, під час якого відбувається первинне сприйняття та осмислення змісту і досвіду подальшої професійної діяльності; ціннісно-регуляційний, за яким відбувається формування командних навичок і професійних вмінь майбутнього офіцера, відбувається розвиток творчого стилю, формуються мотиви, ціннісні орієнтації, лідерські якості тощо. Виокремлено психологічні компоненти, які впливають на професійну підготовку майбутніх офіцерів: умовленість до навчання, емоційно-вольові властивості особистості майбутнього офіцера, інтелектуальна готовність до вирішення професійних завдань, сформовані вміння та навички виконання професійних завдань, сукупність особистісно-професійних якостей майбутнього офіцера, рефлексивність. Визначено, що рівень професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності обумовлено мірою їхньої активності як суб'єкта, особливостями та можливостями самостійно організовувати свої дії, поведінку, діяльність загалом на основі інтелектуальної готовності й усвідомлення значущості особистих і способів розв'язування професійних завдань, у тому числі, тактичних.

Ключові слова: модель, професійна підготовка, офіцери правоохоронної діяльності, ЗСУ, військовий заклад вищої освіти.

Постановка проблеми. Соціально-економічні умови в Україні ставлять на одне із перших місць у педагогічних дослідженнях питання вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх спеціалістів, конкурентоздатних на ринку праці, які на високому рівні оволоділи професією під час навчання у вищому навчальному закладі та готові до активної діяльності на шляху професійного зростання. Важливою складовою вищої освіти України є військова освіта [2]. На розвиток вищої військової освіти в Україні впливають такі нормативно правові документи: Закон України "Про освіту" (2017), Закон України "Про вищу освіту" (редакція 2014 року), "Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр.", Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. (2002), Державна національна програма "Освіта" (1993), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) та ін.

Основні аспекти функціонування і розвитку військової освіти (далі – РВО) конкретизовані в Концепції військової освіти в Україні, згідно з якою військова освіта є ступеневою системою безперервного навчання військових фахівців. Однією з важливих складових цієї системи є професійна підготовка майбутніх військовослужбовців. Тому Концепція військової освіти в Україні передбачає розвиток системи військової освіти як один із пріоритетних напрямів у будівництві ЗС та інших військових формувань України [8].

У своїх дослідженнях В. Маслов зазначає, що однією із цілей розвитку ЗСУ є високий рівень загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів [6]. У свою чергу, висловлювання вченого й існуюча нормативно-правова база щодо розвитку вищої військової освіти в Україні дає нам підстави для подальшого дослідження та обґрунтування психолого-педагогічних особливостей процесу професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності ЗСУ в умовах бакалаврату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження свідчить, що проблему готовності майбутніх фахівців до здійснення професійної діяльності досліджували А. Капська, А. Линенко, І. Пастир, О. Ярошенко, О. Бойко; мотиваційну готовність – Є. Томас; професійно-педагогічну – С. Корищенко.

Загальнодидактичні проблеми навчання майбутніх військовослужбовців представлено в наукових роботах з розвитку педагогічної науки та практики в Україні (А. Алексюк, А. Вітчинко, В. Онищук, В. Помогайба, І. Федоренко, М. Ярмаченко).

Поліаспектність проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у процесі вивчення загальновійськових дисциплін знайшла своє відображення в наукових роботах В. Бачевського, К. Вербицького, В. Герасимчука, О. Діденка, А. Столярова, В. Чернявського та ін.

Проблема професійної підготовки майбутніх фахівців досліджена в роботах М. Бакума, С. Гончаренка, К. Корсака, В. Кушнірука, В. Лугового, П. Олійника, С. Сисоевої, О. Дубініної, І. Зязюна та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні психолого-педагогічних особливостей процесу професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності ЗСУ в умовах бакалаврату.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку вітчизняної військово-педагогічної науки та практики, а також соціальні запити до ЗСУ, вимагають уточнення умов психолого-педагогічної професійної підготовки майбутніх офіцерів. Відомо, що теорія і методика військового навчання (військова дидактика) мають відповісти на такі актуальні запитання сьогодення: "Чому вчити?" і "Як вчити?", водночас "Кого, для чого і як вчити?". Таке визначення військового навчання

традиційне. Проте воно, з одного боку, потребує суттєвого уточнення і вдосконалення, а з іншого, – обґрунтування сучасних підходів до організації і проведення освітнього процесу у ВЗВО з метою якісної підготовки майбутніх офіцерів. З огляду на окреслену проблему, спробуємо обґрунтувати психолого-педагогічні особливості процесу професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності ЗСУ в умовах бакалаврату.

У своїх дослідженнях В. Бондар зазначає, що "...сучасний етап розвитку теорії педагогіки характеризується активним використанням нової термінології, запозиченої з інших наук, виробничої сфери. Цей процес зумовлений багатьма причинами: соціально-економічними змінами, впливом західних і особливо американських освітніх концепцій, пошуком аналогів у виробництві, посиленням міждисциплінарних зв'язків, інтегративним підходом до досліджень тощо. Все це приводить до відходу, а подекуди до огульної критики традиційних для педагогіки понять, підміни їх новими термінами, не завжди адекватними чи доречними... Замість теорії виховання вводиться технологія виховного процесу, замість теорії освіти і навчання – технологія особистісно орієнтованої освіти і навчання, управління підмінється менеджментом..." [1].

Активне застосування у військово-дидактичній науці "визначальних для гуманістично-орієнтованої технології освіти" таких дидактичних категорій, як "...навчальне дослідження, процесуальна орієнтація, вирішення проблеми, постановка і перевірка гіпотез, збір даних, експеримент, перенесення знань, моделювання, аргументація, прийняття рішень, співвіднесення моделі і реальності, рефлексивне, критичне, творче мислення, розвиток сприйнятливості, рольова гра, релевантність, пошук особистісних смислів" [9], вимагають їхнього всебічного обґрунтування і впровадження у широкий науковий обіг.

Таким чином, актуальність обґрунтування психолого-педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності в умовах бакалаврату зумовлено ще тим, що відбувається складний процес становлення вітчизняної системи військової освіти та формування вітчизняної військової педагогічної науки.

Професійна підготовка майбутніх офіцерів є складним динамічним процесом, який безпосередньо залежить від взаємопов'язаних факторів і зв'язків, що формується та проявляються на основі загальних закономірностей педагогічного процесу [5]. Процес якісної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності в сучасних умовах становлення вітчизняної системи військової освіти стає основним пріоритетом розвитку ЗСУ. Сьогодні прогрес у вихованні та навчанні майбутніх офіцерів має відбуватися за діалектичним відмиранням застарілого і народженням нового, що вимагає наповнення педагогіки вищої військової школи новим змістом.

В основу процесу формування знань, вмінь та професійних навичок майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності має бути покладено два основні етапи: перший – проблемно-предметний, під час якого відбувається первинне сприйняття та осмислення змісту та досвіду подальшої професійної діяльності; другий – ціннісно-регуляторний. Під час цього етапу формуються командні навички та професійні вміння майбутнього офіцера, розвивається творчий стиль, формуються мотиви, ціннісні орієнтації, лідерські якості тощо.

На думку О. Бойка [3], загальний алгоритм професійного становлення майбутніх офіцерів має відповідати таким етапам: *установчо-мотиваційний* (формування мотивації до подальшої професійної діяльності майбутнього офіцера, відбувається постійне збагачення та накопичення знань, вмінь і навичок); *змістовно-пошу-*

ковий (передбачає організаційні функції педагогічної діяльності майбутніх офіцерів); *контрольно-смысловий* (притаманне самооцінювання власної навчальної діяльності, осмислення набутих знань, самоконтроль цієї діяльності особистісного та професійного смислу); *адаптивно-перетворювальний* (відбувається перехід отриманих теоретичних знань у практичну площину, набуття професійного досвіду та його практичне застосування); *системно узагальнювальний* (процес узагальнення та систематизації отриманих знань, вмінь і навичок, доведення їх до відповідного професійного рівня); *контрольно-рефлексивний* (проведення підсумкового контролю, оцінювання та самооцінювання набутих знань).

Одне з важливих місць у свідомому становленні майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності посідає установчо-мотиваційний етап, який протягом усього навчання актуалізує їхню позитивну настанову до подальшої професійної діяльності, формує та розвиває зовнішню і внутрішню мотивацію, визначає основні види професійної компетенції, які вони опановують у процесі професійної підготовки. Головними завданнями на цьому етапі є об'єктивне самооцінювання майбутніми офіцерами власної професійної компетентності, сформованості набутих навичок під час навчання, вміння приймати нестандартні рішення, виходячи з умов, які склались.

Змістовно-пошуковий етап призначений для формування у майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності професійної компетентності на оптимальне набуття та постійне вдосконалення професійних знань. В основу діяльності курсантів на цьому етапі закладено системне, систематичне, послідовне та комплексне набуття професійних знань, послідовне формування індивідуального стилю майбутньої професійної діяльності та його адаптації в умовах сьогодення. У такій діяльності формується не тільки система професійних знань, а й вміння приймати самостійно рішення у кризових ситуаціях, вдосконалюються набуті навички та вміння під час навчання у військовому закладі вищої освіти. На цьому етапі ефективність забезпечується через комплекс активних методів навчання, які сприяють виникненню та підтриманню діалогічних взаємин між викладачем ЗВО та майбутнім офіцером.

Контрольно-смысловий етап спрямований на визначення, осмислення та усвідомлення цілей, змісту та специфіки майбутньої професійної діяльності, оцінювання та самооцінювання рівня опанування майбутньою професійною діяльністю офіцера. На цьому етапі використовуються усне і письмове опитування, тестування, військової ігри творчі вправи на вирішення як окремих, так і комплексних професійних завдань.

Сукупність вищевикреслених трьох етапів (*установчо-мотиваційний, змістовно-пошуковий, контрольно-смысловий*) завершають пізнавально-емоційний етап і стимулюють майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності до максимально важливого психосоціального зростання.

Наступним етапом у становленні та професійному розвитку майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності є системно-узагальнювальний етап, який має на меті сформувати у курсантів оптимальну модель майбутньої професійної діяльності, починаючи від командно-штабних навчань і закінчуючи військовим стажуванням. Цей етап для майбутнього офіцера правоохоронної діяльності триває впродовж всієї службової кар'єри та ґрунтується на принципах неперервної освіти. На цьому етапі відбувається перехід від теоретичних знань до формування практичних навичок.

Контрольно-рефлексивний етап передбачає розвиток творчої рефлексії і має на меті забезпечити збагачення цінностями та ідеалами, ставленням та оцінками,

настановами і переконаннями, професійними орієнтаціями. Це підсумковий контроль рівня сформованості у майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності основних компонентів професійної готовності (*мотиваційний, функціональний та емоційно-вольовий*). Для цього використовуються навчальні та інші заходи узагальнювально-проблемного характеру (тактичні та командно-штабні навчання, військове стажування тощо), які спрямовані на розвиток гнучкості, системності у прийнятті рішень і вміння самостійно приймати рішення у кризових ситуаціях.

Вище ми розкрили поняття "готовність майбутнього офіцера до службової діяльності", яке і пропонуємо розглядати, як особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу на формування у громадянина готовності до захисту Батьківщини, до проходження військової служби у військових формуваннях і забезпечує узгодження ним знань про зміст і структуру службової діяльності та вимоги до цієї діяльності, до стану здоров'я, до психологічного стану та сформованих професійних компетентностей [2].

Отже, розвиток військово-професійних знань майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності забезпечується послідовним підвищенням їхнього професійного рівня через послідовне засвоєння військової спеціальності впродовж навчання та подальшої професійної діяльності на засадах неперервної освіти.

Ураховуючи той факт, що "військове навчання – це планомірна, організована, спільна і двостороння цілеспрямована діяльність суб'єктів викладання і суб'єктів, які навчаються, спрямована на свідоме, міцне і глибоке опанування останніми системою військово-професійних знань, процес, під час якого набувають військову освіту, відбувається виховання, професійний розвиток майбутніх офіцерів і формування світогляду, засвоєння воєнного досвіду людства і військової діяльності" [10], психологічні особливості у підготовці майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності відіграють важливе місце. Проаналізована наукова література дає підстави стверджувати, що серед основних психологічних особливостей розвитку майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності перше місце посідає розвиток стійкої військово-професійної спрямованості до майбутньої професійної діяльності та послідовне підвищення її рівня, яке досягається через: *вікові особливості; особистісні особливості* (загальна спрямованість особистості на подальшу професійну діяльність, високий рівень сформованості системи ціннісних орієнтирів, самовдосконалення та самореалізації, як у навчальній, так і подальшій військово-професійній діяльності, задоволеність обраною професією тощо); *індивідуальні особливості* (взаємозв'язки структурно-змістовних компонентів військово-професійної спрямованості до майбутньої професійної діяльності: мотив до самоствердження, ініціативність, задоволеність результатами самовдосконалення та самореалізації в навчальній діяльності, задоволення майбутньою професійною діяльністю).

Отже, психологічні умови, які відображають специфічність професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності та їхню спрямованість на формування професійної компетентності, мають ґрунтуватись на таких основних компонентах: мотиваційному, функціональному та емоційно-вольовому.

З огляду на розуміння процесу професійного розвитку майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності та єдності відповідних компонентів їхнього професійного розвитку вважаємо за доцільне визначити загальні психологічні критерії розвиненості професійної компетентності у

майбутніх офіцерів в умовах бакалаврату. Загальновідомо, що критерії мають відображати основні закономірності формування певного явища, наявні взаємозв'язки між компонентами, динаміку явища, що вивчається, і розкриватись через специфічні ознаки кожного компонента. На основі аналізу джерельної бази з проблеми дослідження, ми визначили комплекс психологічних критеріїв рівня професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності, яким притаманні такі ознаки:

- усвідомлення сутності прийняття рішень, що виникають у професійній діяльності, та їхніх суперечностей;
- наявність особистого позитивного ставлення до способу розв'язування професійних завдань;
- наявність ефективних методик і технологій виявлення методів, способів і форм під час розв'язування типових і нестандартних завдань [7].

Зазначимо, що окреслені ознаки будуть загальними для всіх психологічних критеріїв рівня професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності, тому неможливо здійснювати оцінювання і формування, не враховуючи єдності її складових.

Для повноти й об'єктивності вимірювання психологічних компонентів, які впливають на професійну підготовку майбутніх офіцерів, виокремимо такі критерії та їхні відповідні показники: *умотивованість до навчання, емоційно-вольові властивості особистості майбутнього офіцера, інтелектуальна готовність до вирішення професійних завдань, сформовані вміння та навички виконання професійних завдань, сукупність особистісно-професійних якостей майбутнього офіцера, рефлексивність*. Проаналізуємо кожний із критеріїв.

Умотивованість особистості до навчання, полягає у прагненні майбутнього офіцера до подолання перешкод та поліпшенні своїх результатів навчання, наявності чітких цілей діяльності та наполегливості у їхньому досягненні, схильності виявляти ініціативу, прагненні до саморозвитку та самовдосконалення. Показниками цього критерію є: оцінка результатів праці, професійні досягнення, інтернальність у сфері професійних досягнень, професійні інтереси та цінності, життєві цілі, соціальна бажаність і загальна активність, внутрішні мотиви.

Емоційно-вольові властивості особистості майбутнього офіцера. Цей критерій полягає у відповідальності, розумінні та сприйнятті себе як активного діяча професійної діяльності та характеризується розвинутою системою емоційно-вольової саморегуляції. Його показниками є тип контролю особистості та рівень сформованості саморегуляції активності.

Наступним критерієм є *інтелектуальна готовність до вирішення професійних завдань*. Під інтелектуальною готовністю розуміємо сукупність сформованих інтелектуальних навичок, що характеризують особистість майбутнього офіцера правоохоронної діяльності в розумовому аспекті. Вона виявляється в розв'язуванні майбутніми офіцерами нетипових, нестандартних проблемних ситуацій, у здатності відчувати проблемність у процесі розв'язування професійних завдань і в самостійності постановки проблеми. Показником цього критерію виступає високий рівень успішності.

Сформовані вміння та навички виконання професійних завдань. Цей критерій полягає у вмінні управляти собою, володінні навичками вирішення проблемних ситуацій тактичного рівня, вмінні впливати на оточуючих, вмінні навчати та керувати, вмінні налагодити групову роботу. Він характеризується наявністю чітких цінностей та особистих цілей, творчим підходом до діяльності та тривалим саморозвитком. Показниками цього критерію

є розвинені командні якості, високий рівень володіння управлінськими вміннями та навичками, спрямованість на інтерес власної справи.

Сукупність особистісно-професійних якостей майбутнього офіцера правоохоронної діяльності. Цей критерій полягає в емоційній стійкості, товариськості, задоволеності собою і своїми успіхами, готовності слідувати нормам і вимогам, схильності до ризику, прагненні до суспільного визнання, лідерстві й адекватному розумінні свого місця та ролі в подальшій професійній діяльності, у тому числі, вмінні приймати ефективні командні рішення в нестандартних умовах. Цьому критерію відповідають такі показники: врівноваженість, комунікабельність, екстравертованість, адекватність самооцінки.

Наступний критерій – *рефлексивність*, він полягає у вмінні майбутнього офіцера свідомо контролювати рівень власного розвитку та результати своєї діяльності, у здатності людини виходити за межі власного "Я", осмислювати, вивчати, аналізувати щось за допомогою порівняння свого "Я" з певними подіями, які відбуваються у світі, та суспільними особистостями. Показником цього критерію є рефлексивність.

Відповідно до окреслених критеріїв визначаємо три рівні професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності в умовах бакалаврату: високий, середній і низький.

Висновки. Визначаючи основні етапи особистісного та професійного становлення майбутнього офіцера правоохоронної діяльності доходимо висновку, що офіцер, проходячи відрізок свого професійного шляху з граничною самовіддачею оволодіває спеціальністю, а згодом відповідає за результати своєї роботи, при цьому виконує завдання як професіонал, не зупиняючись на досягнутому, і прагне вийти на новий професійний рівень.

Професійна підготовка поступово переходить до готовності майбутнього офіцера виконувати поставлені професійні завдання. Перехід від готовності супроводжується поступовим переходом до компетентності. Від компетентності до найвищої сходинки у процесі професійного розвитку – професіоналізму [4], що, у свою чергу, залежить від ряду умов, найважливішими з яких є такі:

- спрямованість на досягнення позитивних результатів у військово-професійній діяльності;
- наявність постійного прагнення до військово-професійного зростання та самовдосконалення;
- відповідний рівень мотивації до професійної підготовки та самопідготовки;
- формування потреби в самоактуалізації та саморозвитку, усвідомлення власної значущості в реалізації професійних цілей;
- сприятливий клімат професійного середовища, наявність зворотного зв'язку;
- постійне прагнення до пізнання й опанування нового та прогресивного.

Також, за результатами дослідження, дійшли висновку, що освітній процес у військових закладах вищої освіти проходить в умовах суперечностей між новими постійно зростаючими вимогами до сучасного рівня підготовки майбутніх офіцерів і недостатнім традиційним рівнем підготовки, між творчим рівнем викладання і репродуктивним характером навчання, які можна розв'язати шляхом впровадження нових інноваційних технологій та методик навчання.

Здійснюючи аналіз психолого-педагогічних особливостей процесу професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності ЗСУ в умовах бакалаврату,

виокремлено психологічні компоненти, які впливають на професійну підготовку майбутніх офіцерів: умовленість до навчання, емоційно-вольові властивості особистості майбутнього офіцера, інтелектуальна готовність до вирішення професійних завдань, сформовані вміння та навички виконання професійних завдань, сукупність особистісно-професійних якостей майбутнього офіцера, рефлексивність. Тобто рівень професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності зумовлений мірою їхньої активності як суб'єкта, особливостями та можливостями самостійно організовувати свої дії, поведінку, діяльність загалом на основі інтелектуальної готовності й усвідомленні значущості особистих і способів розв'язування професійних завдань, у тому числі, тактичних.

Обґрунтовані компоненти та їхні показники, які впливають на професійну підготовку майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності, є основою психодіагностичного апарату визначення стану професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності в умовах бакалаврату та розробці відповідної моделі.

Перспективи подальшої розробки проблеми нашого дослідження вбачаємо в розробці моделі професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності ЗСУ в умовах бакалаврату.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В. П., Бондар В. І. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів XXI століття // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки, 2010. Вип. 1.28. С. 12–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_1.28_4 (дата звернення: 20.02.2021).
2. Близнюк В. В. Проблеми теорії і методики професійної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронної діяльності Збройних Сил України в умовах бакалаврату : зб. наук. пр. // Вісн. післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки, 2021. № 15(44). С. 25–47. URL: <http://umo.edu.ua/pedagoghichni-nauki-vipuski/zbirnik-naukovikh-pracj-visnik-pisladiplomnoi-osviti-serija-pedagoghichni-nauki-vipusk-1544-2021> (дата звернення: 20.02.2021).
3. Бойко О. В. Формування готовності до управлінської діяльності у майбутніх магістрів військовосоціального управління : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Олег Володимирович Бойко. К., 2005. 217 с.
4. Вітченко А. О. Неперервність підготовки військових педагогів: від компетентності до професіоналізму та майстерності : зб. наук. пр., 2014. К. : НУОУ, № 1(29). С. 50.
5. Кузьміна Н. В. Методы системного педагогического исследования, 1982. URL: http://ost101.narod.ru/2013_Gumanitas_sistems_Vol1.pdf (дата звернення: 20.02.2021).
6. Маслов В. С. Актуальні фактори розвитку військової освіти // Військова освіта, 2013. № 1. С. 139–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2013_1_18. (дата звернення: 20.02.2021).
7. Мацєвко Т. М. Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності майбутніх магістрів військового профілю : дис. ... канд. психол. наук. К., 2007. 225 с.
8. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін.; за ред. Д. В. Табачника, В. Г. Кременя. Київ : ТОВ Видав. дім "Плеяди", 2011. 100 с.
9. Шандрюк С. К. Психологія професійних творчих здібностей : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2015. с. 357.
10. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. для студ. Київ : Либідь, 2003. 560 с.

References

1. Andrushchenko, V., Bondar, V. (2010). Modernization of pedagogical education in accordance with the XXI century challenges. *Pedagogical sciences*. Issue: 1.28. p. 12-20. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2010_1.28_4.
2. Blyzniuk, V. (2021). Issues of theory and methods of professional training of future law enforcement officers of the Armed Forces of Ukraine in the terms of bachelor's degree *Zbirnyk naukovykh prats "Visnyk pisladiplomnoi osvity"*, Section: Pedagogical sciences № 15(44), p. 25-47. Retrieved from: <http://umo.edu.ua/pedagoghichni-nauki-vipuski/zbirnik-naukovikh-pracj-visnik-pisladiplomnoi-osviti-serija-pedagoghichni-nauki-vipusk-1544-2021>.
3. Boiko, O. (2005). Establishment of the readiness for managerial activity in future masters of military and social administration: Dissertation, PhD (Pedagogical sciences): 13.00.04, Oleg Volodymyrovych Boiko. Kyiv, 2005. 217 p.

4. Vitchenko, A. (2014). Regularity of training of military educators: from competence to professionalism and excellence: Book of abstracts. Kyiv, № 1(29), p. 50.

5. Kuzmina, N. (1982). Methods of systemic pedagogical research.

6. Maslov, V. (2013). Actual factors of development of military education. Military education. №1. p.139-148 Retrived from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2013_1_18.

7. Matsevko, T. (2007). Psychological features of development of managerial competence of future masters of military profile, Dissertation, PhD (Psychological sciences). Kyiv., p. 225.

8. Babyn, I., Boliubash, Ya. and others (2011). National Education Glossary: Higher Education. D. Tabachnyka, V. Kremenia (Eds.) Kyiv: "Publishing house "Pleiady", p. 100.

9. Shandruk, S. (2015). Psychology of professional creative skills. Ternopil: Ekonomichna dumka, p. 357.

10. Yahupov, V. (2003). Pedagogy: textbook for students. Kyiv. p.560.

Надійшла до редколегії 25.02.21

V. Blyzniuk, Head of Department of Vehicle Training
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
bvv_2010@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-5187-032X

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE OFFICERS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF UNDERGRADUATE

The article substantiates the psychological and pedagogical features of the process of professional training of future law enforcement officers of the Armed Forces of Ukraine in a bachelor's degree. It is established that the professional training of future law enforcement officers is gradually moving to the readiness of the future officer to perform professional tasks. It is specified that the educational process in military institutions of higher education takes place in conditions of contradictions between new constantly growing requirements to the modern level of training of future officers and insufficient traditional level of training, between creative level of teaching and reproductive character of training which can be solved by introduction of new innovative technologies, and teaching methods. It has been determined that the process of formation of knowledge, skills and professional skills of future law enforcement officers should be based on two main stages: problem-subject, during which there is a primary perception and understanding of the content and experience of further professional activity; value-regulatory, according to which the formation of team skills and professional skills of the future officer, the development of creative style, the formation of motives, values, leadership qualities, etc. Psychological components that affect the training of future officers are identified: motivation to learn, emotional and volitional personality traits of the future officer, intellectual readiness to solve professional tasks, formed skills and abilities to perform professional tasks, a set of personal and professional qualities of the future officer, reflex. It is determined that the level of professional training of future law enforcement officers is determined by the degree of their activity as a subject, features and opportunities to independently organize their actions, behavior, activities in general on the basis of intellectual readiness and awareness of personal and professional tasks, including professional tasks. Including the ones on a tactical level.

Keywords: model, professional training; law enforcement officers, Armed Forces of Ukraine, military institution of higher education.

УДК 355.235:37.091.2 (045)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.9-12>

О. Бондаренко, заст. нач. Військ. ін-ту
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
bondarenko1108@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-9991-6830

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІЙСЬКОВИХ ЛІЦЕЯХ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Розглянуто готовність майбутніх офіцерів до професійної діяльності у військових ліцеях як теоретичну, так і практичну складову, оскільки лише в поєднанні з практикою можна правильно зорієнтуватися в освітньому процесі ВВНЗ та ВНП ЗВО під час виконання поставлених завдань щодо професійної підготовки офіцерів тактичного рівня та особливостей оцінки кінцевих результатів підготовки. Науково обґрунтовано мету і результат професійної підготовки. Оскільки головною метою будь-якого ВВНЗ є підготовка випускників до професійної діяльності, то головним орієнтиром і основою для розв'язання проблем формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності має стати сутність цієї діяльності, що відображає сукупність її глибинних зв'язків, відношень і внутрішніх законів. Аналіз наукових праць надав підстави обґрунтувати авторське визначення готовності майбутніх офіцерів ЗСУ до професійної діяльності у військовому ліцеї, яка передбачає формування цілісного особистісного утворення внаслідок спеціальної фаховості та психолого-педагогічної професійної підготовки, що забезпечує перехід до якісно нової для курсанта форми життєдіяльності як майбутнього офіцера ЗСУ й є сукупністю взаємозумовлених і взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного та рефлексивного. Розглянуті критерії – важлива і визначальна ознака, яка характеризує різні якісні аспекти сутності та специфіку професійної діяльності військовослужбовця. Професійна діяльність офіцера ЗСУ у військовому ліцеї вирізняється високим ступенем соціальної відповідальності, консервативності ціннісних орієнтацій, чіткою регламентацією умов її здійснення. У професійному середовищі військового ліцею значно зростає роль соціально зумовлених характеристик і умов діяльності як викладацького складу, до якого належать офіцери ЗСУ, так і учнів (ліцеїстів). Оволодіння професією офіцера ЗСУ – це не тільки здатність ефективно виконувати службові обов'язки, а й сприйняття відповідного способу життя, мислення, системи норм і цінностей.

Ключові слова: професійна готовність офіцера, освітній процес ВВНЗ та ВНП ЗВО, формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності, вихователі військового ліцею, педагогічна проблема.

Постановка проблеми. За сучасних умов загострення внутрішньої ситуації (проведення Операції об'єднаних сил) і зовнішньополітичного становища України, складних процесів реформування національної системи освіти, її інтегрування в європейський культурний простір актуалізується проблема підготовки офіцерів ЗСУ за світовими стандартами. Сьогодні, в умовах збереження зовнішньої воєнної загрози, в Україні передмітною особли-

вої уваги державного керівництва стає підготовка висококваліфікованих захисників Батьківщини. Цей складний процес потребує тривалої, напруженої роботи з підготовки офіцерів ЗСУ до подальшого проходження служби у військових ліцеях і підготовки молоді до подальшого вибору військової спеціальності та навчання у вищих військових навчальних закладах.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема формування готовності до професійної діяльності отримала

нове звучання в аспекті гуманістичної педагогіки, яка виникла в 60–80 роках ХХ ст. і пов'язана з іменами А. Маслоу [4], К. Роджерса [11] та ін. У психолого-педагогічній науці проаналізовано й обґрунтовано значення рушійних сил освітнього процесу під час формування готовності до опанування навчального матеріалу як психолого-педагогічної категорії (В. Крутецький [3] А. Кучерявий [16], В. Мерлін [5], О. Прохоров [9, 10], В. Ягупов [13, 14] та ін).

Значна кількість наукових досліджень присвячена питанню підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ до професійної діяльності, серед них слід зазначити роботи М. Нещадима [6, 7], А. Зельницького [1], В. Рижикова [12, 15, 17], В. Ягупова [13, 14] та ін. Однак проблема формування готовності майбутніх офіцерів до проходження військової служби у військових ліцях і до виконання там виховної роботи в процесі професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах тактичного рівня ще не знайшла достатнього осмислення й узагальнення в сучасній педагогіці.

Виклад основного матеріалу. Основною метою підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ у вищих військових навчальних закладах тактичного рівня є забезпечення цілісності освітнього процесу і власне підготовка кваліфікованого військового фахівця, здатного впродовж тривалого часу ефективно проваджувати професійну діяльність. На думку В. Ягупова та В. Свистун, основою формування готовності є системна багатогранна підготовка (психологічна, особистісна, теоретична, практична тощо) випускника ВВНЗ та ВНП ЗВО, який володіє відповідними своїй спеціальності професійними знаннями, навичками, вміннями та властивостями (тобто компетенціями) для здійснення професійної діяльності [13]. Зокрема, згадані науковці розробили відповідні показники професійної компетентності як основи готовності випускника до виконання своїх професійних обов'язків [13, 14], а саме:

- система знань, навичок та вмінь (сполучення фонових знань і професійного інтелекту з відповідною професійною та особистою підготовленістю для ефективної подальшої службової діяльності);
- професійна позиція фахівця (ставлення до реального стану справ і перспектив, самоорганізація повсякденної діяльності як частини роботи колективу);
- індивідуально-психічні особливості – в умовах виробничої або побутової діяльності, з урахуванням мети діяльності та її структури, спираючись на принципи суб'єктно-діяльнісного підходу формувати орієнтовну основу власних дій;
- акмеологічні інваріанти фахівця (стимули для самоосвіти і саморозвитку, що базуються на відомостях про особливості фахової та повсякденної діяльності, прийоми саморегуляції та самоконтролю, творчого розвитку та розвитку командирських рис).

Готовність, як складне новоутворення особистості містить у собі не тільки когнітивний та операційний компоненти, а й мотиваційний, вольовий та аксіологічний складники, що забезпечує стійке прагнення до ефективного виконання діяльності. До того ж, усі складники готовності підпорядковуються тій діяльності, показником успішної реалізації якої і виступає готовність. Таким чином, готовність є важливою умовою ефективної діяльності особистості [16, 17].

Можна зробити висновок, що поняття "готовність до професійної діяльності" у педагогіці має ширше поняття, ніж показник, тому стає можливим, коли для одного критерію готовності до професійної діяльності існує система показників. Під готовністю до професійної діяльності військовослужбовця В. Рижиков розуміє цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, сукупність взаємодіючих об'єктів і відносин [12]. Водночас, критерії і показники

професійної готовності офіцерів ЗСУ до професійної діяльності тісно взаємопов'язані. Саму професійну готовність офіцера ЗСУ, як відзначає М. Нещадим, значною мірою зумовлює правильний вибір системи показників. У загальному вигляді показники, що характеризують ефективність професійної готовності як діяльності окремого військового фахівця відносно оволодіння військовою спеціальністю, передбачають: ступінь сформованості інтелектуальних якостей (як результат залучення особистості до цілеспрямованої навчальної та наукової діяльності); ступінь сформованості морально-психологічних і ділових якостей (як результат залучення особистості у військово-педагогічний процес, соціалізації, самовдосконалення внаслідок створення відповідної мотиваційної основи) [6, 7].

Відповідно до словника С. Ожегова поняття *готовність* трактується як стан особистості, її інтерес, бажання, прагнення виконати ту чи іншу діяльність [8]. В. Крутецький визначає "готовність" як придатність до діяльності, що виражається в активному позитивному ставленні до неї, схильності займатися справою професійно. Поняття "готовність" охоплює також наявність певного запасу знань, навичок, умінь у відповідній царині [3]. Важливе місце в теорії професійної готовності належить В. Мерліну, який розкриває взаємозв'язок готовності до праці з проблемою розвитку особистості. Серед параметрів готовності до праці автор надає особливого значення особистісному параметру, розглядаючи готовність не лише як набір певних знань, навичок і вмінь, а як особистісну якість, детермінує діяльність [5]. Як зазначає А. Зельницький, професійна готовність офіцера ЗСУ ґрунтується на принципах структурної і змістової цілісності, діагностичної цілеспрямованості, логічної завершеності, вимірюваності, системності та керованості. Під метою розуміємо ідеальну модель бажаного результату під час формування особистості, до якого прагнуть у процесі спеціально організованої системи послідовної взаємодії як суб'єктів навчання, так і педагогів. Ступінь відповідності досягнутого результату цілям освіти як ідеальної моделі бажаного є показником ефективності освітнього процесу [1, 2].

Професійна діяльність офіцера ЗСУ у військовому ліцеї вирізняється високим ступенем соціальної відповідальності, консервативності ціннісних орієнтацій, чіткою регламентацією умов її здійснення. У професійному середовищі військового ліцею значно зростає роль соціально зумовлених характеристик і умов діяльності як вищеказаного складу, до якого належать офіцери ЗСУ, так і учнів (ліцеїстів). Із цього випливає, що освоєння професії офіцера ЗСУ – це не тільки здатність ефективно виконувати службові обов'язки, а й прийняття майбутнім офіцером відповідного способу життя, способу мислення, системи норм і цінностей.

У своєму дослідженні О. Прохоров стверджує, що педагогічна система впливає на процес формування готовності майбутніх офіцерів ЗСУ до професійної діяльності, тому що педагогічна система – це об'єднання компонентів (частин), яке залишається стійким під час змін. Якщо зміни (нововведення) перевищують якусь допустиму межу, система руйнується, на її місці виникає нова система з іншими властивостями, що створює середовище для організації освітнього процесу і впливає в єдності на його якість та ефективність. В аспекті системного підходу, педагогічна система для якісної професійної підготовки має стійкий і водночас динамічний характер [9, 10].

Отже, зважаючи на вищезазначене і з урахуванням результатів проведеного аналізу наукових праць (М. Нещадим [6, 7], А. Зельницький [1, 2], О. Прохоров [10, 11], В. Рижиков [12, 15, 17], В. Ягупов [13, 14]), можемо надати власне визначення готовності майбутніх

офіцерів ЗСУ до професійної діяльності у військових ліцях. Готовність майбутнього офіцера ЗСУ до професійної діяльності у військових ліцях – це результат професійної підготовки, що завершується цілісним особистісним утворенням, яке забезпечує перехід до якісно нової для курсанта форми життєдіяльності.

Отже, готовність майбутнього офіцера ЗСУ до професійної діяльності у військовому ліцеї передбачає формування цілісного особистісного утворення внаслідок спеціальної фахової та психолого-педагогічної професійної підготовки, що забезпечує перехід до якісно нової для курсанта форми життєдіяльності як майбутнього офіцера ЗСУ й є сукупністю взаємозумовлених і взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного та рефлексивного.

Розглянемо докладніше зміст зазначених компонентів.

1. Мотиваційно-ціннісний компонент – це сукупність професійно зумовлених потреб, мотивів, система ставлень майбутнього офіцера ЗСУ до професійної діяльності, усвідомлення і прийняття професійних цінностей.

Мотиваційно-ціннісний компонент відображає:

а) мотивацію до педагогічної і виховної діяльності, що, на нашу думку, тісно пов'язано з проблемою вибору напряму специфіки діяльності військових підрозділів;

б) сформоване особистісне ставлення майбутнього офіцера до себе як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності військового, а також усвідомлення змісту та необхідності виконання соціально значущих зобов'язань щодо забезпечення обороноздатності держави.

2. Когнітивний компонент – це знання й уявлення про зміст професії офіцера ЗСУ, вимоги до цієї професії, засоби розв'язання професійних завдань. Як було зазначено, професійна діяльність випускника військового вищого навчального закладу тактичного рівня є складною і багаторівневою системою.

Когнітивний компонент охоплює сформовану готовність до навчання впродовж усього терміну проходження військової служби, що проявляється у:

а) здатності до самостійного оволодіння новими знаннями та сучасними інформаційними технологіями для пошуку інформації;

б) здатності швидко реагувати на зміни, що відбуваються в галузі професійної діяльності, власному стилі діяльності та критичності мислення;

в) прагненні професійного саморозвитку, самовдосконалення та самозбереження в ситуації швидкоплинності та швидкозмінюваності сучасного суспільства.

Таким чином, явищем, що відображає суть когнітивного компонента готовності майбутніх офіцерів ЗСУ до професійної діяльності у військовому ліцеї, буде сформований у курсанта образ професійної діяльності.

3. Рефлексивний компонент – це усвідомлення майбутнім офіцером себе суб'єктом професійної діяльності, самооцінка професійної підготовленості до служби у військовому ліцеї [3, 5].

Сформованість рефлексивного компонента готовності майбутнього офіцера ЗСУ до професійної діяльності у військовому ліцеї передбачає:

а) усвідомлення справжніх мотивів і суті діяльності (інтереси, створення умов для розвитку і саморозвитку, дотримання нормативних вимог тощо);

б) здатність адекватно оцінювати свою професійну діяльність з метою її коригування (співвідносити "Я – реальне", "Я – ідеальне" і "Я – потенційне" на основі потреби у самовдосконаленні).

Основною функцією рефлексивного компонента готовності є забезпечення усвідомленого ставлення май-

бутнього офіцера до професійної діяльності, усвідомлення ним не тільки того, з чим він має справу, але й як він буде це робити або нести службу.

4. Професійно-особистісний компонент професійної діяльності офіцера-вихователя військового ліцею охоплює:

а) опанування курсантами ВВНЗ – майбутніми офіцерами ЗСУ – сукупністю психолого-педагогічних знань, навичок, умінь (містить сукупність теоретичних знань, практичних навичок і умінь, досвіду в майбутнього військового командира, що сприяють пошуковій (евристичній) діяльності та науково-теоретичним розробкам);

б) оволодіння необхідними професійними знаннями та педагогічними навичками й уміннями, що визначає готовність до професійного удосконалення форм і методів виховного та викладацького складників у професійній діяльності офіцера, здатності систематично працювати над поглибленням знань, активізувати пізнавальну діяльність з метою формування теоретико-пізнавальної спрямованості професійної спеціалізації у підлеглих;

в) інструментальні вміння, що забезпечують здатність аналізувати, синтезувати, порівнювати, систематизувати, узагальнювати, генерувати ідеї, набувати знання, використовуючи вміння знаходити й опрацьовувати інформацію з різних джерел, володіння інформаційними засобами та технологіями, рідною та іноземною мовами;

г) прогнозувати, програмувати, планувати, організовувати та контролювати різні види робіт, зокрема: навчально-виховну діяльність у підлеглому військовому підрозділі, керувати собою, що передбачає самовладання людини, яке проявляється у критичних ситуаціях, чи професійна гнучкість, що характеризується вмінням запобігати конфліктам і знаходити оптимальні шляхи їхнього розв'язання.

Професійно-особистісний компонент відображає такі якості особистості майбутніх офіцерів ЗСУ, які характеризують офіцера не тільки як фахівця певної військової спеціальності, а й як розвинену особистість, якій притаманні сформовані особистісні цінності, що реалізуються в безпосередній професійній діяльності та в контексті педагогічної діяльності як майбутнього вихователя і вчителя для підлеглого особового складу.

Висновки. Оскільки готовність майбутнього офіцера до професійної діяльності розуміють як складне особистісне утворення, що має властивості системи, то слід зазначити, що всі вищезазнані компоненти готовності тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Виходячи із цього, формування професійної готовності майбутніх офіцерів до проходження служби у військових ліцях недоцільно та неможливо здійснювати окремо, "частинами". Це необхідно враховувати під час визначення сукупності педагогічних умов, форм і методів, спрямованих на формування готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності.

Ураховуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що готовність офіцера тактичного рівня підготовки до професійної діяльності у військовому ліцеї забезпечується сформованістю сукупності компонентів (мотиваційно-ціннісного, професійно-педагогічного, професійно-особистісного) та відповідних їм показників, що в сукупності відображає і готовність офіцерів до навчально-виховної діяльності серед підлеглих, і сформованість їхньої готовності до професійно-педагогічної діяльності на посаді офіцерів-вихователів військового ліцею.

Перспективи подальшого дослідження. Формування готовності має забезпечити перехід до нового типу інноваційної військової освіти, що сприятиме зростанню військово-професійного, інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу офіцерів ЗСУ

до подальшої плідної служби у військових ліцеях і підготовки молодого покоління юнаків до військової служби. Успішна підготовка до інноваційної військової освіти може бути реалізована за певних педагогічних умов.

Список використаної літератури

1. Зельницький А. М. Якість вищої військової освіти як результат функціонування педагогічної системи ВВНЗ : зб. наук. пр. // Військова освіта. Нац. ун-ту оборони України імені Івана Черняхівського, 2017. № 1 (35). С. 62–69.
2. Зельницький А. М. Концептуальні засади гарантування якості підготовки майбутніх офіцерів Збройних Сил України у вищих військових навчальних закладах // Вісн. Черкаськ. ун-ту. Педагогічні науки, 2017. № 6. С. 71–83.
3. Крутецкий В. А. Основы педагогической психологии. Москва : Просвещение, 1972. 255 с.
4. Маслоу Абрахам Х. Мотивация и личность. СПб : изд-во "Питер", 2011. 352 с.
5. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. Москва : Педагогика, 1986. 253 с.
6. Нещадим М. І. Військова освіта в Україні: історія, теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2003. 852 с.
7. Нещадим М. І. Деякі методологічні проблеми розробки універсальної моделі військового фахівця : зб. наук. пр. ВГ НАОУ, 2000. Вип. 1 (14). С. 3–10.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Рус. язык, 1988. 748 с.
9. Прохоров О. А. Формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності на засадах педагогічного менеджменту : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2011. 308 арк. С. 280–308.
10. Прохоров О. А., В. С. Рижиков. Інтерактивні методи навчання: теорія та практика впровадження ділових (рольових) ігор в освітній процес військових навчальних закладів // Інноваційна педагогіка, Одеса, 2020. Вип. № 21. Т. 3. С. 87–92.
11. Роджерс К. Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию / пер. с англ. М. Злотник. Москва : изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 416 с.
12. Рижиков В. С. Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів : монографія. Херсон, ТОВ "Айлант", 2012. 280 с.
13. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти // Наук. записи НАУКМА. Серія: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота, 2007. Т. 71. С. 3–8.
14. Ягупов В. В. Військова дидактика : навч. посіб. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2000. 400 с.
15. Horiacheva K., Ryzhikov V. The oreтикаles sence and practice of implementation of the system approach in formation of professional reliability of future officersin the armed forces of Ukraine // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки, 2019. № 2 (42), С. 57–60.
16. Kucheriaviyi A. O., Atamanchuk Yu. M., Yablonskyi A. I. Teaching the Future Military Psychologists by Immersing them into a Pedagogical Situation [Електронний ресурс] // International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE), 2019. Vol. 9, Issue 2 (Dec. 2019). pp. 48–53. URL : <https://www.ijitee.org/wp-content/uploads/papers/v9i2/A4798119119.pdf>.
17. Ryzhikov V. Bakhov I., Kolisnyk O. Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization // Internat. Jour. of Engineering & Technology, 2018. Vol 7, No 4.38. Special Issue 38. С. 45–49.

References

1. Zelnytskyi, A. (2017). The quality of higher military education as a result of the functioning of the pedagogical system of higher military educational institutions. *Collection of scientific works "Military Education" of the National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky*. 1 (35), 62–69 [In Ukrainian].
2. Zelnytskyi, A. (2017). Conceptual principles of guaranteeing the quality of training of future officers of the Armed Forces of Ukraine in higher military educational institutions. *Bulletin of Cherkasy University. Pedagogical sciences*, 6, 71–83 [In Ukrainian].
3. Krutetskii, V. (1972). Fundamentals of pedagogical psychology. Moscow: Enlightenment. [In Russian].
4. Maslou, A. (2011). Motivation and personality. St. Petersburg: Publishing house "Piter". [In Russian].
5. Merlyn, V. (1986). Outline of the integrated research of individuality. Moscow: Pedagogy. [In Russian].
6. Neshchadym, M. (2003). Military education in Ukraine: history, theory, methodology, practice: monograph. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center. [In Ukrainian].
7. Neshchadym, M. (2000). Some methodological problems of developing a universal model of a military specialist. *Collection of scientific works of National Defense Academy of Ukraine*, 1 (14), 3–10. [In Ukrainian].
8. Ozhegov, S. (1988). Dictionary of the Russian language / ed. N. Yu. Shvedova. Moscow: Russian language. [In Russian].
9. Prokhorov, O. (2011). Formation of readiness of future officers for professional activity on the basis of pedagogical management: published thesis (PhD in Pedagogical Science). [In Ukrainian].
10. Prokhorov, O. & Ryzhikov, V. (2020). Interactive teaching methods: theory and practice of introduction of business (role) games in the educational process of military educational institutions. *Innovative pedagogy: scientific journal*, Issue № 21 volume 3. [In Ukrainian].
11. Rodzhers, K. (2001). Formation of personality. A look at psychotherapy. Moscow, EKSMO-Press Publishing House [In Russian].
12. Ryzhikov, V. (2012). Theory and practice of designing target models (professioigrams) and the process of professional training of future lawyers: monograph. Kherson, Ailant Limited Liability Company. [In Ukrainian].
13. Yahupov, V. & Svystun, V. (2007). Competence approach to training specialists in the higher education system. *Scientific records National University "Kyiv-Mohyla Academy". Series "Pedagogical, psychological sciences and social work"*. Volume 71, PP. 3-8. [In Ukrainian].
14. Yahupov, V. (2000). Military didactics: a textbook. Kyiv: Kyiv University. [In Ukrainian].
15. Horiacheva, K. & Ryzhikov, V. (2019). The oreтикаles sence and practice of implementation of the system approach in formation of professional reliability of future officersin the armed forces of Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military special sciences*. 2 (42). [In Ukrainian].
16. Kucheriaviyi, A. etc. (2019) Teaching the Future Military Psychologists by Immersing them into a Pedagogical Situation. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*. 2019. Volume 9, Issue 2 (December 2019), pp. 48-53. URL: <https://www.ijitee.org/wp-content/uploads/papers/v9i2/A4798119119.pdf>.
17. Ryzhikov, V. etc. (2018). Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization. *International Journal of Engineering & Technology*; Vol 7, No 4.38 (2018): Special Issue 38, 45-49.

Надійшла до редколегії 23.02.21

O. Bondarenko, Deputy Head of the Military Institute
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
bondarenko1108@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-9991-6830

TRAINING OF FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN MILITARY LYCEUMS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

In the scientific article the training of future officers for professional activity in military lyceums is considered as not only theoretical but also practical component, because without the theoretical component in combination with practice it is impossible to orient properly in the educational process of higher military educational institutions and military training units of higher educational institutions during the training of tactical level officers and the assessment of training final results. The training of future officer of the Armed Forces of Ukraine for professional activity in military lyceum is considered and scientifically substantiated both as a purpose and as a result of professional training. Since the main purpose of any higher military educational institution is to prepare the graduates for professional activity, the main guideline and basis for solving the problems of training of future officers for professional activity should undoubtedly be the essence of this activity, which reflects the set of its deep connections, relations and internal laws. The detailed analysis of the scientific works provided grounds to substantiate the author's determination of training of future officers of the Armed Forces for professional activity in military lyceum, which provides the formation of a holistic personal education as a result of special professional and psychological-pedagogical professional training, which ensures the transition to a qualitatively new form of activity for the cadet as a future officer of the Armed Forces and it is a set of interdependent and interconnected components: motivational-value, cognitive and reflexive. The criterias of readiness for professional activity of an officer of the Armed Forces of Ukraine as an important and defining feature that characterizes various qualitative aspects, essences and specifics of professional activity of a serviceman are evaluated. The professional activity of an officer of the Armed Forces of Ukraine in a military lyceum is characterized by a high degree of social responsibility, conservatism of values and clear regulation of the conditions for its implementation. In the professional environment of the military lyceum, the role of socially conditioned characteristics and conditions of activity of both faculty that includes officers of the Armed Forces, and pupils (lyceum students) is significantly increasing. It follows that mastering the profession of an officer of the Armed Forces is not only the ability to effectively perform duties, but also the adoption of the appropriate lifestyle, way of thinking, system of norms and values by a future officer.

Keywords: professional readiness of an officer, educational process of higher military educational institution and military educational department of higher educational institution, formation of readiness of future officers for professional activity, educator of a military lyceum, pedagogical problem.

УДК 355.233:[37.091.2:37.018.43]

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.13-17>

Л. Городянська, чл.-кор. АЕН України, канд. екон. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
e-mail: gorod_lv@knu.ua
ORCID ID 0000-0002-4482-1690
Scopus ID 56529623300

СИСТЕМНО-ЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Обґрунтовано принципи і засади системно-логічного підходу до організації навчального процесу за дистанційною формою навчання у військово-навчальному закладі. Потреба у проведенні оборонної реформи, викликаній множиною динамічних змін у сучасному суспільстві, які характеризуються невизначеністю і нестабільністю та гібридною війною, цифровізацією суспільства, призводить до безлічі проблем в окремих секторах життєдіяльності та безпеки і насамперед у такому важливому секторі, як освіта загалом і військова освіта зокрема. Тому постає завдання оновлення системи військової освіти задля упередження наслідків можливих негативних подій і розробки відповідних заходів протидії. Одним із заходів щодо збереження стабільного функціонування системи військової освіти є запровадження та подальший розвиток дистанційної форми навчання, яка вимагає специфічних підходів до організації навчального процесу. Обґрунтовано роль, місце і принципи системно-логічного підходу до організації навчального процесу за таких умов. Показано, що сутність системного підходу до проблеми формування системи навчання за дистанційною формою полягає в розумінні навчального процесу і системи керування навчальною та виховною діяльністю як компонентів цілісної складної системи військової освіти. Водночас як підсистем, пов'язаних загальною метою і завданнями навчання та виховання, з урахуванням їхньої ролі та місця серед інших систем. Логічний підхід до аналізу складних систем має бути покладений в основу системно-логічного підходу до формування навчального процесу у військово-навчальних закладах. Завданнями логічного підходу є відтворення сутності або головного змісту предмета дослідження та представлення у формі розумових абстракцій. Логічний метод базується на законах і вимогах (категоріях) формальної та діалектичної логіки. Обґрунтовано, що раціональна, дійсно наукова система організації дистанційного навчального процесу має базуватися на системно-логічному підході, забезпечувати високий рівень професійної компетентності військових фахівців відповідного освітнього рівня і протистояти можливим зовнішнім та внутрішнім загрозам.

Ключові слова: система, військова освіта, дистанційна форма навчання, системний підхід, логічний підхід, військово-навчальний заклад.

Постановка проблеми. Динамічні зміни, нестабільність, карантинні заходи, події на сході нашої країни потребують розробки ефективних заходів протидії загрозам та ризикам військового характеру. В умовах цифровізації суспільства відбулись зміни основних тенденцій розвитку сучасного суспільства [1, 2], загострились питання набуття якісної освіти та реалізації моделі безперервного навчання протягом усього життя, особливо з урахуванням карантинних обмежень і вимогою до соціального дистанціювання. Ураховуючи доступність цифрових технологій і потребу в розробці відповідних заходів протидії негативним викликам, одним із важливих напрямів трансформації системи освіти в Україні є організація дистанційного навчання, зокрема й у військово-навчальних закладах. Це особливо актуально, коли наша країна та її ЗС перебувають на новому переломному етапі проведення оборонної реформи на засадах і принципах, якими керуються держави-члени НАТО. У межах оборонної реформи в Україні передбачено реалізацію ряду проєктів, серед яких – управління людськими ресурсами та професійна військова освіта, планування та ресурсний менеджмент. Як зазначено в [3] "ядром цих реформ має виступати оновлена система військової освіти". Саме тому одним із стратегічних завдань розбудови, реформування та виведення військової освіти в Україні на рівень розвинених країн світу є створення сучасної цілісної, науково обґрунтованої системи ефективної підготовки військових фахівців, які володіють ґрунтовними знаннями і необхідними навичками ведення сучасної гібридної війни.

Аналіз останніх досліджень. Проблему комплектування ЗСУ офіцерами, які пройшли навчання за новими стандартами і підходами, актуалізують І. Толок, Д. Зайцев, В. Швалючинський у науковій публікації [4, с. 54], де наголошено на потребі у частковій перебудові процесу навчання і впровадженні нових форм та способів з метою розкриття індивідуальних можливостей і мотивування майбутніх офіцерів до саморозвитку. Дійсно, трансформація системи військової освіти потребує зміни

підходів до формату навчання, оптимального поєднання сучасних інтерактивних методик навчання і цифрових технологій, зниження витрат на навчання разом із підвищенням зацікавленості суб'єкта навчання до розумової діяльності та набуття якісної військової освіти [5, с. 134]. Перехід до змішаної, віддаленої, переважно дистанційної форми навчання, потребує формування специфічних підходів до організації навчального процесу.

Система дистанційного навчання у ЗСУ є підсистемою чинної системи військової освіти і підпорядковується законам загальнодержавної системи освіти. Дистанційне навчання, як визначено в законодавчих документах [3, 6–10], – це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. Зважаючи на основні напрями державної політики в галузі освіти та оборонної реформи [3, 6–10] разом з особливостями цифровізації освітнього простору, складною санітарно-епідеміологічною ситуацією та обмеженістю матеріальних і фінансових ресурсів, розвиток дистанційного навчання вимагає належної організації системи військової освіти та відповідної підготовки та/або перепідготовки викладачів. Організація навчального процесу за дистанційною формою особливо актуальна в екстремальних умовах або наближених до них, коли виникає нагальна потреба набувати знання на відстані від навчального закладу та існують фізичні та/або територіальні обмеження [5, с. 135]. Саме тому важливе створення навчальних курсів на базі автоматизованих навчальних систем, технічні та методичні засади яких разом з особливостями побудови дистанційної форми навчання розроблені такими науковцями, як В. Кухаренко [12]; С. Ленков, С. Гахович, Ю. Гунченко [13]; І. Толок [11], Д. Зайцев, В. Швалючинський [4] та ін.

Специфічний характер системи дистанційного навчання вимагає специфічних підходів до організації навчального процесу, таких як: системно-логічний, інформаційно-діяльнісний, суб'єктно-діяльнісний [14], ситуаційний тощо. Ці підходи притаманні будь-якій системі освіти, але в організації навчального процесу за дистанційною формою навчання вони набувають провідної ролі, особливо системно-логічний, за яким мають формуватися взаємозв'язки між навчальними дисциплінами [15], технологією їхнього вивчення, видами занять та набуттям професійної компетентності [16].

Отже, оновлення системи військової освіти як складової державної системи освіти України, що інтегрується на засадах єдиної законодавчої та нормативно-правової бази і ґрунтується на використанні цифрових технологій, є актуальним завданням. Це потребує формулювання нових підходів до організації навчального процесу в єдиній системі військової освіти.

Метою статті є обґрунтування системно-логічного підходу до організації навчального процесу за дистанційною формою навчання у військово-навчальному закладі. Досягнення мети зумовлює необхідність вирішення комплексу таких завдань:

- визначити принципи та сутність системного та логічного підходів до аналізу системи військової освіти як складної системи;

- розкрити принципи системно-логічного підходу до формування системи навчання за дистанційною формою навчання у військово-навчальних закладах;
- обґрунтувати методологічну основу побудови складних керованих систем та сформулювати основні взаємопов'язані принципи.

Виклад основного матеріалу. Комплексний характер, багато взаємопов'язаних компонентів навчального процесу у військово-навчальних закладах і різноманітність напрямів, у яких вони відтворюються, потребують наукового, системно-логічного та діяльнісного підходів до їхнього формування. Роль та особливості створення й функціонування складних систем, принципи і засади системного підходу в контексті формування освітнього простору за дистанційною формою навчання у навчальних закладах обґрунтовано у праці [17]. Як влучно зазначили Джо-зеф О'Коннор та Ієн Макдермотт [18, с. 11], "результат визначають не зусилля людей у системі, а, власне, структура цієї системи". Разом із цим автори зауважують, що є помилкою проводити оцінювання складної структури "за кількістю окремих елементів замість того, щоб розглядати різні можливі комбінації" [18, с. 30]. Системний підхід як методологічна основа аналізу та побудови складних керованих систем базується на цілому ряді взаємопов'язаних принципів. Розглянемо головніші з них (рис. 1).

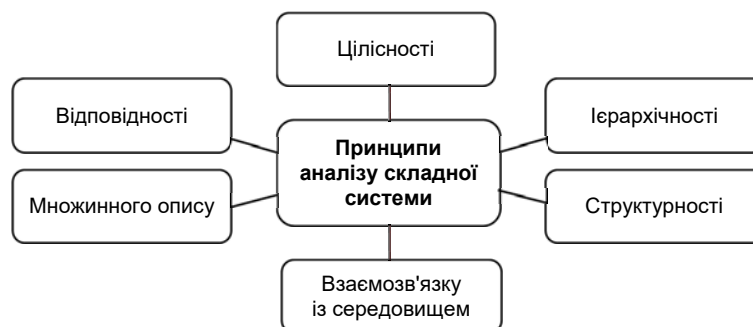

Рис. 1. Принципи системного та логічного підходів до аналізу системи військової освіти як складної системи (розробка автора, складено на підставі [15, 17, 18])

Принцип цілісності. Відповідно до цього принципу об'єкт дослідження або перетворення розглядається як цілісна система, яка складається з кінцевої множини відносно відокремлених підсистем, компонентів, елементів, видів забезпечення та керування зі специфічними структурою, функціями та зв'язками. Єдність елементів (підсистем) у складній системі досягається організацією певних системоутворюючих зв'язків та співвідношень, завдяки чому властивості системи в цілому не зводяться до простої суми властивостей її елементів (підсистем), а результат функціонування системи не підпорядковується принципу суперпозиції (положення). Як зазначено в роботі [18, с. 69], "такі властивості називають емерджентними, – вони виникають, коли працює вся система".

Принцип ієрархічності. Відповідно до цього принципу кожний елемент системи або її підсистеми може бути розглянутий як система, а сама система – як елемент більш складної системи.

Принцип структурності. Цей принцип відображує те, що складній системі і кожній її підсистемі (елементу) окремо притаманні специфічні властивості та функції. Разом із цим кожна підсистема (елемент), рівно як і система, яку вони утворюють, мають певний зміст та форму і відтворюють певний характер свого функціонування за допомогою інформації, яку вони виробляють. Оптималь-

ність, надійність та ефективність будь-якої системи визначається не тільки кількістю, надійністю та якістю функціонування підсистем (елементів), але й тим функціональним зв'язком і узгодженістю всіх складових, тією структурою, що утворює загальну єдину систему.

Принцип взаємозв'язку системи і середовища, у якому вона функціонує. Цей принцип враховує те, що будь-яка відокремлена для дослідження або перетворення система формує і виявляє свої властивості при взаємодії з середовищем як сукупністю різноманітних систем. Цей вплив на систему, яку обрано для дослідження, викликає зміну тих чи інших її параметрів.

Принцип множинного опису системи. Цей принцип вказує на те, що для всеосяжного опису складної системи необхідно утворити безліч моделей, кожна з яких репродукує лише одну із сторін системи або частину притаманних їй властивостей.

Принцип відповідності. Згідно з цим принципом будь-яка зміна якогось елемента системи викликає необхідність відповідної рівнозначної зміни в усіх інших елементах. Оптимальне проектування, побудова і розвиток складних систем суворо підкоряється цьому принципу.

Огляд вищезазначених принципів показав, щоб збагнути систему, необхідно дивитись на неї як на одне ціле. Системний підхід – це комплексний метод аналізу та побудови складних систем, який ґрунтується на розумовій

діяльності людини, її логічному мисленні, що важливо для реалізації логічного методу дослідження. У контексті організації навчальної діяльності в системі військової освіти важливою рисою викладача разом із професійною майстерністю та вмінням використовувати сучасні цифрові технології є креативне мислення особистості як вид творчої, новаторської діяльності [5, с. 138-139]. Вважаємо, що в контексті організації дистанційного навчання креативне мислення є особливо важливою психолого-педагогічною компетентністю викладача створювати нове з того, що вже існує. Здатність особистості до креативного мислення разом із професійними компетентностями та майстерністю дозволяє реалізувати творчий задум шляхом використання викладачем інтерактивних методик навчання, різних програм інтерактивної візуалізації даних, онлайн-сервісів, наприклад, Canva та інших. Тобто все це дозволяє створити умови для формування яскравих презентацій та якісного оновлення матеріалу курсу, наповнення його цікавими для сприйняття сучасними елементами з метою проведення на відстані лекційних і практичних занять. Уніфікації навчальної діяльності в системі вищої освіти взагалі та військової зокрема сприяють модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище Moodle, а також створена в 2020 р. для Київського національного університету імені Тараса Шевченка платформа KNUEducationOnline тощо.

Формування навчального процесу у військово-навчальних закладах має ґрунтуватися на логічному методі дослідження або логічному підході до аналізу складних систем. Завданням логічного підходу є відтворення в теретичній (уявній) формі, у формі розумових абстракцій

(понять, суджень, умовиводів, здогадів, гіпотез та ідей) сутності або головного змісту предмета дослідження. При цьому логічний метод базується на законах і вимогах (категоріях) формальної та діалектичної логіки.

До основних законів формальної логіки належать закони тотожності, неприпустимості протиріччя суджень, виключного третього, достатньої основи. Якщо формальна логіка скерована на аналіз і відтворення в уявній формі об'єктів, явищ і процесів, які вже існують, то діалектична логіка (теорія пізнання) розкриває логічні принципи, умови та вимоги переходу до нового знання, досліджує закономірності створення й розвитку нових об'єктів, процесів, явищ та їхніх теорій. Тому до основних положень діалектичної логіки належать:

- всебічний уявний опис явища, події, предмета в усіх його зв'язках і співвідношеннях;
- розгляд об'єкта в його розвитку, виявлення протиріч та законів виникнення, існування й розвитку об'єкта;
- формування визначень, понять, категорій та законів розвитку об'єкта;
- перехід від абстрактного до конкретного, від явища до суті;
- виявлення причинно-наслідкових зв'язків, трансформація кількісних змін у якісні, перетворення можливостей у дійсність.

Розглянуті вище сутність і принципи системного та логічного підходів до аналізу складних систем дозволяють сформулювати та обґрунтувати принципи системно-логічного підходу до формування навчального процесу за дистанційною формою навчання у військово-навчальних закладах (рис. 2).

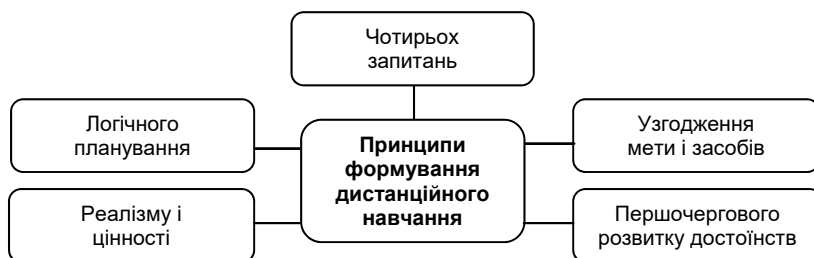

Рис. 2. Принципи системно-логічного підходу до формування навчального процесу за дистанційною формою навчання (розробка автора на підставі [5, 17, 18])

Принцип чотирьох запитань, згідно з яким перш ніж почати діяти, необхідно відповісти на такі чотири запитання:

- 1) навіщо це робити (мета діяльності)?
- 2) що не задовольняє в існуючій ситуації (мотиви діяльності)?
- 3) чим можна скористатися для досягнення мети (засоби діяльності)?
- 4) як досягти поставленої мети (спосіб узгодження засобів і мети діяльності)?

Цей принцип центральний у структурі системно-логічного підходу, тому що відсутність відповіді хоча б на одне із наведених запитань позбавляє діяльність сенсу взагалі або веде до принципових помилок.

Принцип логічного планування, який відображає те, що складання плану діяльності на основі принципу чотирьох запитань первинна, а сама діяльність (дія) – вторинна. План діяльності формується на основі логічного доказу втілення мети в конкретних умовах за допомогою конкретних засобів.

Логіка є наукою пізнання, коли на основі одного або декількох суджень у процесі мислення та міркувань ство-

рюється нове судження, тобто це означає ясне, ефективне мислення й як наука логіка займає особливе місце, однак її недостатньо для осягнення світу складних систем. Застосовуючи логіку і додаючи два ключові виміри – відтермінування та рекурсії, що виходить за межі логіки, отримаємо системне мислення [18, с. 103]. Системний погляд рекурсивний, тобто він охоплює дві грані (навчання та вивчення) і застосовує їх знову на наступному рівні до того, що відбувається у цих відносинах. Запитання курсантів (учнів) дозволяють викладачу (вчителю) вдосконалювати свої заняття, викладати матеріал у більш зрозумілому форматі.

Принцип узгодження мети і засобів, відповідно до якого мета та засоби мають відповідати одне одному, але не виправдовувати одне одного.

Принцип реалізму і цінності, відповідно до якого належить визначити можливість втілення намічених планів за допомогою наявних засобів. Водночас необхідно об'єктивно прогнозувати ту цінність, яка допоможе втілити ці плани. Система цінностей, яка необхідна для визначення шляху втілення планів, має ґрунтуватися на моральних принципах. У протилежному випадку цінність підмінюється ціною, а користь – вигодою.

Принцип першочергового розвитку елементів системи, згідно з яким доцільно прагнути до якісного покращення елементів системи, сукупність яких впливає на зростання переваг всієї системи. Удосконалення системи, що розробляється, може бути ефективно досягнута за рахунок усунення недоліків її елементів.

Іншими, менш важливими, принципами системно-логічного підходу до формування навчального процесу за дистанційною формою навчання як системи можна вважати принципи конкретизації через максимальне узагальнення, розумної формалізації, здорового глузду тощо. Одним із важливих аспектів системно-логічного підходу до навчання конкретної дисципліни за дистанційною формою навчання є структуроутворення її змісту. Структуроутворення змісту навчальної дисципліни – це стратегічний план навчання, який реалізується шляхом застосування конкретних методів та методик, навчальних посібників, підручників і методичних розробок, а також використання дидактично обґрунтованих видів навчальної роботи. Разом з цим створення вдалого варіанта структури розділів навчальної дисципліни являє собою необхідну умову високоякісного навчання. При структуроутворенні змісту навчальної дисципліни як елементи знань належить використовувати ідеї, поняття, закони, принципи та правила, які об'єднуються, наприклад, у так звані структурні схеми за змістовною частиною.

Принцип побудови структурних схем за змістовною частиною полягає в тому, що в основу структуроутворення кожного розділу навчальної дисципліни закладається сукупність таких елементів:

- поняття конкретного явища, його сутність;
- визначення тих понять і величин, які необхідні для опису явища;
- формулювання і, якщо це можливо, представлення в математичній формі закону, який описує це явище;
- ілюстрація (графічне зображення) закону або явища, що підлягає вивченню.
- Кожен із цих елементів становить умовно окремий блок, а сукупність таких блоків утворює структурне уявлення фізичного явища, що вивчається на основі відповідної науки. Важливу роль у структурних схемах за змістовною частиною виконують ключові слова, які виділяються окремо.

Основне призначення структурних схем за змістовною частиною – допомогти систематизувати знання тому, хто навчається, підготуватися до відповідних контрольних заходів, уявити структуру та обсяг предмета вивчення, а також використати ці схеми у структурній декомпозиції змісту навчальної дисципліни.

Висновки. Розглянуто, сформульовано та згруповано принципи системно-логічного підходу в контексті проведення аналізу системи військової освіти як складної системи та організації навчального процесу за дистанційною формою навчання у військово-навчальних закладах. Отже, раціональна, дійсно наукова система організації навчального процесу за дистанційною формою навчання у військово-навчальному закладі будь-якого рівня акредитації вимагає встановлення та розгляду взаємозв'язків і співвідношень усіх навчальних дисциплін у сукупності з усіма видами навчання на основі системно-логічного підходу. Це означає, що динамічно складна система, до якої належить система військової освіти, потребує такої побудови інтерактивного простору, раціональне формування якого надасть можливість створювати

курси та забезпечити ефективне функціонування навчального процесу задля розвитку особистості, набуття нею цілком певних знань, навичок та вмінь.

Належна організація дистанційного навчання у військово-навчальному закладі має забезпечувати разом із набуттям нових знань, мотивування військового фахівця досягати більш високого освітнього рівня і розвитку професійних компетентностей протягом усього життя. Це означає, що якісні зміни в системі військової освіти разом із належною організацією системи навчання за дистанційною формою мають забезпечити підґрунтя не лише для набуття військовими фахівцями належного рівня кваліфікації, а й якостей майбутнього командира, який повинен бути рішучим і здатним витримувати стрес та оперативно приймати командні рішення в невизначених умовах напруженої бойової ситуації.

Перспективою подальших досліджень є розробка методики оцінювання ефективності функціонування оновленої системи військової освіти та рівня інтелектуального потенціалу військовослужбовців. Також перспективними напрямками дослідження є аналіз діючої системи оборонного та бюджетного планування в Україні; розробка пропозицій щодо запровадження нових і вдосконалення існуючих підходів і механізмів у системі оборонного та бюджетного планування; пошук шляхів зростання ефективності використання державних ресурсів у сфері оборони держави.

Список використаної літератури

1. Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього : [сайт]. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення 07.04.2021).
2. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України". Нац. ін-т стратегічних досліджень : [сайт]. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4> (дата звернення 07.04.2021).
3. Таран А. Ядром основних показників оборонної реформи має стати оновлена система військової освіти. Міністерство оборони України : [сайт]. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2020/09/01/reformi-mae-stati-onovlena-sistema-vijskovoi-osviti> (дата звернення 07.04.2021).
4. Толоч І. В., Зайцев Д. В., Швалючинський В. В. Впровадження деяких технологій подвійного призначення при дистанційному викладанні військових дисциплін: переваги та проблеми : зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2020. Вип. 67. С. 54–61.
5. Городянська Л. В. Особливості організації дистанційного навчання у системі вищої військової освіти : зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2020. Вип. 67. С. 134–142.
6. Закон України "Про вищу освіту" від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 07.04.2021).
7. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення 07.04.2021).
8. Про затвердження Положення про особливості організації освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти : Наказ Міністерства оборони України від 09 січ. 2020 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-20#Text> (дата звернення 07.04.2021).
9. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 квіт. 2013 р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення 07.04.2021).
10. Про затвердження Концепції дистанційного навчання у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 21 груд. 2015 р. № 744. URL: <http://www.viti.edu.ua/files/npb/dfn3.pdf> (дата звернення 07.04.2021).
11. Толоч І. В. Розвиток психолого-педагогічної компетентності майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2013. 231 с.
12. Теорія і практика змішаного навчання : кол. моногр. Харків, 2016. 284 с.
13. Побудова та використання систем дистанційного навчання з елементами штучного інтелекту : кол. моногр. Одеса, 2013. 324 с.

14. Городянська Л. В., Сизов А. І. Суб'єктно-діяльнісний підхід в організації підготовки військових фахівців у системі вищої освіти. Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. мол. вчених, ад'юнтів, слухачів, курсантів і студ. Київ, 24 квіт. 2020. С. 204–206.
15. Сидорко В. В., Тверезовська Н. Т. Системний підхід як методологія реалізації міжпредметних зв'язків у навчальному процесі // Вісн. Нац. ун-ту оборони України, 2014. № 1(38). С. 157–161.
16. Вінтюк Ю. В. Системний підхід до формування професійної компетентності майбутніх психологів // Молодий вчений, 2017. № 5(45). С. 296–300.
17. Городянська Л. В. Системний підхід до організації дистанційного навчання в освітньому просторі України // Цифрова економіка та інформац. технології : тези доп. II Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 15–16 квіт. 2021. Держ. ун-т інфраструктури та технологій, 2021. С. 165–167.
18. О'Коннор Джозеф, Макдермотт Іен. Системне мислення. Пошук неординарних творчих рішень ; пер. з англ. Надії Сисюк. К., 2018. 240 с.

References

- [1] Ukraine 2030E – a country with a developed digital economy. (2018). *Ukrainian Institute of the Future*. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>
- [2] On the internal and external situation of Ukraine. (2020). *National Institute for Strategic Studies*. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4>
- [3] Taran, A. (2020). The core of the main indicators of defense reform should be a renewed system of military education. *Ministry of Defence Ukraine*. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2020/09/01/reformi-mae-stationovlena-sistema-vijskovoi-osviti>
- [4] Tolok, I. V., Zaitsev, D. V. & Shvalyuchinsky, V. V. (2020). Implementation of some dual-technology technologies in remote teaching of military disciplines: advantages and problems. Collection of scientific works of the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 67, pp. 54–61. doi: <https://doi.org/10.17721/2519-481X/2020/67-06> [in Ukrainian].
- [5] Gorodianska, L. (2020). Features of the organization of remote training in the system of higher military education. Collection of scientific works of the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 67, pp. 134 – 142. doi: <https://doi.org/10.17721/2519-481X/2020/67-14> [in Ukrainian].
- [6] On higher education. (2014). *The Law of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#>

[7] On the National Strategy of Education Development in Ukraine for the period until 2021. (2013). *Decree of the President of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

[8] On approval of the Regulations on the peculiarities of the organization of educational activities in higher military educational institutions of the Ministry of Defense of Ukraine and military educational units of higher education institutions. (2020). *Order of the Ministry of Defense of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-20#Text>

[9] On approval of the Regulation on remote training. (2013). *Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>

[10] On Approval of the Concept of Distance Learning in the Armed Forces of Ukraine. (2015). *Order of the Ministry of Defense of Ukraine*. URL: <http://www.viti.edu.ua/files/npb/dfn3.pdf>

[11] Tolok, I. V. (2013). *Development of psychological and pedagogical competence of future masters of military management in the system of postgraduate education*. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

[12] Kukharensko, V. M. et al. (2016) *Theory and practice of blended training*. Kharkiv [in Ukrainian].

[13] Lenkov, S. V. et al. (2013) *Construction and use of distance learning systems with elements of artificial intelligence*. Odessa [in Ukrainian].

[14] Gorodianska, L. & Sizov, A. (2020, April 24). *Subjective-activity approach to the organization of military specialists' training in the system of higher education*. [Paper presentation]. Abstracts of Papers by All-Ukrainian scientific-practical conference of young scientists, adjuncts, listeners, cadets and students, Kyiv: VIKNU [in Ukrainian].

[15] Sidorko, V. & Tverezovska, N. (2014) System approach as a methodology for implementing interdisciplinary links in the educational process. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 1, pp. 157–161.

[16] Vintyuk, Yu. (2017) System approach to the formation of professional competence of future psychologists. *A young scientist*, V, pp. 296–300.

[17] Gorodianska, L. (2021, April 15–16). System approach to the organization of remote training in the educational space of Ukraine. *Digital economy and information technologies: Abstracts of Papers by second International scientific-practical conference*, Kyiv: State University of Infrastructure and Technologies [in Ukrainian]. PP. 165–167.

[18] Okonnor, D. & Makdermott, I. (2018). *System thinking. Search for extraordinary creative solutions*. Kyiv [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 08.04.21

L. Gorodianska, Corresponding Member of Academy of Economic Sciences of Ukraine, PhD in Economics, Ass. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
gorod_lv@knu.ua
ORCID ID 0000-0002-4482-1690
Scopus ID 56529623300

SYSTEM-LOGICAL APPROACH TO THE ORGANIZATION OF DISTANCE LEARNING IN THE MILITARY EDUCATION SYSTEM

The article substantiates the principles and foundations of the system-logical approach to the organization of the educational process using distance learning in a military educational institution. The need for defense reform is due to the fact that against the background of many dynamic changes in modern society, which are characterized by uncertainty and instability along with hybrid warfare, digitalization of society, many problems arise in certain sectors of life and security, and, first of all, in such an important sector. as education in general and military education in particular. That is why the task is to update the military education system in order to prevent the consequences of possible negative events and develop appropriate countermeasures. One of the measures to preserve the stable functioning of the military education system is the introduction and further development of distance learning. This requires specific approaches to the organization of the educational process. The role, place and principles of the system-logical approach to the organization of the educational process by distance learning in a military educational institution have been substantiated. It is shown that the essence of a systematic approach to the problem of the formation of a distance learning system lies in the understanding of the educational process and the management system of educational and educational activities as components of an integral complex system of military education. At the same time, as subsystems, linked by a common goal and objectives of training and education, taking into account their role and place among other systems. A logical approach to the analysis of complex systems should form the basis of a system-logical approach to the formation of the educational process in military educational institutions. The tasks of the logical approach are to recreate the essence or the main content of the research subject and present it in the form of mental abstractions. In this case, the logical method is based on the laws and requirements (categories) of formal and dialectical logic. It has been substantiated that a rational, truly scientific system of organizing the educational process for distance learning in a military educational institution should be based on a systematic and logical approach, ensure a high level of professional competencies of military specialists of the corresponding educational level and resist possible external and internal threats.

Keywords: system, military education, distance learning, system approach, logical approach, military educational institution.

УДК 35.071.1

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.18-23>

О. Зарічанський, канд. пед. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Olegzarvin69@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6934-9521,
Н. Зарічанська, канд. пед. наук, доц.
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна
ORCID ID 0000-0002-5636-1900

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ЛІДЕРСТВА У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ПЛОЩИНІ

Розглянуто теорії лідерства, досліджені науковцями різних часів і різного світогляду, які доводять, що поняття "лідер" та "лідерство" тісно взаємопов'язані насамперед метою, адже лідерство – це виклик заради чогось важливого, це виклик із пристрастю, це прагнення до мети. Компетентність лідера є рівнем зрілості, потрібний для виконання конкретної роботи, сукупністю знань і вмінь, які він застосовує для досягнення мети чи вирішення завдань. Головним моментом нашого дослідження є твердження, що компетентному лідерству можна навчитися, і цей процес триває упродовж усього життя. На розвиток практики лідерства суттєво впливають ціннісні теорії. Наголошено на сенсі діяльності лідера і його послідовників, який доводить, що сучасність потребує лише відповідального лідерства, і в теорії, і на практиці. Лідер, якщо він хоче залишитися особистістю, повинен бути відповідальним перед самим собою, перед послідовниками, перед суспільством та його майбутнім. Доведено, що лідер – це не просто особа, яка на шляху своєї соціалізації здобула певні якості керівника, а опинилась в потрібному місці і в потрібний час. Виявити сутність лідерських якостей можна лише під час виконання соціально значимої діяльності. Саме за таких умов люди виявляють активність, а та особа, яка виступила генератором ідей і організатором, закріпить за собою лідерські функції. Також в умовах переходу до інформаційного суспільства, лідерство починає сприйматись як командна гра, у межах якої кожен учасник виконує екстремно важливу та необхідну роботу, а лідер, як капітан команди, є хорошим виконавцем, що отримав свою роль завдяки тренеру та обставинам, нерідко випадковими для нього.

Ключові слова: лідер, лідерство, типи лідерства, дидактичні аспекти, теоретичні основи, теорії лідерства.

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх лідерів до професійної діяльності має базуватись на процесах перетворення та адаптації до європейських вимог і національних очікувань в умовах трансформації всієї системи вищої освіти. Формування такої особистості є надметою сучасної системи вищої освіти, що орієнтує її на виховання лідера – творчого, духовно-морального представника світової спільноти і громадянина своєї держави. Однією з таких вимог є впровадження лідерської управлінської парадигми, яка передбачає орієнтацію освітнього процесу на формування лідерської компетентності. А саме становлення сучасної держави, орієнтованої на максимально можливе використання інтелектуальних досягнень суспільства, з необхідністю передбачає нагальну потребу виявлення та соціалізації особистостей з лідерськими якостями в різних сферах людської життєдіяльності (науки, культури, політики), які на основі здорової конкуренції здатні організувати поступальний рух не лише власної спільноти, а й усього суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про ґрунтовне дослідження проблеми лідерства в менеджменті (Дж. Антонакіс, Л. Болман, Р. Бірнбаум, Т. Діл, Д. Големан, Дж. Іліас, Дж. Коттер, К. Левін, Х. Оуен, Р. Презіосі, Р. Стенгер та ін.), психології (Т. Бендас, К. Вороніна, Т. Гура, В. Зазикін, Б. Париґін, Л. Почебут, І. Мейжис, Н. Радіна, Ш. Тейлор та ін.) і педагогіці (Д. Алфімов, І. Драч, С. Калашнікова, О. Романовський, Р. Сопівник, В. Ягоднікова та ін.). Проблема лідерства знайшла висвітлення в наукових дослідженнях вітчизняних науковців (Д. Алфімов, С. Гармаш, О. Нестуля, С. Нестуля, Т. Полковенко та ін.) і зарубіжних науковців (О. Балашов, К. Бланшар, Е. Богардус, М. Вебер, О. Євтіхов, Л. Картер, М. Кітаєва, Р. Кричевський, Ф. Массарик, Б. Париґін, В. Татенко, Ф. Фідлер та ін.). Значний внесок у вирішення сучасних питань щодо розвитку лідерства у структурі організації зробили такі зарубіжні автори, як А. Адлер, Б. Аволіо, Б. Басс, К. Левін, Р. Бейлс, Ф. Фідлер, М. Вудкок, З. Фрейд, Д. Френсіс, А. Файоль, Г. Форд та ін.

Виклад основного матеріалу. Наукові пошуки з проблематики лідерства, концепції формування ієрархі-

чних взаємин у суспільстві, питання сумісності та соціальної відповідальності беруть свій початок ще з епохи Стародавніх Індії та Китаю, висвітлюються в античній філософії Стародавньої Греції, Римської імперії, Єгипту. Ще за давніх часів люди хотіли долучитись до влади або до її ж опозиції, прагнучи не підкорятись авторитету зверху. Важливим інструментом для розкриття сутності поняття "лідерство" є звернення до етимології (від грец. ἔτιμος – правда, істина і грец. -λόγος – слово, наука) – розділ порівняльно-історичного мовознавства, спрямованого на з'ясування походження слова, а також сам результат цього з'ясування. Англійське слово "leader" утворене від дієслова "to lead", що означає "вести". У свою чергу, етимологія англосаксонського кореня у словах "lead", "leader", "leadership" бере свій початок від "laed", що означає "шлях", або "дорога", а дієслово "laeden" означає "мандрувати". Отже, "лідер – це той, хто, ідучи попереду, показує шлях своїм попутникам" [12, с. 21].

Як стверджує Д. Адаїра, "метафора шляху" наявна й у мовах персів, єгиптян, греків і римлян, де старогрецьке слово "hegemon" та давньоримське "dux" (лідер) спиралися на образ дороги та мандрівки [1]. У стародавній мові кельтів "leading" означає тримати курс чи напрямок та "робити так, щоб інші слідували за вами" [13, с. 8]. На латинській мові слово лідер звучить як "gubernator" (правитель), тобто "рульовий на судні" [1, с. 65].

П. Друкер запропонував визначення поняття: "Лідерство – це бачення". А в 1974 р. Р. Стогділл у своїй праці "Посібник з лідерства: огляд теорій і досліджень" навів цілий перелік визначень лідерства, тим самим підкреслюючи його багатогранність. Учений констатує лідерство як "центр групових інтересів, прояв особистих якостей, мистецтво досягнення згоди, дію та поведінку, інструмент досягнення цілі та бажаного результату, взаємодію, вміння переконувати, вплив ..." [20, с. 62]. Лідерство у своїй сутності набуває абсолютно нового наповнення: бачення (одкровення), надихання (натхнення) та власний приклад. П. Друкер дає визначення сутності лідерства саме за допомогою терміна "одкровення" (здатність чіткого сприйняття, глибокого проникнення у сутність речей, явищ). Сучасним терміном, еквівалентним

поняттю "одкровення", який використовується в літературі, є "бачення" чи "візія". Останні, у свою чергу, розглядаються як "натхнення, яке наповнює сенсом стратегію і процес її реалізації" [21, с. 41].

Щодо надихання, то тут варто вказати, що слово "надихати" (to inspire) походить від латинського "inspirare", що буквально означає вдихати життя. У більшості сучасних досліджень, присвячених пошуку шляхів для здійснення якісного, "досконалого" управління, надається особливе значення натхненню як специфіці лідерства: "Найбільш досконала форма керівництва – це вплив на людей через натхнення. Натхнення протилежне залякуванню та позбавлене маніпуляції" [14, с. 36]. Власний приклад лідера також є одним із головних і потужних мотивацій сучасного управління, де саме "людська особистість", особистість лідера є основним фактором впливу. При всій багатогранності поглядів на сутність лідерства однозначним є розуміння того, що в його основі лежить удосконалення особистості самого лідера: "Стратегія поведінки керівника проста – будь прикладом. Присвяти себе вдосконаленню власної особистості" [17, с. 14].

Слід зазначити той факт, що "власний приклад" як дієвий засіб впливу на послідовників фігурує сьогодні у документах розвинених країн, присвячених реалізації державної кадрової політики. Вчені А. Кочеткова та С. Філонович, досліджуючи природу лідерства, звертають увагу на поєднання в ньому двох таких складових: комбінації певних якостей особистості та певного типу взаємовідносин у групі людей задля реалізації спільної діяльності. С. Філонович зазначає, що лідерство одночасно є положенням (станом) особистості та процесом залучення послідовників до певної діяльності. Перший із аспектів дослідник називає статичним, другий – процесним, особливо наголошуючи на тому, що "неподільність цих аспектів веде до серйозних помилок і перешкоджає розумінню багатьох явищ" [19, с. 5]. Продовжуючи теорію колеги, А. Кочеткова визначає зазначені аспекти лідерства: "Лідерство як статус – провідне положення особистості чи соціального утворення, що обумовлене більш ефективними результатами діяльності. Лідерство як процес – вплив однієї людини на іншу на основі особистих якостей при добровільному визнанні його колективом" [10, с. 605].

Розглядаючи лідерство як стан особистості з одного боку, та процес заохочення послідовників до діяльності з іншого, зауважимо, що і перше, і друге є результатом прояву лідерських якостей особистості, яка виконує роль лідера. Зокрема, Р. Дафт визначає лідерство таким чином: "Лідерство – це взаємостосунки між лідером і членами групи, які впливають один на одного у своєму бажанні до реальних змін і досягненні результатів, які віддзеркалюють спільні цілі" [5, с. 20].

Аналізуючи лідерство як одну із форм міжособистісної взаємодії, В. Шейнов встановив, що лідерство містить п'ять елементів:

- 1) група, у якій відбувається взаємодія;
- 2) завдання, яке група намагається вирішити;
- 3) лідер – індивід з певними лідерськими якостями, здібностями та можливостями, орієнтованими на досягнення цілей, значущих для групи;
- 4) послідовники – члени групи зі своїми якостями та можливостями для досягнення спільних цілей;
- 5) ситуації, характерні для взаємодії у групі [20].

За аналогією до встановлених складових лідерства (особистісної та процесної) констатуємо наявність двох основних видів лідерства:

- *індивідуальне лідерство* – суб'єктом прояву лідерства виступає окрема особистість. Прояв може здійснюватися як безпосередньо проти самого себе (саморозвиток особистості), так і щодо інших особистостей.

- *інституційне (або організаційне) лідерство* – суб'єктом прояву лідерства виступає організація.

Прояв може здійснюватися як безпосередньо проти самого себе (саморозвиток організації), так і щодо інших організацій. Такий підхід абсолютно корелюється з поділом будь-якої людської діяльності на два види: індивідуальну та соціально-групову [11, с. 31]. У першому випадку йдеться про лідера-особистість, у другому – про лідера-організацію. Лідерство починається з особистості лідера, його сутності та цінностей.

Саме "сила" останніх створює підґрунтя і є імпульсом для впливу як на власне життя й успіх, так і на життя та успіх інших людей чи організацій. На підтвердження цього відомий український науковець С. Калашнікова наводить деякі цитати відомих особистостей:

- "Хочеш змінити світ – почни з себе" (М. Ганді).
- "Першочергове завдання лідера не має стосунку до вміння керувати іншими людьми – передусім він повинен пізнати себе і навчитися управляти собою" (Я. Бояцис).
- "В основі пошуку досконалої моделі управління світовим розвитком лежить управління людиною самою собою" (А. Реччі).
- "Лідерство не залежить від вроджених талантів чи якихось містичних здібностей. Скоріше за все вся справа в умінні окремої людини пізнати себе, свої сильні та слабкі сторони та вчитися на основі щоденного життєвого досвіду" (Дж. Кузес) [7, с. 86-87].

Для визначення основних типів лідерства за основу візьмемо основні види суспільної діяльності та види суспільного управління: політичне, державне, підприємницьке (бізнес), громадське, освітнє тощо. Відповідно до зазначених типів суспільної діяльності констатуємо наявність таких типів лідерства: політичне, державне, громадське, освітнє тощо. Окрім того, визнаючи лідерство як фактор суспільного розвитку, деякі дослідники використовують також поняття суспільного лідерства, що, по суті, є об'єднанням політичного і державного лідерства. Перелік основних типів лідерів відповідно до основних підвидів соціального управління (державне управління, бізнес-управління, управління освітою, управління громадськими організаціями тощо) такий: політичний лідер, державний лідер, бізнес-лідер, лідер-освітянин, громадський лідер та ін. При цій категоризації типів лідерів увагу акцентуємо на сфері їхньої діяльності [7, с. 86-87].

Т. Фелькель, запропонувала віднести "до основних ідей гуманістичної парадигми розуміння лідерства: встановлення партнерських стосунків між лідером та співробітниками; активне залучення співробітників до прийняття рішень в організації; спільне визначення переважно творчих, інноваційних напрямів діяльності та підходів до їх здійснення; взаємодію в команді на основі чітко визначених ролей та взаємодопомоги; орієнтацію на задоволення потреб як організації, так і співробітників; сприяння професійному та особистісному розвитку співробітників; підготовка співробітників до самолідерства у власній професійній та інших видах діяльності" [18]. Вона здійснила "диференціацію галузей психології лідерства та виокремила такі напрями дослідження лідерства: політичний, організаційний, спортивний, педагогічний, учнівський, студентський, проєктний, у бізнесі, в армії, у системі міністерства внутрішніх справ, у громадських організаціях, крос-культурних та гендерних групах" [18].

П. Сенге звернувся до проблеми визначення функціонального призначення лідера у своїй праці "П'ята дисципліна: мистецтво та практика саморозвиваючих організацій" і написав, що сучасний лідер має виконувати три основні ролі: архітектора, вчителя і служителя. Виконання

нання ролі архітектора передбачає формування та реалізацію стратегічного розвитку організації (від місії через цінності до візії). Роль учителя проявляється в тому, що лідер-просвітитель "виховує в людях відповідальність і впевненість у собі, віру у власну компетентність і можливість розвитку свого потенціалу" [16]. Роль служителя потребує визнання того, що: "Лідер – це той, хто вміє служити та вибудовувати гармонійні стосунки між співробітниками всередині організації... для досягнення максимальних... сукупних результатів" [13, с. 8].

Лідерство-служіння, може бути ефективним лише за певних умов. По-перше, глибока внутрішня мотивація до служіння самого лідера. Р. Грінліф називає її "внутрішніми голосами", "внутрішніми пророцтвами" лідерів, які відповідають їхнім життєвим установкам. Такі лідери з великою силою кидають виклик повсякденній несправдливості, гостріше відчувають проблему великого розриву між необхідною, на їхню думку, і можливою якістю суспільства. Головне ж, вони готові змінювати існуючий порядок в інтересах людини, особистості. Лише тоді "усвідомлений вибір приводить людину до прагнення вести (лідерувати)". Проте лідер залишається "перш за все, слугою" [15]. Визнання саме служіння як головної функції сучасного управлінця-лідера дає змогу наповнити управління гуманістичним змістом і спрямованістю на людей, а не на владу. Подібне зміщення акцентів, без сумніву, підвищить ефективність і змінить "обличчя" управління. Р. Грінліф наголошував, що становлення лідерства-служіння – складний процес, який залежить не лише від внутрішніх чи інших мотивів і спонукань, власне, лідера, але й системи домінуючих у суспільстві цінностей, традиційних чи загальноприйнятих підходів до управління і визначень лідерства в управлінських відносинах.

Р. Рассел та А. Стоун, на основі аналізу праць Р. Грінліфа, виділили десять основних характеристик розробленої ним теорії лідерства-служіння:

- слухання (Listening) як інструмент комунікації, необхідний для активної демонстрації поваги до інших;
- емпатія – проектування власної свідомості на основі переживань інших;
- зцілення – прагнення допомогти досягти цілісності не лише собі, а й іншим;
- поінформованість – умова усвідомлення соціальної реальності;
- переконання – основа для впливу на послідовників;
- концептуалізація – основа прийняття ефективних рішень;
- передбачення – основа побудови привабливого для послідовників образу майбутнього;
- опікунокство – засіб розширення впливу суспільства на організацію, і навпаки;
- підтримка та заохочення зростання людей;
- формування спеціального співтовариства людей на принципах служіння один одному [9, с. 148-149].

Водночас слід чітко усвідомлювати, що визнання актуальності ролі лідера-служителя є значним викликом (особливо для українського суспільства) і потребує переосмислення місії (суспільного призначення) управління. Розглянемо теорію емоційного лідерства, у межах якої розглядаються поняття емоційного інтелекту (EQ) як поєднання когнітивних здібностей та особистісних характеристик, структура емоційного інтелекту, його моделі, а також пропагується головна теза теорії – лідерство завжди має емоційну першооснову. Загалом, визначаючи зміст емоційного лідерства, її автори пишуть: "Основне завдання лідерів, на наш погляд, полягає в тому, щоб "запалювати" людей – викликати в них готовність до дій" [2, с. 7].

Варто зазначити, що автори теорії емоційного лідерства не абсолютизують значення емоційного інтелекту: "Немає у світі птахів, які могли б літати з одним крилом. Обдарований лідер повинен мати і серце, і голову. Ми, – зазначають вони, – говоримо про єдність почуття і думки. Це два крила, які дозволяють лідеру підійматися вгору. Будь-якому лідерові, щоб оволодіти специфікою поточних завдань і труднощів, необхідний певний інтелект. Звичайно, лідери зі світлим розумом, аналітичним і концептуальним мисленням приносять компанії користь. Інтелект і світле мислення розглядаємо в основному як якості, які відкривають двері в лідерство. Без цього вхід туди заборонено. Проте інтелект сам по собі ще не робить людину лідером. Лідери здійснюють свої задуми, мотивуючи, спрямовуючи, надихаючи, прислухаючись, переконуючи і – найважливіше – викликаючи живий відгук" [4, с. 42].

Провідний експерт Європи в галузі менеджменту М. Кете де Вріс, автор теорії "емоційного лідерства" – продовжувач ідей теорії людських відносин, доводить, що лідерство можливе в організації лише за умов "повернення людини в організацію" [6, с. 271]. На його думку, це стане можливим лише тоді, коли керівник/лідер почне приділяти велику увагу внутрішньому світу своїх послідовників, кожній людині окремо, а також соціальним умовам їхньої спільної роботи. Лідери, які розуміють тонкощі управління і є провідниками своїх послідовників з відповідного напрямку, дають компаніям додатковий стимул.

Таким чином, теорія емоційного лідерства, ураховуючи всі функціональні ролі, які має виконувати лідер в управлінській діяльності, акцентує увагу на емоційній основі його відносин зі співробітниками. Саме вона, переконані автори теорії, дає можливість точно оцінити ситуацію, у якій перебуває лідер разом зі своїми співробітниками, та обрати такий стиль поведінки, який би мобілізував внутрішній потенціал кожного на досягнення спільної мети.

Наступною теорією, цікавою для теми дослідження, є теорія справедливості Дж. С. Адама, яка показує, що основну роль у виконанні роботи й отриманні задоволення відіграє рівень справедливості (або несправедливості), яку відчувають працівники в конкретній ситуації на своїй роботі. Оцінка трудового внеску та отриманої віддачі щодо себе та інших співробітників заснована на суб'єктивних уявленнях людини. Вік, стать, освіта, соціальний статус, положення в організації, кваліфікація і те, наскільки особа старанно виконує свою роботу, – ось деякі змінні, які людина сприймає як внесок у виконання роботи. Отримана віддача полягає головним чином в різних формах заохочень, зокрема таких, як: грошові виплати, статус, просування по службі, ступінь внутрішньої зацікавленості самою роботою. По суті, це ставлення засноване на сприйнятті працівником того, що він дає (внесок) та отримує (віддача), порівняно з тим, що відповідно віддає та отримує інший працівник. Його думки можуть відповідати, а можуть і не відповідати уявленню інших про таке співвідношення, або тому, що існує в реальності [27, с. 108-109]. Для відновлення справедливості людина може змінити свій внесок або отримувану віддачу, свідомо спотворювати їх, кинути роботу, намагатися впливати на інших людей або змінити їх.

Аналізуючи поняття лідера та лідерства в науковому висвітленні через призму різних загальновідомих теорій, не можемо оминати моделі харизматичного лідерства. Моделі харизматичного лідерства базуються на ґрунтовному вивченні особистості харизматичного лідера. Наприклад, Р. Хаус вважає харизматичними тих лідерів, які можуть унаслідок своїх особистих здібностей глибоко і надзвичайно сильно впливати на своїх підлег-

лих. Такі лідери відчувають сильну потребу у владі, володіють почуттям самоефективності та глибоко переконані у правоті своїх моральних уявлень. Таким чином, прагнення до влади спонукає у цих людей бажання стати лідерами. У подальшому ця потреба підкріплюється впевненістю у власній моральній правоті. У свою чергу, почуття самоефективності змушує цих людей відчувати, що вони можуть бути лідерами. Отже, на думку вченого, аби особистісні лідерські риси набули харизматичного характеру, вони мають отримати визнання з боку підлеглих [22, с. 305].

М. Гантер визначає шість ключових характеристик, притаманних харизматичному лідерові:

1) обмін енергією, або сугестивні здібності, уміння впливати на людей, "випромінювати" енергію та заряджати нею оточуючих;

2) зовнішність, яка зачаровує;

3) незалежність характеру;

4) риторичні здібності та деякий артистизм, виразна мова і великі здібності до міжособистісного спілкування;

5) позитивне сприйняття захоплення своєю персоною;

6) гідна і впевнена манера триматися, виглядають зібраними і справляють враження людей, які володіють ситуацією [8, с. 59-60].

Отже, харизма – це не лідер сам по собі, а ще й енергетика і форма представлення його особистості та його цілей послідовникам. У зв'язку із цим для розуміння механізмів функціонування харизматичного лідерства важливо проаналізувати поведінку лідера. Поведінка харизматичного лідера, з одного боку, зумовлена його ж особистісними якостями та рисами, а з іншого – спрямована на те, щоб гіперболізувати їх в очах послідовників.

Таким чином, аналізуючи наукові дослідження, можна сформулювати висновок, що поведінка лідера загалом визначається його особистістю і завданнями рекрутування послідовників. Демонструючи своє бачення майбутнього, готовність до жертв заради нього, бійцівські риси, оптимізм, суперздібності та можливості, підкреслюючи в різних формах свою унікальність, створюючи імідж бажаної ідентичності тощо, харизматичний лідер прагне одного – завоювати довіру й об'єднати навколо себе послідовників, без підтримки яких реалізація завдань видається досить складною.

Дидактичний аспект теоретичних основ лідерства в науковому висвітленні був би неповним, якби ми не звернулися до теорій трансакційного та трансформаційного лідерства. Головні положення концепції трансакційного лідерства базуються на дослідженнях Дж. Хоманса, Е. Холландера та інших психологів, які трактували соціальну поведінку (взаємодію людей) як обмін матеріальними і нематеріальними цінностями. Тобто, щоб лідер міг впливати на послідовників, отримуючи це право від них за значимі для них дії. Фактично, йдеться про обмін впливом між лідером і послідовниками – процес двостороннього впливу [25].

Згідно з теорією Дж. Бернса, лідер у певних ситуаціях може змінювати погляди та поведінку послідовників, тобто є трансформаційним агентом. Учений розглядав трансформаційне лідерство як процес, у якому лідери і послідовники допомагають один одному перейти на більш високий рівень морального духу та мотивації. За його визначенням, трансформаційне лідерство – це процес, спрямований на досягнення колективних цілей шляхом взаємного використання мотивів досягнення запланованої зміни, які є у лідера та послідовників. При трансакційному обміні у процесі взаємовідносин між лідером і послідовниками головною мотивацією діяльності є власний інтерес. На думку дослідника, трансформаційне лі-

дерство визначає суттєві зміни в житті людей щодо цінностей, очікувань і прагнень послідовників, сприйняття ними оточуючої дійсності. При трансформаційному лідерстві лідер своїми здібностями, уміннями та бажанням здатний зарядити своїх послідовників енергією до особистісних, організаційних, виробничих і суспільних змін, енергією прагнення стати лідером. При цьому самі трансформаційні лідери показують зразок ставлення до роботи, зацікавленості в успіху команди, організації чи суспільства загалом. Вони прагнуть підняти моральний дух, мораль і мотивацію своїх послідовників, тобто йдуть далі трансакційних, які намагаються негайно задовольнити їхні інтереси, тим самим обмежуючи їх можливостями конкретної ситуації та обмежуючи можливості організації до розвитку. Натомість, трансформаційні лідери інвестують у майбутнє своїх послідовників і соціуму. "Трансформаційні лідери підкреслюють, – наголошує Дж. Бернс, – що ви можете зробити для своєї країни; трансакційні лідери, – що країна може зробити для вас" [3, с. 122-123].

У моделі Б. Басса трансформаційне лідерство складається із чотирьох компонентів, відомих як "чотири І":

1) індивідуальний підхід (individualized ejsideration), або лідерство шляхом розвитку людей;

2) інтелектуальна стимуляція (intellectual stimulation), або лідерство шляхом стимулювання мислення людей;

3) надихаюча мотивація (inspirational motivation), або лідерство шляхом натхнення людей. Лідер створює ясну картину майбутнього трудового;

4) ідеалізований вплив (idealized influence), або лідерство, засноване на харизмі.

Модель трансформаційного лідерства передбачає наявність у лідера і послідовників такої поведінки, яка б дозволяла приймати творчі рішення у кризових ситуаціях. По-перше, лідер має впливати на послідовників через залучення їх до участі в управлінні, бути самому частиною групи/організації, а не "стояти над нею", з ентузіазмом підтримувати спільні зусилля. Послідовники ж повинні не сліпо йти за лідером, а критично оцінювати надані можливості, свідомо підходити до своїх дій, менше цінувати вплив емоцій, ніж значимість раціональності в поведінці [23].

На сьогодні все більшого поширення набуває нова концепція лідерства, що виникла як реакція на мінливість зовнішнього і внутрішнього середовища організації та як альтернатива всім попереднім підходам до лідерства. Цей підхід має назву "делеговане лідерство" і ґрунтується на тезі, що всі попередні підходи, які фокусують увагу на одній особистості лідера на чолі колективу пасивних підлеглих співробітників, на даному етапі розвитку суспільства непридатні до застосування. Один із прихильників такої концепції Д. Фулоп наголошує на тому, що до основних факторів швидкої мінливості зовнішнього середовища належать: технологія, що сприяє поширенню інформації; глобалізація, яка утруднює процес децентралізації; думка про те, що за зміни несуть відповідальність усі рівні організації, а не лише її керівництво [24, с. 205].

Дослідник зауважує, що наразі відбувається зміщення акценту зі стилю та вивчення рис лідера, який стоїть на чолі організації, на питання про те, як делегування може надихнути більшість членів очолюваної ним організації на виконання лідерських ролей. Прихильники такого підходу наголошують на тому об'єктивному факті, що роль лідера, здатного одноосібно вирішувати всі поставлені завдання, має відійти в минуле та поступитися його ролі організатора розвитку колективної впевненості підлеглих у своїх силах. Це спричинено тим, що сучасні виклики актуалізують необхідність того, щоб не лише

один керівник, а й підлеглі співробітники щоденно поводити себе як лідери у процесі виконання посадово-службових обов'язків [26, с. 132-133]. Такий підхід до лідерства з боку самого лідера допомагає членам колективу сприймати проблеми як можливість для навчання та мобілізації колективного розуму. На практиці це означає, що лідер сприяє трансформації очолюваної ним організації, яка безперервно навчається. Наголошуючи на відмінності сучасного лідерства делегування від його попереднього сприйняття, М. Вільямс зазначає, що лідери XXI ст. не будуть всезнаючими гуру і розповсюджувачами панацеї [28, с. 113].

Таким чином, новий підхід до лідерства "делеговане лідерство", увібрав у себе найкращі риси багатьох теорій і на сьогодні може бути успішно застосований в Україні.

В основі теорій лідерства лежить довіра лідера до послідовників, його впевненість у їхніх можливостях і прагнення допомогти їм у їхній реалізації. Власне, підлеглі керівника стають його послідовниками і визнають його лідером лише тоді, коли вони самі починають довіряти йому. Лідерство неможливе без взаємної довіри між лідерами та послідовниками, тому основним інструментом впливу лідера стає не його формальна влада, а авторитет. Якби управлінські стилі не застосовувалися у процесі реалізації лідерства, воно може ефективно функціонувати лише на основі влади авторитету. У цьому сенсі різноманітні теорії лідерства пропонують, по суті, різні методики та шляхи завоювання лідером довіри й авторитету у своїх послідовників. Автори теорій рис бачили їхню основу у видатних якостях особистості лідера. У поведінкових теоріях лідер – рольова поведінкова модель для своїх послідовників, веде їх за собою силою власного прикладу. Ситуативні теорії зміщують акцент на його послідовників, визнають їхній вплив на лідера та необхідність відповідності рис і поведінки лідера конкретній ситуації, яка включає в себе також специфіку завдань, структури та зовнішнього оточення організації тощо. Відповідальність мають відчувати і послідовники лідера. Тоді теорії лідерства-служіння перестають бути алогізмом у ряді інших лідерських рефлексій, а теорія емоційного лідерства сприймається як важливий інструмент досягнення почуття взаємної довіри та відповідальності між лідером і послідовниками. Ціннісні теорії актуалізували і теорію харизматичного лідерства.

Головне, щоб модель харизматичного лідерства містила соціально значимі цінності. Саме на цьому акцентують увагу трансформаційні теорії лідерства, які є основою різноманітних моделей ефективного лідерства. Тому надзвичайно важливі особистісні якості і риси лідера та його поведінка, яка б оптимально враховувала ситуацію; а також значення команди і корпоративної культури організації, побудованих на спільних соціально значимих цінностях та об'єднаних спільною місією і метою, спрямованими на постійний розвиток усіх суб'єктів лідерського процесу, у якому кожен здатний, у разі потреби, на своєму робочому місці взяти на себе роль лідера.

Унаслідок ряду суспільно-політичних трансформацій лідер перестає розглядатися суспільством як індивідуальність і харизматична особистість, яка ставить на меті змінити світ в інтересах широкого загалу і є виразником глибоких народних прагнень. В умовах переходу до інформаційного суспільства лідерство починає сприйматися як командна гра, у межах якої кожен учасник виконує вкрай важливу і необхідну роботу, а лідер як капітан команди є хорошим виконавцем, що отримав свою роль завдяки тренеру та обставинам, нерідко випадковим для нього. На наш погляд, варто зробити порівняльний аналіз політичного лідерства в класичній інтерпретації з його постмодер-

ністськими тлумаченнями. Для цього необхідно звернутися до дослідження проблеми типології лідерства в сучасній політології, яка застосовує такі критерії: функції і роль лідера в суспільстві, стиль та методи діяльності, ціннісні орієнтації, характер участі лідерів в організації політичної влади, масштаб і рівень їхнього впливу на соціум, межі допустимих вилучень із правил та норм.

Висновки. Отже, на розвиток практики лідерства суттєво вплинули ціннісні теорії. Поставивши в центрі уваги сенс діяльності лідера та його послідовників, вони в теорії і на практиці довели, що лідерство, якого потребує сучасність, може бути лише відповідальним. Лідер, якщо він хоче залишитися особистістю, має бути відповідальним перед самим собою, перед послідовниками, перед суспільством і його майбутнім.

Осмислення теорій лідерства науковцями в різні часи і на різній світоглядній основі дозволяють дійти головного висновку, що поняття "лідер" і "лідерство" тісно взаємопов'язані, насамперед метою, адже лідерство – це виклик заради чогось важливого, це виклик із пристрастю, це прагнення до мети. Компетентність лідера є рівнем зрілості, який потрібен для виконання конкретної роботи, сукупністю знань та вмінь, які він використовує для досягнення мети чи вирішення завдань. Окрім того, це і є ключовим моментом для нашого дослідження, компетентному лідерству можна навчитися, потрібно вчитися, причому упродовж усього життя.

Таким чином можна зробити висновок, що лідер це не просто особа, яка на шляху своєї соціалізації здобула певні якості керівника, а опинилася в потрібному місці і в потрібний час. Виявити сутність лідерських якостей можна лише під час виконання соціально значимої діяльності. Саме за таких умов, люди виявляють активність, а та особа, яка виступила генератором ідей та організатором роботи, закріпить за собою лідерські функції.

Наприкінці зазначимо, що розглянуті теорії, зазнаючи певних трансформацій та доповнень, стали підґрунтям великої кількості концепцій лідерства, своєрідними теоретичними основами лідерства в науковому висвітленні, глибоке осмислення яких уможливило сформулювати ряд висновків.

Список використаної літератури

1. Адаир Д. Психология лидерства. М. : Эксмо, 2007. 352 с.
2. Вайсбах Х., Дакс У. Эмоциональный интеллект. Москва : Лик Пресс, 1998. 247 с.
3. Вебер М. Избранные произведения ; пер. с англ. Москва : Прогресс, 1990. 308 с.
4. Голлман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ ; пер. с англ. А. П. Исаевой. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. 560 с.
5. Дафт Р. Л. Уроки лидерства ; при участии П. Лейн. – М. : Эксмо, 2008. 480 с.
6. Канджеми Дж. П., Ковальский К. Дж. Психология современного лидерства: Американские исследования / авт. сост. Дж. П. Канджеми, К. Дж. Ковальский. М. : Когито-Центр, 2007. 288 с.
7. Калашникова С. А. Теоретико-методологические основы профессиональной подготовки управленцев-лидеров в условиях современных трансформаций: дис. ... докт. пед. наук 13.00.06. Теория и методика управления образованием / Калашникова Светлана Андреевна. Київ. ун-т імені Бориса Грінченка. К., 2011. 461 с.
8. Кудряшова Е. В. Лидер и лидерство: исследования лидерства в современной западной общественно-политической мысли. Архангельск : изд-во Поморского межд. пед. ун-та, 1996. 256 с.
9. Котляров И. В. Социология лидерства: теоретические, методологические и аксеологические аспекты. Минск : Беларус. наука, 2013. 343 с.
10. Кочеткова А. И. Введение в организационное поведение и организационное моделирование. М. : Дело, 2004. 944 с.
11. Кремень В. Г., Пазинич С. М., Пономарев О. С. Философия управления. Х. : НТУ "ХПИ", 2008. 524 с.
12. Кэ де Ври Манфред. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта. М. : Альпина Паблишерз, 2003. 311 с.
13. Магнетти А. Практика лидерства. М. : Онтопсихология, 2008. 192 с.
14. Монро М. Как стать руководителем. К. : Форес, 2000. 208 с.

15. Нестуля С. І., Нестуля О. О. Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХХ – початок ХХІ ст.) : навч. посіб. Полтава : ПУЕТ, 2016. 375 с.
16. Сенге П. Пятая дисциплина: искусство и практика самообучающейся организации. М. : Олимп-Бизнес, 2003. 408 с.
17. Сенге П., Клейнер А., Робертс Ш. и др. Танец перемен: новые проблемы самообучающихся организаций. М. : Олимп-Бизнес, 2003. 624 с.
18. Фелькель Т. Г. Психологічні умови розвитку лідерських якостей у майбутніх науково-педагогічних працівників : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.10. Організаційна психологія / Т. Г. Фелькель. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. К., 2013.
19. Филонович С. Р. Теории лидерства в менеджменте: история и перспективы // Рос. журн. менеджмента, 2003. № 2. С. 3–24.
20. Шейнов В. П. Психология лидерства, влияния, власти. М. : Харвест, 2008. 656 с.
21. Шупбах М. Эволюционное лидерство // Стратегии, 2010. № 9. С. 40–41.
22. Штайрер Й. Харизма руководителя и управленческие архетипы // Проблемы теории и практики управления, 2001. № 4. С. 102–106.
23. Bass B. M., Riggio R. E. Transformational leadership. 2nd ed. L. : Lawrence Erlbaum Associates, 2006. 282 p.
24. Fulop J. Linstead S., Dunford R. Leading and managing // Management : a Critical Text. South Ybarra : Macmillan Business, 1999. P. 120–210.
25. Hollander E. On the Central Role of Leadership Processes // Internat. Rev. of Applied Psychology, 1986. № 35.
26. Heifetz R., Laurie D. The work of leadership // Harvard Business Rev. Jan.-Feb., 1997. P. 124–134.
27. Callahan Robert E., Fleenor C. Patrick and Knudson Harry R. Understanding Organizational Behavior // Merrill, Columbus, Ohio, 1986. P. 108–109.
28. Senge P. The fifth discipline of leadership. New York : The Free Press, 1997. 365 p.

References

1. Adair, D. (2007). Psychology of leadership. Moscow: Exmo. [In Russian].
2. Weisbach, H., Dax, W. (1998). Emotional intelligence. Moscow: Lik Press. [In Russian].
3. Weber, M. (1990). Selected works; lane. with English Moscow: Progress. [In Russian].
4. Goulman, D. (2013). Emotional intelligence. Why it can mean more than IQ; lane. with English A, Isaeva. Moscow: Mann, Ivanov and Ferber. [In Russian].
5. Daft, R., Lane, P. (2008). Leadership lessons. Moscow: Эксмо. [In Russian].
6. Kanjemi, J., Kowalski, K. (2007). Psychology of modern leadership: American research. Moscow: Корито-Центр. [In Russian].
7. Kalashnikova, S. (2011). Theoretical and methodological principles of professional training of managers-leaders in terms of modern social transformations: Unpublished thesis (dis. Dr. ped. Sciences), Borys Hrinchenko University of Kyiv. [In Ukrainian].

8. Kudryashova, E. (1996). Leader and leadership: studies of leadership in modern Western socio-political thought. Arkhangelsk: Izdvo Pomorskogo mezhd. ped. University. [In Russian].
9. Kotlyarov, I. (2013). Sociology of leadership: theoretical, methodological and axiological aspects. Minsk: Belarusian Science. [In Russian].
10. Kochetkova, A. (2004). Introduction to organizational behavior and organizational modeling. Moscow: Delo. [In Russian].
11. Kremen, V., Paznich, S., Ponomarev, O. (2008). Philosophy of Management. Kharkiv: NTU "KhPI". [In Ukrainian].
12. Manfred, Ca de Vrie. (2003). The mystique of leadership. Development of emotional intelligence. Moscow: Alpina Publishers. [In Russian].
13. Magnetti, A. (2008). Leadership practice. Moscow: Ontopsychology. [In Russian].
14. Monroe, M. (2000). How to become a leader. Kuev: Fores. [In Ukrainian].
15. Nestulya, S., Nestulya, O. (2016). Fundamentals of leadership. Scientific concepts (middle of the XX – beginning of the XXI century): textbook. way. Poltava: PUET. [In Ukrainian].
16. Senge, P. (2003). The fifth discipline: the art and practice of self-learning organization. Moscow: Олимп-Бизнес. [In Russian].
17. Senge, P., Kleiner, A., Roberts, Sh., Etc. (2003). Dance of change: new problems of self-learning organizations. Moscow: Olympus-Business. [In Russian].
18. Felkel, T. (2013). Psychological conditions for the development of leadership qualities in future research and teaching staff. Unpublished thesis (dis. Cand. psychol. Sciences). Institute of Psychology. G. S. Kostyuk of Kyiv. [In Ukrainian].
19. Filonovich, S. (2003). Theories of leadership in management: history and prospects. Russian Journal of Management. 2. 3–24. [In Russian].
20. Sheinov, V. (2008). Psychology of leadership, influence, power. Moscow: Harvest. [In Russian].
21. Shupbach, M. (2010). Evolutionary leadership. Strategies. 9. 40–41. [In Russian].
22. Steirer, J. (2001). Charisma of the leader and managerial archetypes. Problems of management theory and practice. 4. 102–106. [In Russian].
23. Bass, B., Riggio R. (2006). Transformational leadership. 2nd ed. London: Lawrence Erlbaum Associates. [In English].
24. Fulop, J. Linstead, S., Dunford, R. (1999). Leading and managing. Management. A Critical Text. South Ybarra: Macmillan Business. 120–210. [In English].
25. Hollander, E. (1986). On the Central Role of Leadership Processes. International Review of Applied Psychology. 35. [In English].
26. Heifetz, R., Laurie, D. (1997). The work of leadership. Harvard business review Jan.-Feb. 124–134. [In English].
27. Robert E. Callahan, C. Patrick Fleenor, and Harry R. Knudson. (1986). Understanding Organizational Behavior. Merrill, Columbus, Ohio, 108–109. [In English].
28. Senge, P. (1997). The fifth discipline of leadership. New York: The Free Press. [In English].

Надійшла до редколегії 22.04.21

O. Zarychanskyi, PhD in Pedagogics Sci., Ass. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Olegzarvin69@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6934-9521,
N. Zarichanska, PhD in Pedagogics Sci., Ass. Prof.
Mykhailo Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-5636-1900

DIDACTIC ASPECTS OF THEORETICAL FUNDAMENTALS OF LEADERSHIP IN THE SOCIO-PHILOSOPHICAL SPHERE

The article considers theories of leadership, which were considered by scientists at different times and in the context of different worldviews, which allows us to conclude that the concepts of "leader" and "leadership" are closely interrelated, especially the goal, because leadership is a challenge for something important, it is a challenge with passion, it is a desire for a goal. A leader's competence is the level of maturity required to perform a specific job, the amount of knowledge and skills he uses to achieve a goal or solve problems. In addition, and this is a key point for our study, competent leadership can be learned, it is necessary to learn, and throughout life. Thus, the development of leadership practice has been significantly influenced by value theories. By focusing on the meaning of the activities of the leader and his followers, they have proved in theory and in practice that the leadership that modernity needs can only be responsible. A leader, if he wants to remain a person, must be responsible to himself, to his followers, to society and to his future. It is proved that a leader is not just a person who, on the way to his socialization, has acquired certain qualities of a leader, but has found himself in the right place and at the right time. The essence of leadership qualities can be revealed only during the performance of socially significant activities. It is under such conditions that people show activity and the person who acted as a generator of ideas and organizer of transformational activities will retain leadership functions. Also in the transition to the information society, leadership begins to be perceived as a team game, in which each participant performs extremely important and necessary work and the leader, as a team captain, is just a good performer, who got his role through the coach and circumstances, often accidental him.

Keywords: leader, leadership, types of leadership, didactic aspects, theoretical foundations, theories of leadership.

УДК 371.315.6:51

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.24-28>

О. Скрыбін, канд. істор. наук

skryabin07@meta.ua

ORCID ID 0000-0003-2719-8400,

Ю. Черних, канд. техн. наук, доц.

ucher0809@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0780-6627

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,

О. Черних, ст. наук. співроб.

Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ, Україна

pchole@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9865-5598

ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ АТО ТА ООС ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ ВИМОГ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ

На основі аналізу спостережуваних основних чинників обґрунтовано актуальність визначення (уточнення) вимог до професійної підготовки військових фахівців, які проходять підготовку у ВВНЗ за спеціальностями: "Воєнні науки", "Національна безпека", "Безпека державного кордону". Дослідження базується на загальному переліку вимог, сформульованих у термінах компетентностей і результатах навчання, до військових фахівців і визначається відповідними професійними стандартами, стандартами вищої освіти та освітніх програм підготовки за кожної спеціальності на певних рівнях освіти. Мета дослідження – спроба обґрунтувати доцільність впровадження досвіду проведення анти-терористичної операції (АТО) та операції Об'єднаних сил (ООС) ЗСУ при визначенні вимог до професійної підготовки офіцерських кадрів. Встановлено, що рівень підготовки і загальний перелік компетентностей, якими володіє випускник ВВНЗ, не повною мірою задовольняє потреби сучасного війська, що яскраво доводить досвід бойових дій на сході України. Проаналізовано, що перелік завдань, які вирішують військовослужбовці, постійно розширюється, оскільки поряд з виконанням бойових завдань їх усе частіше залучають до розв'язання проблем соціально-гуманітарного характеру, що вимагає сформованості як професійного, так і соціального компонентів потенціалу особистості військовослужбовця. Зі зростанням вимог до загального рівня професійної підготовки військових фахівців з'являються і нові вимоги до їхньої соціально-гуманітарної підготовки. Розглянуто такі нові вимоги до підготовки: підвищення рівня лідерських якостей офіцера; формування його особистих цінностей і чітких власних цілей; здатність протидіяти інформаційно-психологічним впливам противника в межах інформаційного протистояння; спроможність налагодження комунікацій між військовими підрозділами та місцевим населенням, що перебувають у районі бойових дій тощо. Проаналізовано і розкрито суть зазначених вимог. Для розв'язання поставлених дослідницьких завдань використано систему загальнонаукових і спеціальних методів теоретичного та емпіричного дослідження, а саме: теоретико-методологічний аналіз проблеми, систематизація й узагальнення інформації щодо сутності та змісту визначених завдань, моніторинг існуючої системи підготовки військових фахівців, узагальнення, загальнонаукові методи системного підходу, експертна оцінка, аналіз та інтерпретація отриманих емпіричних даних.

Ключові слова: військові фахівці, професійна підготовка, вищі військові навчальні заклади, компетенції, вимоги, досвід АТО та ООС.

Постановка проблеми. Актуальність визначення (уточнення) вимог до професійної підготовки військових фахівців, які проходять підготовку у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) за спеціальностями в галузі знань "Воєнні науки", "Національна безпека" та "Безпека державного кордону", зумовлена такими чинниками:

- прийняття упродовж останніх років ряду нормативно-правових актів з безпекової, оборонної та освітньої політики держави, подальшого розвитку ЗСУ [1–5];
- потреба оперативного реагування системи військової освіти на докорінні зміни в зовнішньому і внутрішньому безпековому середовищі держави та необхідність подальшого динамічного розвитку основних складових сектора безпеки й оборони, сумісних зі структурами країн-членів НАТО;
- необхідність подальшого розвитку ЗСУ з урахуванням сучасних поглядів на застосування військових формувань у збройних конфліктах та досвіду проведення антитерористичної операції на сході України (АТО) та операції Об'єднаних сил (ООС);
- прийняття нової парадигми під час розробки стандартів вищої військової освіти на основі компетентнісного, міждисциплінарного підходу, з одного боку, та необхідності приведення підготовки офіцерських кадрів у відповідність до європейських та євроатлантичних освітніх стандартів, з іншого боку;
- зростання вимог до випускників ВВНЗ з боку суспільства, керівництва держави, органів військового управління та військ (сил) щодо їхньої компетентності, здатності і готовності до самовдосконалення, застосування

здобутих під час навчання знань, умінь та навичок у постійно змінюваних, екстремальних умовах ведення бойових дій та персональної відповідальності за результати впровадження прийнятих ними рішень тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вдосконалення підготовки фахівців з вищою освітою знайшли ґрунтовне висвітлення в наукових публікаціях і монографіях вітчизняних та зарубіжних вчених: В. Андрущенко, С. Архангельського, І. Беха, В. Давидова, В. Козакова, В. Кременя, Н. Ничкало та ін. (проблемні питання філософії освіти, організація і методика навчання та виховання у вищій школі, психологічні аспекти розвитку особистості); В. Лугового, С. Ніколаєнка (управління інноваційною освітою); І. Богданової, Е. Короткова, І. Харламова (технології освітнього процесу); І. Зязюна, В. Серікова (гуманістична освітня парадигма, особистісно орієнтоване навчання); А. Підаєва, В. Передерія (Болонський процес, реформування системи освіти в Європі та Україні) та ін.

Проблеми підготовки офіцерських кадрів у системі військової освіти України висвітлені в наукових працях В. Артемова, А. Вітченка, О. Діденка, А. Зельницького, Д. Іщенко, М. Нецадима, Б. Олексієнка, О. Прохорова, Ю. Приходька, В. Стасюка, О. Торічного, В. Ягупова та ін. Проблемам виховання лідерських якостей у військовослужбовців присвячені дослідження О. Бойка, Г. Давидова, В. Каширіна, О. Кокуна, Д. Коцериби, О. Романовського, О. Маковського. Зокрема, системному дослідженню військової освіти присвячені наукові праці М. Не-

щадима [6], теоретичні основи трансформації систем, актуальні проблеми сучасного етапу розвитку військової освіти висвітлені в наукових публікаціях Ю. Приходька [7].

Мета статті. На сьогодні загальний перелік вимог до військових фахівців визначається відповідними професійними стандартами, стандартами вищої освіти та освітніми програмами підготовки за кожною спеціальністю на певних рівнях освіти. Ці вимоги сформульовані в термінах компетентностей та результатах навчання. Метою дослідження є спроба обґрунтування доцільності впровадження досвіду проведення АТО та ООС ЗСУ під час визначення (уточнення) вимог до професійної підготовки офіцерських кадрів.

Виклад основного матеріалу. Стратегічний оборонний бюлетень України визначив, що "проведена в межах комплексного огляду сектора безпеки та оборони оцінка стану воєнної безпеки держави, а також набутий досвід участі ЗСУ в АТО виявили ряд проблем функціонування сил оборони в умовах існуючих та потенційних загроз, зокрема необхідність підвищення професійного рівня персоналу сил оборони". Проблемні питання щодо комплектування підготовленими офіцерами частин та підрозділів ЗСУ, які брали участь в АТО також розглядалися експертами НАТО. Відомий британський експерт Глен Грант зазначав: "Наразі в армії існує великий некомплект офіцерів. Молоді люди без досвіду і з сумнівною освітою беруть на себе командування ротами чи навіть вище (заступник командира батальйону, командир батальйону тощо). Система набору, просування та навчання не змінилася, щоб задовольнити реальну потребу в лідерах" [8, с. 214].

На комплектування частин і підрозділів ЗСУ якісно підготовленим молодшим офіцерським складом напередодні та під час АТО безумовно вплинула існуюча на той час організація освітнього процесу у ВВНЗ. Слід визнати, що до початку російсько-українського збройного конфлікту на сході України навчальні програми ВВНЗ не передбачали вивчення питань, пов'язаних з відбиттям можливої збройної агресії з боку Російської Федерації. Від використання терміна "імовірний противник" колишнє керівництво держави і військового відомства відмовилось ще в 90-х роках ХХ ст., замінивши його нейтральним терміном "евентуальний противник", який не асоціювався зі східним сусідом.

Підготовка слухачів (курсантів) ВВНЗ ґрунтувалась переважно на досвіді Другої світової війни, локальних війн і збройних конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Більшість навчально-методичних розробок, бойових статутів і настанов, які використовувались у навчально-виховному процесі, в основному дублювали зміст документів колишньої радянської армії, а результати наукових досліджень з оборонної тематики не давали відповіді на запитання, яким чином вести ефективну боротьбу з незаконними збройними формуваннями в умовах їхньої всебічної підтримки сусідньою державою [9, с. 238-239].

Під час навчання методичні прийоми та способи управління військами у різних бойових ситуаціях зазвичай розробляли науково-педагогічні працівники ВВНЗ, які не брали участі в АТО та ООС і не володіли знаннями та навичками щодо особливостей ведення бойових дій військовими частинами і підрозділами в таких умовах. Подібний підхід до підготовки офіцерів у початковий період АТО іноді навіть призводив до виникнення конфліктних ситуацій між слухачами (курсантами), які мали бойовий досвід, і викладачами, які при підготовці до проведення занять користувалися застарілими методичними матеріалами щодо управління військами, що не сприяло зміні ситуації щодо підвищення рівня професійної підготовки

посадових осіб органів військового управління відповідно до стандартів Альянсу [8, с. 218].

Очевидним є те, що зміст військової освіти потребував невідкладного корегування. Протягом останніх років під впливом проведення АТО та ООС, визначеного державою курсу на євроінтеграцію і зближення з НАТО відбулися значні зрушення в системі підготовки військових фахівців. Продовжують відбуватися інституційні зміни, що пов'язані із запровадженням у систему військової освіти поняття "професійна військова освіта", яка базується на "лідерських курсах", що створені на всіх рівнях підготовки військових фахівців. Досвід бойових дій на сході України підтвердив, що у офіцера мають бути сформовані насамперед певні лідерські якості. Звичайно, авторитет лідера, його ефективність та успіх є результатом роботи всього підрозділу (колективу). Справжній лідер згуртовує навколо себе однодумців, очолює їх, надихає на активну діяльність і бере на себе максимальну відповідальність за результати виконання завдань підрозділом (командою). Беззаперечно, лідерство неможливо без авторитету, тому командир (керівнику) обов'язково необхідно займатися саморозвитком та самовдосконаленням, оскільки його помилка нівелює старання всього колективу. Лідер відповідає за стратегії команди, її синхронну результативну роботу. Він повинен приймати швидкі, а головне правильні рішення за будь-яких умов. Лідерські якості керівника тісно пов'язані з його організаторськими здібностями. Організаційно-управлінська функція лідерства полягає у плануванні та здійсненні керівником заходів, спрямованих на забезпечення виконання особовим складом поставлених перед ним завдань із застосуванням всіх доступних методів, форм і засобів.

Вищевикладене особливо актуально для військових фахівців. Керівництво Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗС України, аналізуючи рівень підготовки випускників ВВНЗ, неодноразово звертало увагу на відсутність лідерських якостей керівника у молодих офіцерів. Встановлено, що найбільш проблемною є тактична ланка військового управління, оскільки переважна більшість молодих командирів боїться відповідальності, намагається всіляко її уникати. Зважаючи на це, завданням військових вишів є підготовка офіцерських кадрів, будуть спроможних ефективно організовувати підлеглий особовий склад для виконання завдань за призначенням, гуртувати особовий склад свого підрозділу, очолити його і вести за собою, виявляючи при цьому відповідальність, впевненість, волю, характер. Із цією метою необхідно впроваджувати систему виховання лідерів у повсякденній діяльності, наприклад, використовувати ротацію командирів навчальних груп (навчальних відділень), пропонувати курсантам проводити практичні заняття, бути інструкторами (командирами) для курсантів молодших курсів, практикувати проблемно-пошукові завдання, для вирішення яких необхідний нестандартний підхід тощо.

Результати досліджень свідчать про те, що сьогодні більшість офіцерів можна віднести до професійно-редуктивного типу моделі особистості, який відзначається перевагою професійного компонента у структурі соціально-професійного потенціалу особистості. Такий офіцер має стійку орієнтацію на вдосконалення професійної майстерності, військової компетентності, чітке виконання своїх професійних обов'язків та досконале володіння озброєнням і військовою технікою. Разом із цим, досвід проведення АТО та ООС свідчить, що такий тип моделі особистості військовослужбовця не повною мірою відповідає вимогам сучасних ЗС. Тому необхідно приділяти більше уваги формуванню гармонійного типу,

що характеризується збалансованістю військово-спеціального та соціального компонентів у структурі соціально-професійного потенціалу.

Серед основних вимог, необхідних офіцеру для ефективного керівництва, є розуміння особистих цінностей та чітких власних цілей [10, с. 91]. Зазначимо, що цінностями є ті явища (або сторони, якості явищ) природи і суспільства, які корисні та потрібні людям історично складеного соціуму або класу як цілі та ідеали. Останнім часом спостерігається занепад ряду традиційних цінностей, серед яких можна зазначити норми поведінки і правила ввічливості, повагу до життя та ближньої людини тощо. Що стосується особистих цінностей військовослужбовця, то від військового керівника щоденно очікують прийнятих рішень, які ґрунтуються саме на таких цінностях і принципах. Якщо ж особисті цінності для нього недостатньо зрозумілі, офіцеру не вистачатиме твердих переконань та суджень, які через це можуть сприйматися підлеглими як необґрунтовані. Офіцери, для яких не зрозумілі власні основні принципи, або ті, чиї цінності не відповідають сучасності, обмежені у своїй діяльності розмитістю особистих цінностей. Серед основних цінностей, якими повинен керуватися офіцер-лідер для управління підрозділом, виділяють абсолютно вічні загальнолюдські цінності, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування (доброта, правда, чесність, гідність, мудрість, справедливість тощо).

Національні цінності значущі для одного народу, проте їх не завжди поділяють інші. Наприклад, почуття націоналізму зрозумілі і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, хто ніколи не втрачав своєї незалежності. До цієї групи цінностей належать такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо. Формування національної свідомості та самосвідомості передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовність до служіння в ім'я України, засвоєння національних цінностей (мови, території, культури тощо), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, залученню слухачів (курсантів) до практичних справ розбудови державності, формування почуття гідності та гордості за свою Батьківщину.

Таким чином, успішність становлення офіцера як лідера залежить від його здатності формувати особисті цінності та чітко визначати власні цілі. Адже міцність і боєздатність армії вирішальною мірою залежать від моральних і ділових якостей, рівня підготовки офіцерського корпусу, який за своїм призначенням покликаний бути військовою елітою українського народу. Отже, завданням ВВНЗ із цього напрямку є створення педагогічних умов, за допомогою яких слухач (курсант) матиме змогу розкрити і вдосконалити під час навчання зазначені якості.

В умовах проведення ООС постає актуальне для військових фахівців питання протидії інформаційно-психологічним впливам противника в межах інформаційного протистояння. Ефективному процесу своєчасного виявлення ознак інформаційно-психологічних впливів, формування психологічного захисту та протидії сприятиме розвиток психологічної готовності майбутніх офіцерів до такої діяльності. Зазначена готовність визначає такі вимоги до особистості військовослужбовця: його цілеспрямовані переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, волю та інтелектуальні якості, знання, навички, уміння, налаштування на визначену поведінку. Зазначимо, що стан психологічної готовності має складну динамічну структуру й є проявом сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і волевих складових психіки особи. Структурно-психологічну готовність розгля-

дають як систему взаємопов'язаних компонентів: особистісного (професійно важливі якості особистості), інтелектуально-операційного (розвинені загальні, спеціальні та творчі здібності й уміння успішно реалізовувати теоретичні знання на практиці) та мотиваційного (ставлення особистості до професійної діяльності). На нашу думку, інтелектуально-операційний компонент домінує в цій системі. Його основою є: сукупність системних знань про основні засади, методи і прийоми ведення інформаційного протистояння; уміння творчо і критично мислити під час аналізу інформаційного простору; розвинені прогностичне мислення та здібності до моделювання можливих варіантів розвитку подій; навички формування системи протидії та захисту від інформаційно-психологічних впливів.

Досвід проведення АТО та ООС також переконливо свідчить про необхідність налагодження комунікації між військовими підрозділами, які залучаються до бойових дій, та місцевим населенням. Зазначений напрям діяльності отримав назву цивільно-військове співробітництво (ЦВС). До АТО цей напрям діяльності був майже відсутнім у ЗС України – він тільки теоретично досліджувався і були поодинокі випадки залучення офіцерів ЗС України на міжнародних навчаннях до підрозділів ЦВС. Із початком бойових дій і визволення окупованих територій у деяких населених пунктах постала нагальна потреба швидкого та ефективного відновлення діяльності органів державної влади, комунальних підприємств, закладів охорони здоров'я та освіти. І все це за умови відсутності у визволених населених пунктах представників правоохоронних органів та органів державної влади.

Заходи ЦВС у теорії можуть здатися простими і прозорими за своїм змістом, проте це лише поверховий погляд, оскільки вони вимагають від офіцера певної психологічної стійкості. Основною метою ЦВС є створення сприятливих умов для виконання покладених на збройні сили завдань за призначенням, а також недопущення перешкоджання цій діяльності з боку місцевого населення у районах постійної дислокації військових частин і підрозділів, проведення військових операцій, на шляхах переміщення військ (сил) і під час запровадження заходів правового режиму надзвичайного та воєнного стану, шляхом реалізації заходів ЦВС, спрямованих на формування позитивного іміджу ЗС, пошук ефективних форм взаємодії із цивільним населенням, а також мінімізацію негативного впливу на місцеве населення факторів застосування військ (сил), досягнення мети військової операції [11, с. 17].

Зважаючи на зазначене, важливою вимогою до офіцера є його готовність брати участь у заходах ЦВС. Для виконання цих заходів у районі ООС слід звернути увагу на таке: знання історичних аспектів розвитку регіону; досконале знання нормативно-правової бази з питань, які стосуються району проведення ООС; загальнокультурний розвиток військовослужбовця. Досвід свідчить, що необхідно діяти рішуче, демонструвати впевненість при спілкуванні, бути готовим взяти на себе відповідальність і не давати необґрунтованих обіцянок.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Характер російсько-українського збройного конфлікту демонструє, що перелік завдань, які вирішують військовослужбовці, постійно розширюється. Сьогодні поряд з виконанням бойових завдань їх усе частіше залучають до розв'язання проблем соціально-гуманітарного характеру. Це вимагає сформованості і професійного, і соціального компонентів потенціалу особистості військовослужбовця, що відповідає його спрямованості. При цьому досвід проведення АТО та ООС ЗС України свідчить про зростання вимог до загального рівня професійної підготовки військових фахівців. Вища військова

школа має сформувати слухача (курсанта) – майбутнього організатора службової діяльності військових підрозділів не тільки як всебічно розвинену особистість, але й підготувати його до творчої управлінської діяльності, що має забезпечити лідерське становище офіцера у військовому колективі

Отже, пріоритетними завданнями навчально-виховного процесу у ВВНЗ є:

- підготовка професійно компетентного фахівця, який володіє навичками виконання службових обов'язків, знає перспективні форми і методи управління військовим підрозділом, особливо в бойових умовах, прагне до самовдосконалення та саморозвитку у військово-професійній діяльності;

- становлення та розвиток соціально спрямованих ціннісних орієнтацій майбутнього офіцера, які дозволять йому повністю усвідомити своє місце, значення та відповідальність у професійній діяльності згідно з національними інтересами та соціальними потребами;

- формування професійно важливих якостей військового фахівця, що дасть можливість йому ефективно проводити військово-професійну діяльність, бути ініціативним і наполегливим.

На наш погляд, перспективними напрямками подальших досліджень є пошук ефективних шляхів підвищення якості психолого-педагогічного забезпечення формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів з урахуванням нових вимог та досвіду проведення АТО та ООС Збройними силами на сході України. Актуальним науковим завданням постає розроблення нової концепції вищої військової освіти та підготовки військових фахівців у ВВНЗ із визначенням рівнем сформованості передбачених компетентностей.

Список використаної літератури

1. Закон України "Про національну безпеку України" № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469>.
2. Указ Президента України № 555/2015 від 24 вересня 2015 р. "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Военної доктрини України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.
3. Указ Президента України № 240/2016 від 6 червня 2016 р. "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n251>.
4. Указ Президента України № 73/2017 від 22 березня 2017 р. "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України" від 29 грудня 2016 року "Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/73/2017#n2>.
5. Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 р. "Про вищу освіту". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
6. Нецадим М. І. Військова освіта в Україні: історія, теорія, методологія, практика : монографія. К. : ВПЦ "Київський університет", 2003. 852 с.

O. Skriabin, PhD (Historical Sci.)

skryabin07@meta.ua

ORCID ID 0000-0003-2719-8400,

Yu. Chernykh, PhD (Technical Sci.), Ass. Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ucher0809@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0780-6627,

O. Chernykh, Senior Research Fellow

Ivan Cherniakhovsky National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

pchole@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9865-5598

7. Приходько Ю. І. Актуальні проблеми сучасного етапу розвитку військової освіти // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи, 2017. № 1(13). С. 275–282.

8. Glen Grant. How Ukraine can build an army to beat Putin. URL: <https://kyivpost.com/article/opinion/op-ed/glen-grant-ukraine-can-build-army-beatputin.html>.

9. Роговенко С., Полторак М. Впровадження в навчальний процес вищих військових навчальних закладів досвіду застосування військ (сил) Збройних Сил України в антитерористичній операції // Військова освіта, 2016. № 1(33). С. 238–243.

10. Островська-Бугайчук І. М. Особисті цінності та цілі майбутнього офіцера як основа його лідерства у військовому підрозділі // Соціально-психологічний портрет військового професіонала : зб. тез доп. Міжнарод. наук.-практ. конф., 14-15 грудня 2017 р. М-во оборони України, Житомир. військ. ін-т імені С. П. Корольова. Житомир : ЖВІ, 2017. С. 91-92.

11. Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва. URL: <https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/07/posibnyk-TSVS.pdf>.

References

1. Law of Ukraine "On National Security of Ukraine": № 2469-VIII of June 21, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469>.
2. Decree of the President of Ukraine № 555/2015 of September 24, 2015 "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 2, 2015" On the new version of the Military Doctrine of Ukraine": URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.
3. Decree of the President of Ukraine № 240/2016 of June 6, 2016 "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 20, 2016" On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine": URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n251>.
4. Decree of the President of Ukraine № 73/2017 of March 22, 2017 "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine" of December 29, 2016 "On the State Program of Development of the Armed Forces of Ukraine for the period up to 2020". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/73/2017#n2>. [In Ukrainian]
5. Law of Ukraine № 1556-VII of July 1, 2014 "On Higher Education". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
6. Neschadym M.I. (2003). Military education in Ukraine: history, theory, methodology, practice: [monograph]. Kyiv: Kyiv University. 852 p. [In Ukrainian]
7. Prikhodko, Y. (2017) Actual problems of the current stage of development of military education. Adult education: theory, experience, prospects. 1(13). Pp. 275–282. [In Ukrainian]
8. Glen Grant: How Ukraine can build an army to beat Putin. URL: <https://kyivpost.com/article/opinion/op-ed/glen-grant-ukraine-can-build-army-beatputin.html>.
9. Rogovenko, S. & Poltorak, M. (2016). Introduction into the educational process of higher military educational institutions of the experience of using troops (forces) of the Armed Forces of Ukraine in the anti-terrorist operation. *Military education*, 1 (33). Pp. 238–243. [In Ukrainian]
10. Ostrovskaya-Bugaychuk I.M. (2017). Personal values and goals of the future officer as the basis of his leadership in the military unit /I.M. Ostrovskaya-Bugaychuk.// Socio-psychological portrait of a military professional: a collection of abstracts of reports between the people. scientific-practical conf., December 14-15, 2017 / Ministry of Defense of Ukraine, Zhytomyr: ZhVI, Pp. 91– 92p. [In Ukrainian]
11. Methodical manual for troops (forces) on civil-military cooperation. URL: <https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/07/posibnyk-TSVS.pdf>. [In Ukrainian]

Надійшла до редколегії 16.03.21

IMPLEMENTATION OF THE EXPERIENCE OF ATO AND OYF BY THE ARMED FORCES OF UKRAINE FOR DETERMINING THE REQUIREMENTS TO PROFESSIONAL TRAINING OF MILITARY SPECIALISTS

The article is based on the analysis of the main factors taking place at this time, substantiates the relevance of determining (clarifying) the requirements for professional training of military specialists trained in higher military educational institutions in the field of knowledge "Military Sciences, National Security, State Border Security". The study is based on the fact that at present the general list of requirements for military specialists is defined in the relevant professional standards, standards of higher education and educational programs for their training in each specialty at certain levels of education. These requirements are formulated in terms of competencies and learning outcomes. The purpose of the study is to try to justify the feasibility of implementing the experience of the anti-terrorist operation (ATO) and the Joint Forces (JFO) operation of the Armed Forces of Ukraine in determining the requirements for professional training of officers. It is established that the level of training and the general list of competencies that a graduate of a military educational institution has does not fully meet the needs of the modern army. This is clearly evidenced by the experience of hostilities in eastern Ukraine. Analysis of hostilities has shown that the list of tasks to be solved by the military is constantly

expanding. Today, in addition to combat missions, they are increasingly involved in solving problems of a socio-humanitarian nature, which requires the formation of both professional and social components of the potential of the soldier's personality. Along with the increase in the requirements for the general level of professional training of military specialists, new requirements for their social and humanitarian training appear. The following new requirements for training are considered: raising the level of leadership qualities of an officer; formation of his personal values and clear personal goals; the ability to counteract the information and psychological influences of the enemy within the information confrontation; ability to establish communications between military units and the local population in the area of hostilities, etc. The analysis is carried out and the essence of the specified requirements is revealed. To solve the research tasks, a system of general scientific and special methods of theoretical and empirical research was used, namely theoretical and methodological analysis of the problem, systematization and generalization of information concerning the essence and content of certain tasks, monitoring of the existing system of military training. system approach, expert evaluation, analysis and interpretation of the obtained empirical data.

Keywords: military specialists, professional training, higher military educational institutions; competencies; requirements; experience of anti-terrorist operation and environmental protection.

УДК 378:355.14

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.28-32>

А. Юрков, нач. військ. гуманітар.-лінгвіст. фак-ту

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

yrkova.ya@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7196-171X

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗРОБКИ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІстової СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІОГРАМИ ОФІЦЕРА-ПСИХОЛОГА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Професіограма офіцера-психолога ЗСУ чітко визначає, чим займається цей фахівець, які види діяльності домінують у його роботі та які якості забезпечують успішність виконання його посадових обов'язків. Професіограма відповідає на запитання: яка діяльність аналізується і що є предметом та метою цієї діяльності; які критерії оцінки ефективності професійної діяльності; чим зумовлена ефективність професійної діяльності; які фактори впливають на психіку військового фахівця; які особливі вимоги пред'являються до військових. На підставі отриманих і математично опрацьованих результатів анкетування згідно з анкетним опитуванням експертів розраховано професійно важливі якості готовності офіцера-психолога до професійної діяльності в ЗСУ. Визначено показники професійно-важливих (необхідних) якостей, а саме: морально-вольові та емоційні риси офіцера-психолога ЗСУ. На основі науково-практичного аналізу розроблено компетентності, яких набувають при формуванні готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в ЗСУ і які мають бути сформовані як результат професійної підготовки, зокрема такі: орієнтація у складних умовах бойової обстановки; здатність приймати оптимальні рішення та ставити завдання підпорядкованим підрозділам в бойовій обстановці на основі аналізу отриманої інформації; оцінка обстановки і проведених тактичних розрахунків; розробка та ведення бойових документів. Професіограма чітко визначає, чим займається цей фахівець, які види діяльності у нього домінують і які якості забезпечують успішність виконання його посадових обов'язків. Підготовка сучасного офіцера-психолога ЗСУ має на меті забезпечити гармонійний розвиток особистості офіцера ЗСУ, що активує усі закладені в ньому потенційні можливості. Військовий психолог повинен бути підготовленим до практичної діяльності в результаті опанування професійними знаннями, навичками та вміннями (запланований результат навчання), теоретичної підготовленості, сформованості професійних компетентностей військовослужбовця.

Ключові слова: професіограма офіцера-психолога, професійна підготовка військовослужбовців, теоретична підготовка, знання, вміння, навички.

Постановка проблеми. Комплексний аналіз особливостей будь-якої професії, а особливо військовослужбовця, передбачає такі аспекти вивчення професії: виробничу характеристику професії та її спеціальностей, включно із соціальним значенням, соціологічною та соціально-психологічною, педагогічною (перелік обсягу знань і вмінь, необхідних для успішної професійної діяльності, термін професійної підготовки тощо) вимогами професії, а також санітарно-гігієнічною характеристикою, фізичними вимогами до умов професійної діяльності з особливим наголосом на так званих шкідливих для здоров'я виробничих процесах; переліком медичних протипоказань для роботи у цій сфері. Усі ці аспекти вивчення професії військовослужбовця, об'єднані за принципом комплексності, мають бути враховані, хоча і різною мірою залежно від поставленої мети дослідження. Існують різні підходи до побудови професіографічного профілю. Один із найбільш продуктивних і широко застосовуваних запропонував Є. Клімов. Суттєва перевага цього підходу полягає в можливості його реалізації на рівні конкретних діагностичних методик (диференційно-діагностичне опитування, опитування щодо професійної готовності тощо).

Аналіз досліджень та публікацій. Науковими дослідженнями у галузі професіології та професіографії займалися науковці В. Бодров [1], Л. Герасименко [4], Є. Клімов [2], Я. Крушельницька [3], Р. Макаров [4], К. Платонов [5, 6], В. Рижиков [7, 8] та ін.; теоретико-

практичні основи розробки професіограми військовослужбовців відображено у працях О. Бондаренка, С. Бурого, В. Рижикова та ін.

Виклад основного матеріалу. Процес створення професіограм базується на певних принципах, дотримання яких забезпечує наукову обґрунтованість результатів дослідження. Принципи професіографії сформулював К. Платонов, а саме: комплексність; цілеспрямованість; особистісний підхід; надійність (вимоги до емоційної стійкості особистості в умовах перешкод); диференціація; типізація; перспективність і реальність [5, 6]. У своїй роботі [3] Я. Крушельницька зазначає, що професіограма – це спеціальна карта, яка містить розгорнутий перелік умов і характеристик трудової діяльності конкретної професії, її окремих вимог і професійно важливих якостей, якими повинен володіти фахівець.

Дослідження, які провів Є. Клімов [2], підтвердили, що не існує прямого зв'язку між типологічними особливостями суб'єкта й ефективністю його діяльності. Анкетне опитування фахівців (експертів) є найпоширенішим способом розробки професіограми за оптимальної кількості експертів з кожної професії не менше 250–300. У проведеному нами анкетуванні для визначення готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у ЗСУ брали участь курсанти, які навчаються за освітнім рівнем "магістр", студенти які навчаються за програмою офіцерів запасу, а також офіцери-викладачі Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка. На підставі отриманих і математично опрацьованих результатів анкетування

згідно з результатами анкетного опитування експертів розраховуються професійно важливі якості готовності офіцера-психолога до професійної діяльності в ЗСУ. Із цією метою результати експертного опитування наведено у вигляді матриці відповідей (a_{ij}):

$$a_{ij} = \begin{pmatrix} a_{11} a_{12} \dots a_{1n} \\ a_{21} a_{22} \dots a_{2n} \\ \dots \\ a_{m1} a_{m2} \dots a_{mn} \end{pmatrix}, \quad (1)$$

де $i = 1, 2, \dots, m$ – оцінювані якості; $j = 1, 2, \dots, n$ – учасники опитування.

Зазвичай, оцінювання учасників опитування має суб'єктивний характер і виражаються у різних середніх значеннях оцінок. Для зменшення впливу суб'єктивізму оцінок проводиться нормування. Із цією метою вихідна матриця відповідей (b_{ij}) перетворюється на матрицю нормованих оцінок (a_{ij}):

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}}. \quad (2)$$

Кількісна міра значущості кожної із професійно важливих якостей, як середнє значення нормованої оцінки i -тої якості, обчислена за відповідями всіх учасників опитування, розраховується за нормованими оцінками. Далі визначається коефіцієнт відносної значущості кількісної оцінки кожної якості порівняно з максимально можливою оцінкою $S_{\max}$ (у частках одиниці), рівень $S_{\max}$ (у частках одиниці). Рівень $S_{\max}$ визначається з припущенням, що всі учасники опитування певної групи оцінюють деякі якості найвищим балом "100"; $S_{\max}$ визначається із вираження думки експертів:

$$S_{\max} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n \frac{2}{\sum_{i=1}^m a_{ij}}. \quad (3)$$

Коефіцієнт відносної значущості якостей (C) може відповісти діапазону від 1 до 0. До переліку професійно важливих якостей рекомендується додати якість з відносною значущістю $C > 0,7$ [7].

Із метою прогнозування індивідуальної професійної відповідності людини вимогам професії використовують комплексний критерій. До рівнянь для обчислення комплексного критерію входять нормовані значення вимірюваних професійних показників X_i з коефіцієнтами їхньої значущості для успішного освоєння професії C_i . У загальному вигляді рівняння для розрахунку критеріального показника K має вигляд

$$K = C_i X_i; \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (4)$$

де C – коефіцієнт відносної значущості професійно важливих якостей; X – індивідуальні значення професійно важливих якостей, виражені у балах (у нашому випадку беремо за основу 100-бальну шкалу).

Відповідні (загальні та спеціальні) здібності утворюють певну сукупність якостей, зокрема і професійно важливих, що можуть забезпечити надалі успіх у професійній діяльності. Саме на виявленні професійно важливих якостей (ПВЯ) зазвичай і ґрунтується психофізіолог у своїй діяльності при проведенні професійної консультації або відбору.

Система принципів професіографії, за В. Бодровим [1], її складові:

- специфічність (конкретність) опису певної діяльності;
- поетапність вивчення діяльності (процесуальна послідовність збору та аналізу матеріалу; етапи – інформаційний, аналітичний, синтетичний, експериментальний, результуючий);
- спрямованість опису (відповідність конкретним цілям вивчення та конкретної практичної задачі);
- динамічність вивчення з урахуванням розвитку суб'єкта і зміни діяльності;
- системність (вивчення взаємозв'язків і взаємовпливів окремих компонентів діяльності на всіх її ієрархічних рівнях);
- ідентичність методичних прийомів і програм вивчення та опису (для коректного порівняння професій);
- використання якісно-кількісних методів вивчення (взаємне доповнення змістовної і статистичної інформації) [1].

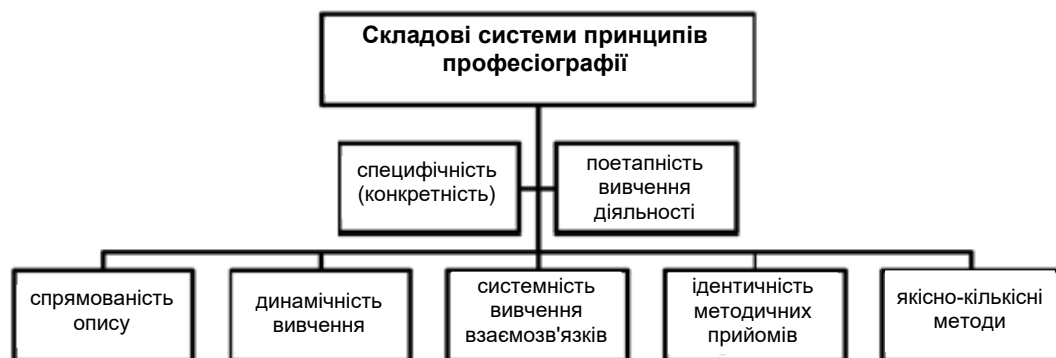

Рис. 1. Складові системи принципів професіографії (за В. Бодровим) (перевірити таблицю, перенабирала)

Професіограма офіцера-психолога ЗСУ

Показники професійно-важливих (необхідних) якостей (ПВЯ):

- висока активність, енергійність, працездатність;
- міцна пам'ять, висока сконцентрованість уваги; розвинена увага та мислення;
- інтелектуальний розвиток (здатність до аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації);

- спрямованість (мотивація) на досягнення цієї організації, інтерес до професійної діяльності;
- нервово-психічна стійкість;
- креативність (достатньо високий творчий потенціал, здатність бачити нове, знаходити вихід із нестандартних ситуацій і вирішувати проблеми оптимальними шляхами);

- комунікабельність – здатність встановлювати ділові відносини з керівництвом, підлеглими, вміння переконувати і впливати на людей;

- організаторські здібності.

Необхідні морально-вольові та емоційні риси офіцера-психолога ЗСУ:

- почуття особистої відповідальності за доручену справу, здатність кваліфіковано підходити до прийняття рішень та їхньої реалізації;

- здатність підтримувати передове, нове, бачити перспективу;

- сміливість, принциповість, впевненість у собі, розвинені вольові та лідерські якості;

- дбайливість, справедливість, розсудливість, доброзичливість до людей;

- оптимізм, бадьорість, відсутність шкідливих звичок, добрий фізичний стан;

- інтелігентність, загальна культура.

Професіографічний профіль офіцера-психолога ЗСУ базується на Статутних вимогах і професійній відповідності офіцера тактичного рівня в мирний і воєнний час. Такими вимогами є відповідальність за:

- загальну військову підготовку;

- виховання;

- військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу;

- підтримання внутрішнього порядку в підрозділі [8].

Професіографічний профіль офіцера-психолога ЗСУ чітко визначає те, чим займається цей фахівець, які види діяльності домінують у його роботі, та які якості забезпечують успішність виконання його посадових обов'язків. Підготовка сучасного офіцера-психолога ЗСУ має на меті забезпечення гармонійного розвитку особистості офіцера ЗСУ, що надає розвиток всім закладеним у ньому потенційним можливостям. Вирішальна роль у цьому належить виробничій праці, професійній діяльності військового, і лише після забезпечення відповідності, адекватності потенційних можливостей і здібностей характеру майбутнього фахівця можна очікувати і високих виробничих показників, а головне – особистої задоволеності.

Компетентності, яких набувають під час формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в ЗСУ:

- здатність планувати, організовувати та вести основні види бою (бойових дій), чітко визначати бойові завдання підпорядкованим (приданим) підрозділам (вогневим засобам), орієнтуватися в складних умовах бойової обстановки;

- здатність приймати оптимальні рішення і ставити завдання підпорядкованим (приданим) підрозділам (вогневим засобам) у бойовій обстановці на основі аналізу отриманої інформації, оцінки обстановки та проведених тактичних розрахунків, розробляти та вести бойові документи;

- здатність управляти повсякденною діяльністю підрозділів; аналізувати та оцінювати небезпечні та шкідливі фактори військової діяльності для особового складу; створювати умови щодо дотримання заходів безпеки в різних ситуаціях службової діяльності та в позаслужбовий час; дотримуватись протипожежної безпеки й охорони військових об'єктів; організовувати безпечні умови праці у військових підрозділах згідно з вимогами керівних документів.

Професійні знання, навички та вміння майбутнього офіцера-психолога ЗСУ (запланований результат навчання)

Теоретична підготовка військового психолога практичної діяльності передбачає такі фактори:

- усвідомлення соціальної значущості своєї професії;

- використовувати на практиці положення основ управління при виконанні своїх обов'язків під час підготовки та веденні бойових дій військами (силами), з урахуванням досвіду АТО (ООС);

- приймати рішення, ставити бойові завдання підлеглим, організовувати їхнє виконання та здійснювати управління підрозділом під час виконання бойових завдань з урахуванням досвіду АТО (ООС);

- приймати і впроваджувати психологічні рішення для особового складу з метою досягнення ефективних кінцевих результатів;

- використовувати у своїй повсякденній роботі форми і методи психологічного впливу та прогнозування;

- розробляти, вміти оформити та користуватися бойовими документами;

- оцінювати психологічні та ділові особливості підлеглих;

- володіти методикою доведення завдань до підлеглих, підрозділів (служб);

- використовувати міжнародні стандарти та процедури роботи штабів, штабні процедури НАТО, управління підрозділами при виконанні бойових завдань за участі в операціях НАТО та в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

- володіння професійною етикою, психологічною культурою, високою етичною свідомістю, гуманністю, твердістю моральних переконань, відчуттям зобов'язання, відповідальністю за долі людей і доручену справу;

- воля і наполегливість у виконанні ухвалених рішень, відчуття нетерпимості до будь-якого порушення закону;

- підтримання рівня кваліфікації, необхідного для належного виконання посадових обов'язків;

- нерозголошення державної інформації, таємниць, що охороняються законом, а також відомостей, що стали відомими у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, зокрема інформації, що стосується приватного життя і здоров'я громадян або зачіпає їхню честь і гідність;

- збереження державного майна, зокрема, наданого для виконання посадових обов'язків;

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми підготовки психологів до військової служби курсанти (студенти) повинні **знати**:

- суть, зміст, завдання і вимоги до управління підрозділами;

- основні принципи й особливості управління;

- систему управління та вимоги до неї.

- основи бойової та мобілізаційної готовності підрозділів, зміст документів командира підрозділу з питань бойової та мобілізаційної готовності та порядок їх розробки та ведення;

- основи організації бойової підготовки у підрозділі, форми і методи проведення індивідуальної та колективної підготовки військовослужбовців і підрозділів, порядок оцінювання, обліку та звітності з бойової підготовки;

- основи організації служби військ у підрозділі, порядок розробки та ведення службової документації, основи організації внутрішньої та вартової служби;

- основні принципи та способи забезпечення життєдіяльності;

- методи визначення нормативних рівнів шкідливих і небезпечних факторів виробничого середовища;

- коротку характеристику середовища існування;

- негативні фактори, у результаті яких виникають надзвичайні ситуації;

- характеристику зон ураження;
- заходи щодо захисту населення в повсякденних, виробничих умовах та в умовах надзвичайних ситуацій;
- забезпечення безпеки військ під час дій в умовах руйнування хімічно-небезпечних об'єктів у районах виконання завдань;

мати навики:

- методи роботи командира під час підготовки бою (дій);
- підготовка бою (дій);
- управління у ході ведення бою (дій);
- управління підрозділами під час підготовки оборони;
- управління підрозділами під час ведення оборонного бою;
- управління підрозділами механізованого батальйону під час підготовки оборони;
- управління підрозділами механізованого батальйону під час ведення оборонного бою;
- наступального бою, загальні положення;
- управління підрозділами під час підготовки до наступального бою;
- управління підрозділами під час ведення наступального бою;
- управління підрозділами в зустрічному бою;
- управління підрозділами під час ведення бою в оточенні та виході з оточення;
- управління підрозділами за участі у стабілізаційних діях військ і виконанні інших, визначених законодавством України, завдань;
- управління підрозділами при організації та здійсненні маршу;
- управління підрозділами при організації та здійсненні перевезення;
- методики розрахунку маршу;
- порядку оформлення розрахунків на карті;
- порядку розташування на місці;
- порядку нанесення розташування підрозділів на карту;
- оформлення карти маршу;
- здійснення розрахунків маршу;
- оформлення бойового наказу розташування на місці;

вміти:

- здійснювати заходи з підтримання постійної бойової готовності;
- вести планову документацію з бойової готовності та з мобілізаційної роботи;
- організовувати і здійснювати заходи бойової та індивідуальної підготовки;
- організовувати і здійснювати заходи служби військ у підрозділі (частині), приймати посаду;
- організовувати режим секретності, охорону державної таємниці, розробляти, користуватись службовими документами;
- оцінювати ймовірність виникнення небезпек, визначати профілактичні заходи попередження надзвичайних ситуацій;
- оцінити рівень безпеки системи "людина – життєве середовище";
- оцінювати ризик і забезпечувати захист під час надзвичайних ситуацій;

- застосовувати у професійній діяльності вимоги законодавчих і нормативних актів із питань безпеки життєдіяльності;

- обирати ефективні засоби нормалізації виробничого середовища і трудового процесу;

- проводити розслідування випадків травматизму серед військовослужбовців, аналізувати та вести облік травматизму;

- здійснювати контроль і аналіз стану безпеки та умов праці, приймати обґрунтовані рішення до його поліпшення.

Висновки. Отже, професіограма офіцера-психолога ЗСУ чітко визначає те, чим займається цей фахівець, які види діяльності домінують у його роботі, і які якості забезпечують успішність виконання його посадових обов'язків. Підготовка сучасного офіцера-психолога ЗСУ має на меті забезпечення гармонійного розвитку особистості офіцера ЗСУ, що надає поштовху для розвитку всіх закладених у ньому потенційних можливостей. У цьому вирішальна роль належить виробничій праці, професійній діяльності військовослужбовця, і лише після забезпечення відповідності, адекватності потенційних можливостей і здібностей характеру майбутнього фахівця від нього можна чекати високих виробничих показників, а головне, особистої задоволеності.

Список використаної літератури

1. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учебн. пособ. для вузов. Москва : ПЕР СЭ, 2001. 511 с.
2. Климов Е. А. Психология профессионала : избр. психол. тр. / гл. ред. Д.И. Фельдштейн. Москва ; Воронеж : Ин-т практической психологии НПО "Модекс", 1996. 400 с.
3. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : підручник. Київ : КНЕУ, 2003. 367 с.
4. Макаров Р. Н., Герасименко Л. В. Теория и практика конструирования целевых моделей операторов особо сложных систем управления : монография. Москва : изд-во Международ. акад. проблем человека в авиации и космонавтике, 1997. 450 с.
5. Платонов К. К. Проблемы способностей. Москва : Наука, 1972. 312 с.
6. Платонов К. К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 255 с.
7. Рижиков В. С. Теория и практика конструирования целевых моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів : монографія. Херсон : "Айлант", 2010. 280 с.
8. Ryzhykov V. A Technology of Development of the Lawyer's Psychogram and its Meaningful and Practical Component // Jour. of Advanced Res. in Law and Economics. Vol. VII, Issue 1(15), Spring 2016. С. 100–108.

References

1. Bodrov, V. (2001) Psychology of professional suitability: Textbook for High Schools. Moscow. (in Russian).
2. Klymov, E. (1996) Psychology of a professional: Selected psychological works / chief editor D.I. Feldstein. Moscow, Voronezh: Institute of Practical Psychology. (in Russian).
3. Krushelnitska, Ya. (2003) Physiology and psychology of work: Textbook. Kyiv. (in Ukrainian).
4. Makarov R., Herasymenko L. (1997) Theory and practice of constructing target models for operators of especially complex control systems: monograph. Moscow: Publishing house International Academy of Human Problems in Aviation and Astronautics, 1997. (in Russian).
5. Platonov, K. (1972) Ability problems. Moscow: Science. (in Russian).
6. Platonov, K. (1986) Personality structure and development. Moscow: Science. (in Russian).
7. Ryzhykov, V. (2010) Theory and practice of constructing target models (professionograms) and the process of professional training of future lawyers: a monograph. Kherson (in Ukrainian).
8. Ryzhykov V. (2016) Technology of Development of the Lawyers Psychogram and its Meaningful and Practical Component. *Journal of Advanced Research in Law and Economics* // Volume VII Issue 1(15) Spring 2016. S.100–108. (in USA).

Надійшла до редколегії 25.02.21

A. Yurkov, Chief of Military Humanitarian and Linguistic Faculty
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
yrkova.ya@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-7196-171X

TECHNOLOGY FOR DEVELOPMENT AND SUBSTANTIATION OF THE SEMANTIC COMPONENT OF THE PROFESSIONAL PROFILE OF AN OFFICER-PSYCHOLOGIST OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The professional profile of an officer-psychologist of the Armed Forces of Ukraine clearly defines the activities of specialist, the dominate type of activities in his work, and qualities that ensure the successful performing of duties. The professional profile of an officer-psychologist of the Armed Forces of Ukraine generally answers the following questions: what activity is analyzed and what is the subject and purpose of this activity, what are the criteria for assessing the effectiveness of professional activities; what are the factors that affect the psyche of military specialist; what are the special requirements for soldiers. According to the results of the questionnaire survey of experts the professionally important qualities of readiness of the officer-psychologist for professional activity in the Armed Forces were determined on the basis of the obtained and mathematically processed results of the questionnaire. The indicators of professionally important (necessary) qualities were determined, namely moral-volitional and emotional traits of an officer-psychologist of the Armed Forces of Ukraine. The competencies, that are acquired during the formation of the readiness of future psychologists for professional activity in the Armed Forces and should be formed as a result of professional training, have been developed on the basis of scientific and practical analysis. They are the following: the navigate in difficult combat situations, the ability to take optimal decisions and set tasks to subordinate units in a combat situation based on the analysis of received information, the assessment of the situation and ability to provide tactical calculations, the ability to develop and maintain combat documents and records. The professional profile of the officer-psychologist of the Armed Forces of Ukraine clearly defines the activities of specialist, the dominate type of activities in his work, and qualities that ensure the successful performing of duties. The training of a modern officer-psychologist of the Armed Forces of Ukraine is aimed at ensuring the harmonious development of the personality of an officer of the Armed Forces of Ukraine, that implies the development of all potential opportunities inherent in a specialist. The military psychologist should be prepared for the practical activities as a result of mastering of professional knowledge, skills and abilities (planned result of education), theoretical competence, the formation of professional competencies of a soldier.

Keywords: professional profile of an officer-psychologist, Armed Forces of Ukraine, professional training of soldiers, theoretical training, knowledge, skills and abilities.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.33-37>

Л. Беліченко, ад'юнкт наук-організац. від-ня Військового інституту
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ludaua28@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-3918-3831

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ "ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ" ТА ЙОГО РОЛЬ І МІСЦЕ В СИСТЕМІ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Питання психологічної допомоги військовослужбовцям, особливо у період ведення бойових дій, дуже актуальне. Одним із видів надання такої допомоги є психологічна корекція. Цивільні психологи у своїй професійній діяльності всебічно використовують всі можливості психологічної корекції при роботі з клієнтами. У контексті психологічного забезпечення ЗСУ ця категорія дедалі відійшла на другий план, що може бути пов'язано з багатьма причинами, які потребують окремого аналізу та висвітлення. Проведено ґрунтовний теоретичний аналіз поняття психологічної корекції та визначені його роль і місце в системі морально-психологічного забезпечення ЗСУ. Проаналізовано керівні документи щодо визначення психологічної корекції, визначено два існуючі напрями психологічної корекції, а саме: усунення негативних наслідків участі в бойових діях (при проведенні заходів психологічної реабілітації) і формування якостей, необхідних для військової служби (у заходах повсякденного психологічного супроводу службової діяльності). Запропоновано додаткові напрями її використання. Визначено принципи відмінності таких понять, як "психологічна корекція", "психологічне консультування" та "психотерапія". Розглянуто підходи цивільних дослідників щодо визначення поняття психологічної корекції, як вітчизняними, так і зарубіжними. Сформульовано власне визначення поняття психологічної корекції, безумовно, з урахуванням специфіки діяльності військових психологів. Висвітлено результати проведеної роботи, які є підґрунтям для подальшої роботи із зазначеною проблематикою, що дає змогу у подальшому розробити методологію використання психологічної корекції на кожному із зазначених етапів при роботі з військовослужбовцями, а також створити навчальну програму для офіцерів-психологів і працівників ЗС України для підвищення їхньої професійної кваліфікації у цьому важливому питанні.

Ключові слова: психологічна корекція, психологічна допомога, військовослужбовці, учасники бойових дій, ЗС України.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що на території України з 2014 року і по теперішній час триває російська збройна агресія проти України, на вирішення військових конфліктів залучено велику кількість військовослужбовців ЗСУ та військових за призовом під час мобілізації. Разом із набуттям військового досвіду учасники бойових дій зазнають фізичних і психологічних травм. Через це постає актуальне питання щодо розробки дієвих методів психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців – учасників бойових дій. Це є беззаперечно важливим фактором для збереження психологічного здоров'я та бойової активності як окремих воїнів, так і військових підрозділів у цілому.

Одним із варіантів вирішення зазначеної вище проблематики є використання психологічної корекції як одного з напрямів діяльності військових психологів. Станом на сьогодні існує достатня кількість наукових досліджень [1–3] і багато інших, практичним результатом яких є запропоновані варіанти психокорекційних програм для роботи з військовослужбовцями – учасниками бойових дій. Ознайомившись із цими роботами доходимо висновку, що ці наукові досягнення розроблені за таким загальним принципом: досліджуються різноманітні негативні психічні наслідки участі в бойових діях і пропонуються деякі варіанти регуляції та/або усунення цих негативних психічних проявів за допомогою методів психологічної корекції, які у більшості випадків не перевірені емпірично. Детально проаналізувавши зазначені роботи і керівні документи, що обумовлюють роботу військових психологів [4–6] ЗСУ, можемо констатувати факт відсутності системного підходу до організації, проведення та використання психокорекційних методів у роботі з військовослужбовцями і взагалі відсутності чіткого місця психологічної корекції серед інших заходів психологічного забезпечення підрозділів ЗСУ.

На нашу думку, вирішення поставлених проблемних питань необхідно починати з визначення поняття та особливостей категорії "психологічна корекція", яку можна буде використовувати в роботі з військовослужбовцями. Цим і зумовлена актуальність обраної теми.

Аналіз останніх публікацій. До проблематики, що пов'язана із наданням психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойової обстановки та після бою, зверталися як зарубіжні, радянські так і українські вчені, а саме: Р. Абурахманов, Н. Агаєв, В. Алещенко, А. Боченков, О. Караяні, В. Місюра, В. Новиков, В. Попов, Є. Потапчук, О. Сафін, Н. Феденко, О. Хмільяр, С. Чермянин, Д. Вільсон, М. Горовіц, Б. Грін, А. Кардинер, Дж. Келлі, Б. Колодзін, Д. Лінді, Дж. Ротор та інші. Різноманітні проблеми організації та здійснення психологічної допомоги фахівцями, які працюють в екстремальних умовах, розглядали різні автори сучасності: О. Блінов розглядав види та напрями психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям [7]; Л. Царенко, Т. Вебер, М. Войтович, Л. Гриценко, В. Кочубей, Л. Гридковець вивчали основи реабілітаційної психології, а саме, приділяли значну увагу методам подолання наслідків криз [5]; І. Приходько, І. Ліпатов, Л. Шестопалова всебічно розкрили питання теорії та практики психологічної допомоги [8]; О. Тімченко, Н. Оніщенко, С. Лебедева, В. Христенко та інші займалися теоретичними і практичними питаннями кризової психології [9]; наданням психологічної допомоги сім'ям професійних військовослужбовців приділяли увагу А. Харітонов, Г. Тімченко [10]; психологічну допомогу персоналу організацій в ситуаціях ускладнень і проблем розглядали О. Блінов, П. Криворучко, В. Марченко [11]; В. Стасюк займався питанням оперативної психокорекції станів військовослужбовців та військових колективів: діагностування, компле-

кські заходи [12, с. 290–303], а також приділяв увагу психологічній допомозі військовослужбовцям у бойовий та післябойовий період [13, с. 137–140]; О. Кокун, Н. Агаєв, І. Пішко, Н. Лозінська, В. Остапчук дослідили особливості психологічної роботи з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення [14]; організаційними питаннями надання психологічної допомоги військовослужбовцям Національної гвардії України займалися І. Приходько, О. Колесніченко, Я. Мацегора [15, с. 266–287]; Л. Музичко визначала особливості психокорекційної роботи з військовослужбовцями із посттравматичними порушеннями інтелектуальної та емоційно-вольової сфери [16, с. 142–169]; Н. Данілевська – особливості структурних компонентів психологічної підтримки госпіталізованих військовослужбовців, які брали участь в АТО [17, с. 10–13]; Л. Прокоф'єва – психологію посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців та шляхи корекції [18, с. 278–289] та інші. Тобто, проаналізувавши останні публікації в контексті обраної тематики, можна зазначити, що питання психологічної корекції у більшості випадків розглядають у загальних межах заходів психологічної допомоги, не приділяючи достатньої уваги її особливостям. Таким чином, спираючись на вищезазначене, можна стверджувати, що питання психологічної корекції військовослужбовців – учасників бойових дій потребує подальшого вивчення, системного підходу до його організації і розробки дієвих методів її реалізації та впровадження у війська.

Мета статті. Провести всебічний аналіз поняття "психологічна корекція" та визначити його роль і місце в системі морально-психологічного забезпечення ЗСУ.

Виклад основного матеріалу. Серед керівних документів ЗСУ існує лише два визначення психологічної корекції, а саме: психологічна корекція – напрям діяльності психологічної служби, який передбачає організований психологічний вплив на військовослужбовців, які мають відхилення від соціальної або психічної норми, з метою усунення несприятливих психічних утворень та формування у них якостей, необхідних для військової служби [6]; цілеспрямований психологічний вплив на військовослужбовця для приведення його психічного стану до норми після виявлення в нього будь-яких психологічних відхилень (неклінічних порушень) та відновлення його здатності до виконання службових обов'язків [5]. В усіх інших військових публікаціях та наукових виданнях спираються на ці два зазначені терміни. Спираючись на зазначені вище визначення, можна виділити два основні **напрями психологічної корекції**: 1) усунення негативних наслідків участі у бойових діях (при проведенні заходів психологічної реабілітації); 2) формування якостей, необхідних для військової служби (у межах заходів повсякденного психологічного супроводу службової діяльності).

У військовій публікації Головного управління по роботі з особовим складом ЗСУ (на сьогодні – Головне управління морально-психологічного забезпечення ЗСУ (ГУ МПЗ ЗС України)), яка затверджена ТВО першого заступника начальника Генерального штабу – Головнокомандувачем ЗСУ від 28.11. 2013 року, термін "психологічна корекція" вживається як один з основних напрямів роботи психолога, інших посадових осіб, спрямованих на подолання негативних психологічних (психоемоційних) станів та відхилень у поведінці людини за допомогою спеціальних заходів психологічного впливу [19]. Цей термін схожий на попередні, але він визначає ще одне проблемне питання – це перелік осіб, які мають право займатися психологічною корекцією з військовослужбовцями, ураховуючи їхній освітній рівень та межі їхньої

компетенції. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 15.04.2008 р. № 199 "Порядок застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу" чітко визначено, що методи психологічного впливу має право використовувати тільки людина з вищою психологічною освітою. Загалом це питання досить проблемне, оскільки має певні розбіжності з нормативно-правовими актами Міністерства охорони здоров'я та керівними документами ЗСУ, які ускладнюють підготовку і роботу військових психологів та потребують подальшого узгодження. Також у цій військовій публікації ГУ МПЗ ЗС України зазначається: "Змістом психологічної корекції є організація цілеспрямованого впливу на ті чи інші структури психіки для забезпечення повноцінного розвитку і функціонування військовослужбовця з використанням індивідуальної та групової форм роботи, за допомогою методів переконання, навіювання, наслідування, підкріплення та переформулювання". На нашу думку, наведений текст та інший, який представлений у цій публікації, може викликати певні розбіжності з думками сучасних представників наукової та практичної психологічної галузі як у військових, так і цивільних. На жаль, більшість військових публікацій минулих років психологічного змісту відображають радянську систему підходів щодо взаємодії з особовим складом, яка базувалась здебільшого на виховних принципах, методах та підходах. Це ще раз підтверджує необхідність ґрунтовного перегляду психокорекційних заходів, методів і технік та загалом концепції психологічного забезпечення ЗСУ.

Проаналізувавши керівні документи, де представлено визначення "психологічна корекція", доходимо висновку, що окрім зазначених понять, більше ніяких рекомендацій або методів щодо їхнього застосування не прописано. Це може свідчити про те, що такому виду психологічної допомоги, як "психологічна корекція", у ЗСУ приділялася незначна увага, на відміну від цивільних фахівців. На нашу думку, доцільно буде розглянути категорію "психологічна корекція" у поглядах цивільних науковців психологічної галузі та спробувати на цій основі створити категорію "психологічна корекція", яка відповідатиме вимогам і враховувати специфіку діяльності ЗСУ.

У психологічній спільноті досить часто виникають суперечки щодо схожості таких понять, як: *психологічне консультування*, *психологічна корекція* та *психотерапія*. Усі ці терміни належать до різновидів психологічної допомоги, яка передбачає в загальному вигляді (за визначенням О. Тімченко) професійну допомогу психолога з вирішення психологічних проблем людини, що за цією допомогою звернулася (клієнта). На основі аналізу наукових джерел, ми визначили певні відмінності у зазначених вище поняттях. Л. Опанасенко, С. Васківська, Н. Оліфірович, Н. Афанасьєва, Г. Хомич, Р. Ткач, Р. Немов та інші [4] визначають, що *психологічне консультування* – це процес взаємодії між компетентно професійним консультантом та особою (клієнтом), яка потребує психологічної допомоги. Також переважна більшість науковців зазначила, що психолог-консультант повинен допомогти клієнтові дослідити та прояснити свою життєву ситуацію, виявити особистісні ресурси, актуалізувати додаткові сили і здібності за допомогою адекватних методів і засобів.

Ще одним із видів психологічної допомоги є *психотерапія*. Як виявилось, це досить поширений термін, який привернув увагу багатьох науковців. Слід звернути увагу на те, що деякі дослідники пов'язують психотерапію з психокорекцією, що дає нам ще більший інтерес до порі-

вняння двох таких різних, на наш погляд, методів психологічної допомоги. Д. Тьюком перший визначив, що таке психотерапія, роз'яснивши це у двох поняттях, які базуються на перекладі з грецьких слів *psyche* – душа і *therapeia* – турбота, догляд, лікування, тобто психотерапія – це "зцілення душею" чи "лікування душі" [20, с. 10]. Ю. Дем'янов, Дж. Зейг, В. Мьюніон, Дж. Мармор, Х. Строцькою, С. Ледер розглянули психотерапію як процес, ціль якого полягає в тому, щоб викликати зміни у психіці хворої людини з метою її одужання [21, с. 16].

Над питаннями відмінності понять психологічної корекції, психотерапії та психологічного консультування працювали А. Співаковська та Ю. Альошина [21, с. 16]. А. Співаковська визначила, що психотерапія – це система спеціально організованих методів лікування осіб (клієнтів) із невротичними розладами, а психокорекція – це вплив на ще не хворих, але вже не здорових осіб, тобто на людей з поведінкою, яка відхиляється від норми, і невротичним реагуванням. Тому, аналізуючи роботу дослідниці, вплив на хвору людину – це психотерапія, а на здорову – психокорекція. Психотерапією займаються лікарі, а психокорекцією – психологи. Психотерапія є методом лікування, а психокорекція – методом профілактики [21, с. 16]. А. Співаковська визначає психокорекцію як спосіб профілактики нервово-психічних порушень [22]. Ю. Альошина представила психологічне консультування як метод для вирішення міжособистісних конфліктів, а психотерапію, – як глибинну особистісну корекцію. Також авторка вказала на суттєву відмінність між цими двома визначеннями, а саме, тривалість надання психологічної допомоги: для психологічної консультації було визначено до 5-6 зустрічей-сеансів, а от для психотерапії було зазначено значно більше часу, тобто це може бути від 5 і більше сесій, і навіть до багатьох років роботи [23, с. 13].

Розглянемо більш детально поняття психологічної корекції. В усіх проаналізованих нами джерелах було зазначено, що поняття "психологічна корекція" уперше використано на початку 70-х років ХХ ст. для визначення групових та індивідуальних форм роботи. Б. Карвасарський визначає психологічну корекцію як спрямований психологічний вплив на певні структури психіки з метою забезпечення повноцінного розвитку та функціонування індивіда [24, с. 592–593]. Термін "психокорекція", наведений у психологічному словнику Б. Мещерякова та В. Зінченка, подається так: оптимізація процесу психічного розвитку особистості шляхом формування психологічних новоутворень, розвитку діяльності та оптимізації

соціальної ситуації розвитку [25, с. 322]. О. Степанов визначає психологічну корекцію як активну діяльність практичного психолога чи інших спеціалістів, спрямовану на подолання порушення тої чи іншої психічної функції в дорослих [26, с. 179]. Т. Яценко обумовлює психокорекцію як шлях аналізу цілісних явищ психіки в єдності свідомого і несвідомого аспектів психіки суб'єкта, стабілізованих у процесі життєдіяльності, що має на меті актуалізацію внутрішнього потенціалу "Я" суб'єкта шляхом розв'язання особистісних проблем [27, с. 20]. І. Дубровіна вважає, що психокорекція – це наука і практика, метою якої є надання психологічної допомоги щодо подолання недостатнього психічного розвитку [28, с. 106], це форма психолого-педагогічної діяльності, спрямована на виправлення таких тенденцій психічного розвитку, які не відповідають гіпотетичній оптимальній моделі нормального розвитку [3]. Г. Бурменська, О. Караванова, А. Лідерс визначають психологічну корекцію як метод психологічного впливу, спрямований на створення оптимальних можливостей і умов розвитку особистісного та інтелектуального потенціалу [29]. Р. Немов – як сукупність прийомів, які використовує психолог для виправлення психіки чи поведінки психічно здорової людини [30].

На думку А. Осипової, психологічна корекція позначається більш поверховим і дискретним психологічним впливом на особистість порівняно з психологічним консультуванням та психотерапією [31, с. 4-5]. Також авторка зауважує, що у психокорекції та психотерапії висуваються подібні вимоги до особистості клієнта і фахівця, який надає допомогу, до рівня його професійної підготовки, кваліфікації та професійних навичок; використовуються однакові процедури і методи; висуваються однакові вимоги; допомога надається в результаті своєрідної взаємодії між клієнтом і фахівцем [31, с. 6]. А. Осипова розглянула специфічні риси психокорекції, серед яких виділила такі [31, с. 7]:

- психокорекція зорієнтована на клінічно здорову особистість, яка має у повсякденному житті певні психологічні труднощі, а також на людей, що бажають змінити своє життя чи ставлять за мету розвиток особистості;
- психокорекційний вплив спрямований на сьогодення та майбуття клієнтів, на розвиток їхньої особистості та зміну поведінки.

Для того, щоб якісно надати визначення терміну "психологічна корекція", яка буде використовуватися військовими психологами у роботі з бійцями, ми розглянули структуру поняття "психологічна корекція", наведену в табл. 1.

Таблиця 1

Структура поняття "психологічна корекція"

Визначення (що це таке?)	Суб'єкт (хто здійснює роботу?)	Об'єкт (із чим працюють?)	Методи (яким чином працюють?)
спрямований психологічний вплив	психолог	певні структури психіки	забезпечують повноцінний розвиток і функціонування індивіда
оптимізація процесу психічного розвитку особистості		особистість	формування психологічних новоутворень, розвиток діяльності та оптимізації соціального стану розвитку
активна діяльність	практичний психолог чи інші спеціалісти	доросла людина	подолання порушення тої чи іншої психічної функції
наука і практика			подолання недостатнього психічного розвитку
форма психолого-педагогічної діяльності		психологічний розвиток	виправлення тенденцій психічного розвитку, які не відповідають гіпотетичній оптимальній моделі нормального розвитку

Закінчення табл. 1

Визначення (що це таке?)	Суб'єкт (хто здійснює роботу?)	Об'єкт (із чим працюють?)	Методи (яким чином працюють?)
метод психологічного впливу		особистість	створення оптимальних можливостей і умов розвитку особистісного та інтелектуального потенціалу
сукупність прийомів	психолог	психічно здорова людина	виправлення психіки чи поведінки
напрямок діяльності	представники психологічної служби	військовослужбовці	організований психологічний вплив, усунення несприятливих психічних утворень, формування якостей, необхідних для військової служби
цілеспрямований психологічний вплив	психолог	військовослужбовець	приведення психічного стану до норми

Таким чином, ґрунтовний аналіз робіт дослідників за вказаною проблематикою дає змогу запропонувати визначення терміну "психологічна корекція", яке буде рекомендовано до застосування в ЗСУ. **Психологічна корекція** – це професійний напрям роботи фахівця (особи, що має вищу психологічну освіту) за допомогою методів психологічного впливу на військовослужбовця з метою формування професійно важливих якостей та навичок (у мирний час або на етапі підготовки), відтворення психологічних функцій, що впливають на боєздатність (під час ведення бойових дій) та відновлення психологічного здоров'я (після участі у бойових діях).

Висновки. Розглянуто один із методів психологічної допомоги, а саме, поняття "психологічна корекція". Проведено ґрунтовний теоретичний аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників, який дав змогу запропонувати власне визначення терміну "психологічна корекція". Також, спираючись на особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців у мирний та воєнний час, рекомендовано використовувати методи психологічної корекції в роботі психологів на упродовж трьох етапів: у мирний час або на етапі підготовки, під час ведення бойових дій та після участі у бойових діях. Це надасть можливість військовим психологам ЗСУ якісно й ефективно підготувати військовослужбовців до виконання завдань, які будуть на них покладені на певному етапі.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому планується розробити методологію використання психологічної корекції на кожному із зазначених етапів при роботі з військовослужбовцями, а також створити навчальну програму для офіцерів-психологів і працівників ЗС України для підвищення їхньої професійної кваліфікації у цьому важливому питанні.

Список використаної літератури

- Іванченко О. С. Психокорекція ірраціональної дезадаптивної провину у працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України : дис. ... канд. психол. наук, 19.00.09. Харків, 2019. 188 с.
- Косолапов О. М. Психологічна корекція професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів державної служби України з надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... канд. психол. наук, 19.00.09. Харків, 2015. 222 с.
- Дубровина І. В. Рабочая книга школьного психолога : учеб. пособие. Москва : Междунар. педагог. акад., 1995. 376 с.
- Пророк Н., Запорожець О., Креймеер Дж. Основы реабилитационной психологии: преодоления последствий кризиса : навч. посіб. Т. 2. Київ, 2018. 240 с.
- Про затвердження "Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах" : Наказ Міністра оборони України від 09.12.2015 №702. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text> (Дата звернення: 23.03.2021)
- Про затвердження "Положення про психологічну службу Збройних Сил України : Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 04.12.2014 № 317. URL: <https://dovidnykmpz.info/psycho/nakaz-heneralnoho-shtabu-zbro-nykh-sy-7/> (Дата звернення: 23.03.2021).
- Блінов О. А. Організація надання психологічної допомоги військовослужбовцям у воєнний час : навч.-метод. посіб. Київ : НАОУ, 2006. 80 с.
- Пасічник В.І., Приходько І.І., Ліпатов І.І., Шестопалова Л.В. Теорія та практика психологічної допомоги : навч. посіб. Харків : Акад. Внутрішніх військ МВС України, 2011. 250 с.
- Тімченко О., Оніщенко Н., Лебедева С., Христенко В. Кризова психологія : навч. посіб. Харків, НУЦЗУ, 2010. 401 с.
- Харитонов А., Тимченко Г. Психологическая помощь семьям профессиональных военнослужащих. Москва : Воен. ун-т, 2002. 302 с.
- Блінов О., Криворучко П., Марченко В. Функції та специфіка роботи практичного психолога : навч. посіб. Київ : КМУ, 2009. 462 с.
- Стасюк В.В. Оперативна психокорекція станів військовослужбовців та військових колективів: діагностування, комплексні заходи // Проблеми екстремальної та кризової психології, 2013. Вип. 14. Ч. І. С. 290–303.
- Стасюк В.В. Психологічна допомога військовослужбовцям у бойовий та післябойовий період // Психологія і суспільство. Психологія діяльності в особливих умовах, 2006. Вип. 2. С. 137–140.
- Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
- Приходько І., Колесніченко О., Мацегора Я. Організаційні питання надання психологічної допомоги військовослужбовцям Національної гвардії України : зб. наук. пр. Нац. акад. держ. Прикордонної служби України // Психологічні науки, 2019. Вип. 1(12). С. 266–287.
- Музичко Л.Т. Психокорекційна допомога молоді з посттравматичними порушеннями інтелектуальної та емоційно-вольової сфери : дис. ... канд. психол. наук, 2018. С. 142–169.
- Данілевська Н. В. Особливості структурних компонентів психологічної підтримки госпіталізованих військовослужбовців, які брали участь в АТО // Медична психологія, 2018. Т. 13, № 1. С. 10–13.
- Прокоф'єва Л. Психологія посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців та шляхи корекції. Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Психологічні, медичні та педагогічні аспекти посттравматичного стресового розладу в умовах війни., 2017. С. 278-289.
- Чепур О. М., Наконечний В. Д., Петухов В. Е. Форми і методи надання психологічної допомоги та здійснення психокорекційної роботи у військових частинах, установах і закладах ЗС України : навч.-метод. посіб. Київ, 2013. 54 с.
- Карвасарський Б.Д., Абабков В.А. Психотерапія : учеб. для студ. мед. вузов. Питер, 2000. 536 с.
- Мушкевич М. І., Чагарна С. Є. Основи психотерапії : навч. посіб. 3-тє вид. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 16
- Спицаковская А. С. Профилактика детских неврозов : пособие. Москва : МГУ, 1988. 200 с.
- Алешина Ю. Б. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование : пособие. 2-е изд. Москва : Класс, 1991. 208 с.
- Карвасарський Б. Д. Психотерапевтична енциклопедія : посіб. Пітер, 1991. 752 с.
- Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. Современный психологический словарь : учеб. пособие. Москва : "Прайм-Евразна", 2007. 490 с.
- Степанов М. Психологічна енциклопедія : посіб. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
- Яценко Т. Психологічні основи групової психокорекції : навч. посіб. Київ : Либідь, 1996. 264 с.
- Дубровина І. В. Словарь начинающего психолога : учеб. пособие. Питер, 2009. 160 с.
- Бурменская Г. В., Карабанова О. А., Лидерс А. Г. Возрастно-психологическое консультирование. Проблемы психического развития детей : монография. Москва : изд-во МГУ, 1990. 136 с.
- Немов Р. С. Психология. Кн. 3. Психодиагностика. Москва : Владос, 2001. 640 с.
- Осипова А. А. Общая психокоррекция : учеб. пособие. Москва : ТЦ "Сфера", 2002. 510 с.

References

1. Ivanchenko O. (2019) Psychocorrection of irrational maladaptive guilt in employees of emergency rescue units of the SES of Ukraine. Unpublished thesis (PhD in Psychology). Kharkiv. [In Ukrainian].
2. Kosolapov O. (2015). Psychological correction of professional fears in employees of rescue units of the civil service of Ukraine for emergencies. Unpublished thesis (PhD in Psychology). Kharkiv. [In Ukrainian].
3. Dubrovina I. (1995) Workbook of a school psychologist. International Pedagogical Academy, Moscow.
4. Prophet N., Zaporozhets O., Kreimeer J. (2018). Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the effects of the crisis. textbook way. Volume 2. Kyiv. [In Ukrainian]
5. On approval of the Regulations on psychological rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and the State Special Transport Service who took part in the anti-terrorist operation, took measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions or combat) tasks in extreme conditions. (2015). The order of the Minister of Defense of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>
6. On approval of the Regulations on the Psychological Service of the Armed Forces of Ukraine. (2014). Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine. URL: <https://dovidnykmpz.info/psycho/nakaz-heneral-noho-shtabu-zbro-nykh-sy-7/>
7. Blinov O. (2006). Organization of psychological assistance to servicemen in wartime. Training manual. Kiev: The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovsky. [In Ukrainian].
8. Pasichnyk V., Prihodko I., Lipatov I., Shestopalova L. (2011) Theory and practice of psychological care. Tutorial. Kharkiv: Academy of Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. [In Ukrainian].
9. Timchenko O., Onishchenko N., Lebedeva S., Khristenko V. (2010). Crisis psychology. Tutorial. Kharkiv: National university of civil defence of Ukraine. [In Ukrainian].
10. Kharitonov A., Timchenko G. (2002) Psychological assistance to the families of professional servicemen. Moscow.
11. Blinov O., Kryvoruchko P., Marchenko V. (2009). Functions and specifics of a practical psychologist. Tutorial. Kyiv: Kyiv Medical University. [In Ukrainian].
12. Stasyuk V. (2013). Operational psychocorrection of the condition of servicemen and military teams: diagnosis, complex measures. Problems of extreme and crisis psychology. (14), Part I, 290-303. [In Ukrainian].
13. Stasyuk V. (2006). Psychological assistance to servicemen in the combat and post-war period. Psychology and society. Psychology of activity in special conditions. Issue №2, 137-140. [In Ukrainian].
14. Kokun O., Agayev N., Pishko I., Lozinskaya N., Ostapchuk V. (2017). Psychological work with servicemen – participants of anti-terrorist operation at a recovery stage. Methodical manual. Kyiv. [In Ukrainian].
15. Prykhodko I., Kolesnichenko O., Matsegora J. (2019). Organizational issues of providing psychological assistance to servicemen of the National Guard of Ukraine. Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Psychological sciences. 1 (12), 266- 287. [In Ukrainian].
16. Muzichko L. (2018). Psycho-correctional care for young people with post-traumatic intellectual and emotional-volitional disorders. Unpublished thesis (PhD in Psychology). p.142-169. [In Ukrainian].
17. Danilevskaya N. (2018). Features of the structural components of psychological support for hospitalized servicemen who participated in the anti-terrorist operation. Medical Psychology. 1(13), 10-13. [In Ukrainian].
18. Prokofieva L. (2017). Psychology of post-traumatic stress disorder in servicemen and ways of correction. Higher education in the context of integration into the European educational space. Psychological, medical and pedagogical aspects of post-traumatic stress disorder in war., 278-289.
19. Chepur O., Nakonechny V., Petukhov V. (2013). Forms and methods of providing psychological assistance and psycho-correctional work in military units, institutions and establishments of the Armed Forces of Ukraine. Training manual. Kyiv. [In Ukrainian].
20. Karvasarsky B., Ababkov V. (2000). Psychotherapy. Textbook for medical students. Peter.
21. Mushkevich M., Chagarna S. (2017). Fundamentals of psychotherapy. Tutorial, (3). Lutsk: Vezha-Druk, p. 16. [In Ukrainian].
22. Spivakovskaya A. (1988). Prevention of childhood neuroses: a guide. Moscow: Moscow State University.
23. Aleshina Y. (1991). Individual and family psychological counseling. Manual (2). Moscow: Klass.
24. Karvasarsky B. (1991). Psychotherapeutic encyclopedia. Manual. Peter.
25. Meshcheryakov B., Zinchenko V. (2007). Modern psychological dictionary. Textbook. Moscow: Prime-Euroznak.
26. Stepanov M. (2006). Psychological encyclopedia. Manual. Kyiv: Akademvydav. [In Ukrainian].
27. Yatsenko T. (1996). Psychological foundations of group psychocorrection. Tutorial. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
28. Dubrovina I. (2009). Dictionary of the beginner psychologist. Peter.
29. Burmenskaya G., Karabanova O., Leaders A. (1990) Age-psychological counseling. Problems of mental development of children. Moscow: Moscow State University Publishing House.
30. Nemov R. (2001). Psychology. (3), Psychodiagnostics. Moscow: Vlados.
31. Osipova A. (2002). General psychocorrection. Moscow: TC "Sphere".

Надійшла до редколегії 30.04.21

L. Belichenko, Postgraduate Stud.
Scientific and Organizational Department of the Military Institute
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ludaua28@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-3918-3831

THE THEORETICAL ANALYSES OF THE DEFINITION OF "PSYCHOLOGICAL CORRECTION" AND IT'S ROLE AND PLACE WITHIN THE SYSTEM OF THE MORAL-PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The issue of psychological support to military personnel especially in the course of the conduct of combat activities is exceptionally up to date. One of the many ways of providing such assistance is the psychological correction. Civil psychologists in the course of their professional activity fully use the opportunities of the psychological correction whilst working with clients. In the context of providing psychological support within the Armed Forces of Ukraine this category has been slightly pushed out. This could be related with several reasons that urge for a separate analysis and highlight. This article presents a thorough theoretical analysis of the concept of psychological correction and its role and place within the system of the moral-psychological support of the Armed Forces of Ukraine. The guidelines that present the definitions of psychological correction have been analyzed and this created the possibility to identify the two existing directions of psychological correction, namely the annihilation of the negative consequence of participating in combat activities (within the framework of conducting the measures of psychological rehabilitation) and forming the qualities needed for military service (within the framework of the everyday psychological support of service activities) and additional suggestions in terms of directions of its use. The principle differences of such definitions as "psychological correction" "psychological consultation" and "psychotherapy" have been defined. The approaches on determining the psychological correction by civil researchers have been defined, both by foreign and domestic scientists. Such an analysis has allowed developing a unique definition of psychological correction and most certainly whilst including the peculiarities of the activity of military psychologists. The results of the conducted activities that have been highlighted in the article are the fundament for conducting further activity with the issues mentioned, particularly the ability to develop the methodology of using the psychological correction at every of the mentioned stages whilst working with military personnel, as well as the development of an educational program for psychologist-officers and the employees of the Armed Forces of Ukraine to increase their professional qualification in such an important issue.

Keywords: psychological correction, psychological assistance, combat action participants, Armed Forces of Ukraine.

УДК 159.98:612.176-057.36

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.38-43>

Н. Мась, канд. психол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

2005mas@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-3940-3985,

О. Флорескул, мол. наук. співроб.

Науково-методичний центр кадрової політики Міністерства оборони України, Київ, Україна

olexandr.flrsk@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7745-5201

ДЕЯКІ СПРОБИ ДІАГНОСТУВАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ ПОРУШЕНЬ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА РАННІХ ЕТАПАХ ЇХ ВИНИКНЕННЯ

Війна на сході України підняла на досить високий рівень актуальність питання посттравматичних порушень учасників бойових дій. Завдяки роботі вітчизняних науковців в інструментарії офіцерів-психологів ЗС України існує велика варіативність методик для виявлення посттравматичних порушень. Вони представлені як у вигляді коротких опитувальників для первинного скринінгу ознак посттравматичного стресового розладу, тривоги, депресії, так і у вигляді багатофакторних опитувальників для діагностування гострої реакції на стрес, посттравматичного стресового розладу, розладів адаптації, а також інших коморбідних розладів при посттравматичних порушеннях, однак призначені вони для фіксування розладу, який уже набув нозологічної форми. Ряд досліджень показали, що одним з основних предикторів посттравматичного стресового розладу є гостра реакція на стрес. Відповідно до вищезазначеного розвитку затяжного і хронічного розладу можна запобігти шляхом виявлення посттравматичних порушень на ранніх етапах їх виникнення, ще до розвитку нозологічного розладу та своєчасного надання психотерапевтичної допомоги. Для вирішення проблеми своєчасного діагностування посттравматичних порушень існує потреба в розробці відповідної методики. Представлено результати розробки індивідуального напівструктурованого цілеспрямованого інтерв'ю та перевірка його працездатності як методики діагностування посттравматичних порушень. Порівняльний аналіз результатів опитувальників з результатами проведення інтерв'ю показав, що індивідуальне цілеспрямоване напівструктуроване інтерв'ю виконує діагностичні функції і може мати ряд переваг над опитувальниками.

Ключові слова: гостра реакція на стрес, посттравматичний стресовий розлад, розлади адаптації, діагностування, посттравматичні порушення.

Постановка проблеми. Участь у бойових суттєво впливає на психіку та поведінку військовослужбовців. Постійна загроза життю, здоров'ю, швидка зміна бойової обстановки, тривалі навантаження, які нерідко перевищують межі людських можливостей, втрата бойових товаришів, участь у жорстокому насиллі щодо ворога, протистояння високих і низьких, альтруїстичних та егоїстичних поривів – усе це супроводжується значним навантаженням фізичних та духовних сил воїна, породжує широку палітру емоцій, настроїв, станів та почуттів. Під час бойових дій кожен військовослужбовець підпадає під вплив бойового стресу. Стрес виникає насамперед як загроза, яка дистанційно впливає на людину, викликаючи у неї те чи інше емоційне ставлення до цієї загрози та готуючи тим самим весь організм до можливих фізичних наслідків. Поки психологічна напруга не перевищує межі корисності, професійні дії людини стають більш активними, швидкими, увага поліпшується, мотивація посилюється, завдання виконуються з емоційним підйомом. Коли напруга зростає і переходить за межі "норми", настає дистрес, що викликає погіршення діяльності. З'являється перенапруження, у результаті якого послаблюється активність, наполегливість, людина втрачає віру в себе і в успіх своїх дій, здійснює невмотивовані вчинки і навіть може відмовитися від виконання завдання. При переході цієї межі настає напруга, що призводить до зриву психічної діяльності [5].

Відповідно до Міжнародної класифікації хвороб 10-го рівня слідом за травмуючими подіями, які виходять за межі нормального досвіду людини, може розвиватися гостра реакція на стрес (ГРС) (F43.0), посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) (F43.1), розлади адаптації (РА) (F43.2).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання посттравматичних порушень серед військовослужбовців займалися Н. Агаєв, М. Денисенко,

О. Кокун, В. Курило, Р. Лакинський, І. Лінський, Н. Лозінська, М. Матяш, Б. Михайлов, М. Мушкевич, І. Пішко, С. Саржевський, І. Стаднік, Л. Худенко, В. Чугунов, Л. Шестопалова та інші [6–8, 10, 14]. Одразу після дуже важкого стресу у людини розвивається гостра реакція на стрес, перебіг якої зазвичай відповідає двом етапам. На початковому етапі спостерігається стан розгубленості, що характеризується дезорієнтацією, збуксованням сприйняття та уваги. У подальшому розвивається тривога, паніка, вегетативно-соматичні симптоми, злість, відчай або ступор. У більшості випадків симптоми "розвиваються" протягом декількох хвилин, і їхня вираженість зменшується через 24–48 год. Після реакції може зберігатися часткова або повна амнезія. Відомо, що така реакція адаптаційна і при дії екстремальних факторів завжди стає *надмірною* (*надлишковою*), тому проявляється не лише адаптивними, але й патологічними змінами.

Сучасні дослідження показали, що гостра реакція на стрес є одним із головних предикторів розвитку хронічних посттравматичних розладів [16, 23, 26], та експериментально довели, що через 20 років після війни травмовані солдати, які отримували фронтове лікування, мали нижчі посттравматичні та психіатричні розлади, відчували меншу самотність і показували кращу соціальну діяльність, на відміну від таких самих травмованих солдатів, які не отримували фронтового лікування [28].

Основні клінічні симптоми посттравматичних порушень можна класифікувати як:

- когнітивні порушення – порушення сну, порушення уваги, симптом психогенної амнезії, за яких травматичні спогади первісно зберігаються в пам'яті у вигляді окремих сенсорних фрагментів, семантично непов'язаних воедино, а при повторному переживанні ситуації мимоволі постають у свідомості у формі різних сомато-сенсорних дисоціативних проявів різної модальності, до яких належать і флешбеки [22, 24, 25];

- емоційні порушення – порушення регуляції емоцій, які характеризуються неоднорідним набором інших труднощів, включаючи повторювані травматичні спогади, уникнення травматичних стимулів, негативні зміни в пізнанні, настрої, зміни збудження і реактивність, неконтрольовані спалахи гніву з незначних причин, що часом переходять у напади ауто- і гетероагресії [9, 18–201, 29];

- поведінкові порушення – найбільше проявляються у вигляді зловживання психоактивних речовин. У дослідженні продемонстрована поширеність загальних психічних розладів та симптомів ПТСР, яка становила 27,2 % та 4,8 %, відповідно. Найбільш поширеними діагнозами були зловживання алкоголем (18,0 %) і невротичні розлади (13,5 %) [17]. Серед військовослужбовців, які повернулися з Іраку чи Афганістану поширеність зловживання алкоголю становила 10 % [27];

- соматичні порушення – прискорене серцебиття, болі в області серця і грудній клітині, ослаблення зору і слуху, неконтрольоване сечовипускання і дефекація, гіпервентиляція, порушення циркуляції крові, що приводить до анемії кистей рук і ступень ніг, нездатності користуватися кінцівками, сильна напруга м'язів, біль у попереку, в області хірургічних шрамів, старих ран, неконтрольоване слюновиділення [2].

На сьогодні в інструментарії офіцерів з морально-психологічного забезпечення, офіцерів психологів і психологів ЗС України існує багато методів та методик для діагностування посттравматичного стресового розладу, а також супутніх психічних розладів, таких як: депресія, тривожність, ризики суїцидальної поведінки [3, 8, 9, 11, 12]. Класифікуються вони як формалізовані закриті опитувальники. Однак більшість із них унаслідок напрямленості шкали, спрямовані на діагностування ПТСР, який є відстроченою або затяжною реакцією на травмуючу подію і може показати себе через пів року, або і пізніше, після травми. Лише в опитувальнику травматичного стресу І. Котенєва виділена окрема шкала, яка дає змогу виявити ГРС [13].

Однак, на нашу думку, для надання більш якісної психотерапевтичної допомоги військовослужбовцю на ранніх посттравматичних етапах і, як наслідок, більш ефективного виконання вимог профілактики виникнення психічних порушень у військовослужбовців у майбутньому, слід не менш уважно придивитися до посттравматичних порушень, які виникають у військовослужбовців у перші ж дні. Адже, як зазначалось, робота з військовослужбовцями, які мають посттравматичні порушення, саме на ранніх етапах має досить позитивний вплив на процес одужання і в перспективі на майбутнє зменшує шанси розвитку ПТСР.

Мета статті – розробити індивідуальне цілеспрямоване напівструктуроване інтерв'ю та перевірити його на працездатність як методики діагностування посттравматичних порушень учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Із метою виявлення посттравматичних порушень на перших етапах їхнього виникнення та реалізації можливості надання допомоги військовослужбовцю ще до розвитку розладу, як нозології, ми розробили методику для діагностування посттравматичних порушень у вигляді цілеспрямованого індивідуального напівструктурованого інтерв'ю. *Інтерв'ю* – спосіб одержання соціально-психологічної інформації за допомогою усного опитування. Метод інтерв'ю відрізняється суворою організованістю та нерівноцінністю функцій співрозмовників: психолог-інтерв'юер задає запитання суб'єкту-ре-

спонденту, при цьому він не веде з ним активного діалогу, не висловлює своєї думки і відкрито не виявляє своєї особистої оцінки відповідей випробуваного чи запитань, які задаються. При проведенні напівструктурованого інтерв'ю психолог керується переліком як суворо необхідних, так і можливих запитань. Це, у свою чергу, робить інтерв'ю більш гнучким, ніж структуроване. Інтерв'юер задає ряд відкритих запитань, розкриває теми, що представляють інтерес в отриманій інформації від респондента. *Індивідуальне інтерв'ю* – інтерв'ю, у якому бере участь лише кореспондент (психолог) і респондент (випробуваний) [15].

Цілеспрямованість – це діяльність, в основі якої лежить відчуття спроможності вибору рішення з ряду альтернативних дій [1]. Для створення методики саме в такому вигляді, ми керувалися принципами інтерв'ю [4], які, на нашу думку, дають перевагу над опитувальниками, а саме: однозначність, точність і доступність запитань; адекватність, послідовність; гнучкість, неупередженість опитування; можливість перевірки отриманої інформації.

Принцип *доступності* базується на різних факторах, таких як: мовний, словниковий, культурний тощо. Інтерв'юер має звертатися до респондента мовою, яку він розуміє. Цей принцип базується на точному розумінні діагностом стану пацієнта, рівня його знань, словникового запасу тощо.

Однією з важливих характеристик інтерв'ю є *алгоритмізація (послідовність)* опитування, яке засноване на знаннях діагноста симптомів та синдромів. Процес опитування охоплює виявлення симптомів і синдромів. Потім запитання мають бути спрямовані на оцінку рівня розладів і причину їхнього виникнення. Важлива кожна деталь розповіді, контекст подій, переживань, інтерпретацій.

Не менш важливі принципи *можливості перевірки* та *адекватності* клінічного інтерв'ю. За необхідності пацієнту пропонується конкретизувати опис власних страждань. Принцип *неупередженості* – основний принцип діагноста. Інтерв'юер не може нав'язувати пацієнту власне уявлення про наявність у нього медичної або психопатологічної симптоматики.

Ураховуючи загальну класифікацію посттравматичних порушень, розроблене нами інтерв'ю розбите на п'ять блоків:

- 1) психофізіологічні порушення;
- 2) порушення пам'яті;
- 3) емоційні та поведінкові порушення;
- 4) порушення сприйняття та уваги;
- 5) порушення в нервовій системі.

Загальна кількість питань – 30. Проведення інтерв'ювання проходить у три етапи.

Етап I. Встановлення психологічного контакту з обстежуваним. Проводиться бесіда з метою визначення цілей інтерв'ю. Акцент у бесіді надається на вільне волевиявлення при відповідях на запитання інтерв'ю, конфіденційність отриманих психологом відомостей.

Етап II. Респонденту ставлять запитання, що стосуються загальних соціально-демографічних даних (паспортні дані, посада, звання, проживання, хобі тощо).

Етап III. Інтерв'ювання. Перелік запитань, вказаний на бланку інтерв'ю, є точкою опори для інтерв'юера, від яких він може відштовхуватися і розвивати розмову у потрібному напрямі. Однак, оскільки це інтерв'ю напівструктуроване, інтерв'юер має можливість маневрувати запитаннями, їхнім формулюванням для більш правильного вписання запитання в контекст, правильного його розуміння респондентом, і для більшого ефекту волеви-

явлення власне респондента, що забезпечить цілеспрямованість інтерв'ю. Окрім цього, слід пам'ятати, що респонденти часто не можуть дати точний опис свого стану і сформулювати скарги та проблеми, тому необхідно вміння тактовно допомогти йому сформулювати свою проблему, зрозуміти її причини.

Для більш ефективного інтерв'ю, психологом мають бути застосовані такі мікронавички, як: уважна поведінка; формулювання як закритих, так і відкритих запитань; відображення почуттів; навички спостереження за клієнтом; методи заохочування тощо. Під час проведення інтерв'ю психолог може зазначити важливі для нього моменти у полі для приміток. До цієї інформації можуть належати будь-які прояви поведінки військовослужбовця (агресивність, небажання налагоджувати контакт, доброзичливість тощо), його реакції на поставлені запитання (збудження, небажання відповідати тощо), його стан (активний, пригнічений), власні відчуття щодо проведеного інтерв'ю і тому подібне. Ця інформація може допомогти у подальшому розумінні респондента, його особистісних особливостей та у спостереженні за процесом одужання.

Для перевірки працездатності розробленої нами методики при дослідженні, **завданням** якого було провести порівняння результатів, отриманих з інтерв'ю, з результатами опрацьованих методик. Для порівняння ми провели три методики:

- опитувальник травматичного стресу Котенева;
- опитувальник перитравматичної дисоціації;
- опитувальник вираженості психопатологічної симптоматики SCL-90-R.

У реалізації дослідження допомогли офіцери-психологи, які погодилися взяти участь у проведенні інтерв'ю. Анкети були надіслані їм, а методика проведення інтерв'ю була роз'яснена нами шляхом інструкторсько-методичного заняття в онлайн режимі.

Вибірка дослідження – учасники бойових дій. У дослідженні взяли участь військовослужбовці однієї з окремих механізованих бригад (29 осіб), військовослужбовці однієї з окремих десантно-штурмових бригад (15 осіб) та військовослужбовці однієї з окремих артилерійських бригад (26 осіб). Загальна кількість учасників – 70 військовослужбовців. Збір, аналіз та зберігання даних емпіри-

чного дослідження базується на дотриманні етичних стандартів і захисті права учасників дослідження на добровільність, анонімність та конфіденційність.

Дослідження проводилося у три етапи:

етап 1 – проведення інтерв'ю з військовослужбовцями, які мають досвід ведення бойових дій;

етап 2 – проходження методик військовослужбовцями, з якими було проведено інтерв'ю;

етап 3 – порівняння отриманих результатів.

З особового складу однієї з окремих десантно-штурмових бригад було опрацьовано 15 військовослужбовців, серед яких, за допомогою опитувальників, порушення були виявлені у 11 (73,3 %) осіб, у 4 (26,7 %) – не виявлено порушень. За результатами інтерв'ю порушення були виявлені у 9 (60 %) осіб, відповідно, у 6 (40 %) – порушення не виявлено. У 11-х (73,3 %) випадках результати інтерв'ю зійшлися з результатами опитувальників. Результати не зійшлися у 4-х (26,7 %) випадках.

У проходженні інтерв'ю та заповненні опитувальників взяли участь 29 військовослужбовців однієї з окремих механізованих бригад. За допомогою опитувальників порушення виявлені у 13-ти (48,8 %) осіб, у 17-ти (55,2 %) осіб порушення не виявлені. У 18-ти (62,1 %) осіб порушення не виявлені, та у 11-ти (37,9 %) осіб виявлені порушення під час проведення інтерв'ю. Після порівняння отриманих результатів можемо підсумувати, що у 24 (82,8 %) випадках, результати інтерв'ю тотожні результатам, отриманим з опитувальників. Відповідно у 5 (17,2 %) випадках отримані результати не збігаються.

У проходженні дослідження серед військовослужбовців артилерійської бригади взяли участь 26 осіб. Порушення були виявлені у 16 (61,5 %) осіб, а у 10 (38,5 %) порушення виявленими не були згідно з результатами опитувальників. Натомість за допомогою проведення інтерв'ю порушення виявлені у 14 (53,8 %) осіб, відповідно, у 12 (46,2 %) осіб порушення не виявлені. Після порівняння отриманих результатів ми дійшли до висновку, що у 24-х (92,3 %) випадках результати інтерв'ю зійшлися з результатами опитувальників, відповідно, у 2-х (7,7 %) – результати відрізняються. Результати обчислень продемонстровано в табл. 1.

Таблиця 1

Результати обчислень показників опитувальників та показників інтерв'ю

В/Ч	Кількість учасників	К-сть в/с, у яких виявлені порушення за допомогою опитувальника	К-сть в/с, у яких не виявлені порушення за допомогою опитувальника	К-сть в/с, у яких виявлені порушення за допомогою інтерв'ю	К-сть в/с, у яких не виявлені порушення за допомогою інтерв'ю	К-сть випадків, у яких результати інтерв'ю збігаються з результатами опитувальника	К-сть випадків, у яких результати інтерв'ю не зійшлися з результатами опитувальника
омбр	29	13 (48.8 %)	17 (55.2 %)	11 (37.9 %)	18 (62.1 %)	24 (82.8 %)	5 (17.2 %)
одшбр	15	11 (73.3 %)	4 (26.7 %)	9 (60 %)	6 (40 %)	11 (73.3 %)	4 (26.7 %)
оабр	26	16 (61.5 %)	10 (38.5 %)	14 (53.8 %)	12 (46.2 %)	24 (92.3 %)	2 (7.7 %)
разом	70	40 (45.6 %)	31 (44.3 %)	24 (48.6 %)	36 (51.4 %)	59 (84.3 %)	11 (15.7 %)

За допомогою детального аналізу випадків, у яких результати не збігаються, ми дійшли висновку, що у 6-ти випадках виявлені високі показники за шкалою брехні, що вказувало на недостовірність отриманих результатів, у той час як інтерв'юер, при дотриманні принципів інтерв'ю, міг уникнути можливості отримати неправильну інформацію. У свою чергу, у 5-ти випадках, ситуація залишається не до кінця вирішеною та єдиним варіантом вирішення цього питання є додаткове діагностування та інтерв'ювання даних військовослужбовців. Також позаблогова побудова інтерв'ю дозволила швидко отримати

відсотковий розподіл поширення посттравматичних порушень серед вибірки (рис. 1), згідно з яким найпоширенішими є емоційні та поведінкові порушення, які виявлені у 22 військовослужбовців (31.4 %), на другому місці порушення нервової системи – виявлено у 18 військовослужбовців (25,7 %), порушення пам'яті на третьому місці і виявлені у 15 військовослужбовців (21,4 %), у 13 (18,6 %) військовослужбовців зафіксовані психофізіологічні порушення та порушення у блоці сприймання та уваги виявлено у 11 військовослужбовців (15.7 %).

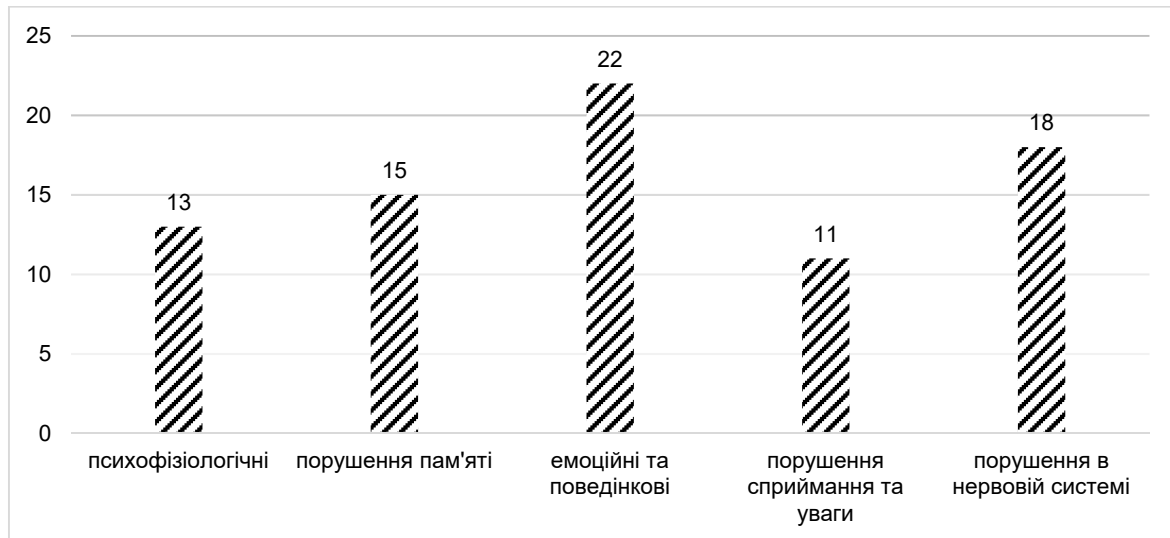

Рис. 1. Відсотковий розподіл поширення посттравматичних порушень серед вибірки

У подальших розрахунках показників (рис. 2) встановлено, що:

- у 4-х (11.8 %) військовослужбовців встановлені порушення за п'ятьма блоками;
- у 4-х (11.8 %) військовослужбовців встановлені порушення за чотирма блоками;
- у 3-х (8.8 %) військовослужбовців встановлені порушення за трьома блоками;
- у 11-х (32.3 %) військовослужбовців встановлені порушення за двома блоками;
- у 12-х (35.3 %) військовослужбовців встановлено порушення в одному з блоків.

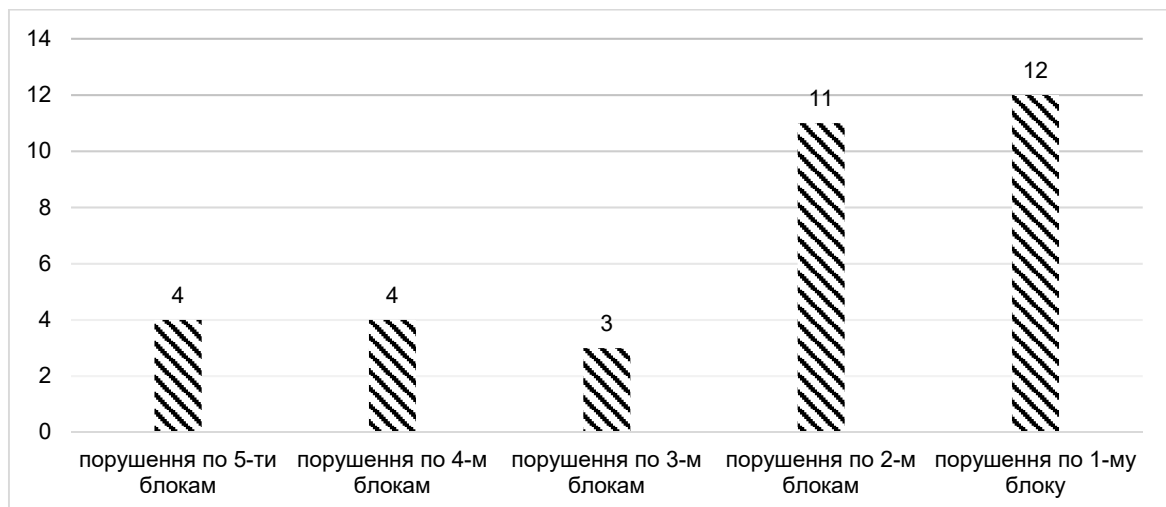

Рис. 2. Поширення порушень за кількістю блоків

Висновки. Вивчення наукової літератури, клінічних описів проявів посттравматичних розладів, діагностичних критеріїв та медичних досліджень, які структурують сучасні знання про посттравматичні порушення та класифікують їхні прояви, дозволяють створити план індивідуального цілеспрямованого напівструктурованого інтерв'ю, для діагностування посттравматичних порушень учасників бойових дій, яке при професійному застосуванні може мати ряд переваг перед використанням масивних опитувальників, які потребують великих витрат часу для їхнього опрацювання та інтерпретації, адже для отримання повної картини необхідно використовувати одразу декілька методик.

Шляхом порівняння результатів створеного нами інтерв'ю та результатів опитувальників встановлено, що із загальної вибірки, яка становила 70 військовослужбовців, у 59-ти (84.3 %) випадках результати тотожні, що

вказує на працездатність інтерв'ю. При більш детальному вивченні 11-ти (15.7 %) випадків, де результати не збігалися, 6 із них показали недостовірність отриманих результатів з опитувальників. Варто зазначити, що при правильному налагодженні контакту та встановленні рапорту при інтерв'юванні можна забезпечити отримання правдивої інформації. Відповідно до реєстрації отриманих результатів з інтерв'ю із дотриманням поблокового принципу, за яким і побудоване інтерв'ю, та подальшого опрацювання встановлено, що із 70-ти опрацьованих військовослужбовців порушення були виявлені у 34 (48.6 %) осіб. Серед них у 13-ти (38.2 %) – це психофізіологічні порушення, у 15-ти (44.1 %) – порушення пам'яті, у 22-х (64.7 %) – емоційні та поведінкові порушення, у 11-ти (32.4 %) – порушення сприймання та уваги, а у 18-ти (52.9 %) – порушення у нервовій системі.

Отже, згідно з отриманими результатами можемо припустити, що індивідуальне цілеспрямоване напів-структуроване інтерв'ю як метод діагностики посттравматичних порушень дієвий. Однак для подальшого використання та впровадження його в інструментарій офіцерів-психологів план інтерв'ю необхідно і далі вдосконалювати та проводити його апробацію.

Список використаної літератури

1. Ален А. Цілеспрямоване інтерв'ювання і консультування: сприяння розвитку клієнта : навч. посіб. Київ : Сфера, 1998. 342 с.
2. Білінов О. А. Психологія бойової психічної травми : монографія. Київ : Талком, 2016. 246 с.
3. Агаєв Н. А. та ін. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП, 2016. 234 с.
4. Кабашнюк В. О. Клінічне інтерв'ю: методичні вказівки до практичних занять і самостійної роботи для студентів спеціальностей "Соціальна робота", "Практична психологія", "Фізична реабілітація" та "Соціальна педагогіка". Хмельницький : ХНУ, 2006. 17 с.
5. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. для студ. Київ : Ніка-Центр, 2009. 580 с.
6. Матяш М. М., Худенко Л. І. Соціально-стресові розлади у структурі українського синдрому // Укр. мед. часопис, 2016. № 3. С. 118–121.
7. Неурова А. Б., Капінус О. С., Грицкевич Т. Л. Діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості : навч. посіб. Львів : НАСВ, 2016. 181 с.
8. Кокун О. М. та ін. Основи психологічних знань про психічні розлади для військового психолога : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. 310 с.
9. Денисенко М. М. та ін. Основні клінічні варіанти постстресових розладів у комбатантів // Укр. вісн. психоневрології, 2017. Вип. 2. Т. 25. С. 40–44.
10. Посттравматичні стресові розлади : навч. посіб. / за ред. Б. В. Михайлова. Харків : ХМАПО, 2014. 223 с.
11. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах : Наказ Міністра оборони України від 09.12.2015 року № 702 (у редакції наказу Міністерства оборони України від 11.12.2019 року № 629). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text> (дата звернення: 18.02.2021).
12. Про затвердження Положення про пункти психологічної допомоги у Збройних Силах України : Наказ Головнокомандувача ЗС України від 27.08.2020 року № 99. URL: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/nakaz-holovnokomanduvacha-zs-ukrainy-vid-28-07-2020-99-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-punkty-psykholohichnoi-dopomohy-u-zs-ukrainy/> (дата звернення: 18.02.2021).
13. Про затвердження Уніфікованого клінічного протоколу первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 року № 121. URL: http://ndips.org/assets/2016_121_5.pdf (дата звернення: 18.02.2021).
14. Стаднік І. В., Мушкевич М. І. Психологічні особливості переживання посттравматичного стресового розладу (ПТСР) учасниками зони антитерористичної операції (АТО) // Психологія: реальність і перспективи, 2015. № 4. С. 244–248.
15. Туриніна Л. О. Методологія та методи психологічного дослідження : навч.-метод. посіб. Київ : ДП "Видавничий дім "Персонал", 2018. 206 с.
16. Amy B Adler. Post-traumatic stress disorder risk and witnessing team members in acute psychological stress during combat // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32878671/> (дата звернення: 18.02.2021).
17. Amy C Iversen The prevalence of common mental disorders and PTSD in the UK military: using data from a clinical interview-based study // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19878538/> (дата звернення: 18.02.2021).
18. Antonia V. Seligowski, Daniel J. Lee, Joseph R. Bardeen, Holly K. Orcutt. Emotion regulation and posttraumatic stress symptoms: a meta-analysis // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25421727/> (дата звернення: 18.02.2021).
19. Emotion Dysregulation and Negative Affect: Association with Psychiatric Symptoms // J. Clin. Psychiatry. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4605672/> (дата звернення: 18.02.2021).
20. Functional Neuroimaging of Anxiety: A Meta-Analysis of Emotional Processing in PTSD, Social Anxiety Disorder, and Specific Phobia // PubMed. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3318959/> (дата звернення: 18.02.2021).
21. Jacklynn M. Fitzgerald, Annmarie MacNamara, Amy E. Kennedy, Christine A. Rabinak, Sheila A.M. Rauch, Israel Liberzon and K. Luan Phan. Individual Differences in Cognitive Reappraisal Use and Emotion Regulatory Brain Function in Combat-Exposed Veterans with and without PTSD //

PubMed. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5222751/> (дата звернення: 18.02.2021).

22. Jennifer L Creamer. Nightmares in United States Military Personnel With Sleep Disturbances // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29510796/> (дата звернення: 18.02.2021).

23. Marie B. Clinical approach to post-traumatic stress disorders // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25975161/> (дата звернення: 18.02.2021).

24. Abnorm J. Psychol. Memory for emotionally neutral information in posttraumatic stress disorder: A meta-analytic investigation. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17696700/> (дата звернення: 18.02.2021).

25. Rebecca M. Todd. Soldiers with Posttraumatic Stress Disorder See a World Full of Threat: Magnetoencephalography Reveals Enhanced Tuning to Combat-Related Cues // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26094019/> (дата звернення: 18.02.2021).

26. Richard A. Bryant. The Current Evidence for Acute Stress Disorder // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30315408/> (дата звернення: 18.02.2021).

27. Sharon A. M. Stevelink. Mental health outcomes at the end of the British involvement in the Iraq and Afghanistan conflicts: a cohort study // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30295216/> (дата звернення: 18.02.2021).

28. Solomon Z., Shklar R., Mikulincer M. Frontline Treatment of Combat Stress Reaction: A 20-Year Longitudinal Evaluation Study // Am. J. Psychiatry. URL: <https://ajp.psychiatryonline.org/doi/pdf/10.1176/appi.ajp.162.12.2309> (дата звернення: 18.02.2021).

29. Toward a Psychobiology of Posttraumatic Self-Dysregulation: Reexperiencing, Hyperarousal, Dissociation, and Emotional Numbing // PubMed. URL: https://www.researchgate.net/publication/6894638_Toward_a_Psychobiology_of_Posttraumatic_Self-Dysregulation_Reexperiencing_Hyperarousal_Dissociation_and_Emotional_Numbing (дата звернення: 18.02.2021).

References

1. Alen, A. (1998). Purposeful interviewing and consulting: promoting client development: Tutorial. Kyiv: Sphere. [In Ukrainian].
2. Blinov, O. (2016). Psychology of combat mental trauma: a monograph. Kyiv: Talcom. [In Ukrainian].
3. Ahaiev, N. and others (2016). Collection of methods for the diagnosis of negative mental states of servicemen: a manual. Kyiv. [In Ukrainian].
4. Kabashniuk, V. (2006). Clinical interview: guidelines for practical classes and independent work for students majoring in "Social Work", "Practical Psychology", "Physical Rehabilitation" and "Social Pedagogy". Khmelnytskyi. [In Ukrainian].
5. Korolchuk, M. & Krainiuk, V. (2009). Socio-psychological support of activities in normal and extreme conditions: a textbook for students of higher educational institutions. Kyiv: Nika-Center. [In Ukrainian].
6. Matias, M. & Khudenko, L. (2016). Social stress disorders in the structure of the Ukrainian syndrome. *Ukrainian Medical Journal*. 3. PP. 118–121. [In Ukrainian].
7. Neurova, A., Kapinus, O., Hritskovich, T. (2016). Diagnosis of individual psychological personality traits: a textbook. Lviv [In Ukrainian].
8. Kokun, O. and others. Basics of psychological knowledge about mental disorders for a military psychologist: a manual. Kyiv, 2018. 310 s. [In Ukrainian].
9. Denisenko, M. and others. The main clinical variants of post-stress disorders in combatants. *Ukrainian BULLETIN OF PSYCHONEUROLOGY*, Issue 2, Volume 25. [In Ukrainian].
10. Mikhailova B. ed. (2014). Posttraumatic stress disorders: a textbook. Kharkiv. [In Ukrainian].
11. On approval of the Regulations on psychological rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and the State Special Transport Service, who participated in the anti-terrorist operation, carried out measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions or perform official (combat) tasks in extreme conditions: Order of the Minister of Defense of Ukraine dated 09.12.2015 №702 (as amended by the order of the Ministry of Defense of Ukraine from 11.12.2019 №629). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text> [In Ukrainian].
12. On approval of the Regulations on psychological assistance points in the Armed Forces of Ukraine: Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine dated August 27, 2020 №99. URL: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/nakaz-holovnokomanduvacha-zs-ukrainy-vid-28-07-2020-99-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-punkty-psykholohichnoi-dopomohy-u-zs-ukrainy/> [In Ukrainian].
13. About the statement of the Unified clinical protocol of primary, secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care. Reaction to severe stress and adaptation disorders. Post-traumatic stress disorder: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 23.02.2016 № 121. URL: http://ndips.org/assets/2016_121_5.pdf [In Ukrainian].
14. Stadnik, I., Mushkevich, M. (2015). Psychological features of experiencing post-traumatic stress disorder by participants of the anti-terrorist operation zone. *Psychology: reality and prospects*. 4. PP. 244–248. [In Ukrainian].
15. Turinina, L. (2018). Methodology and methods of psychological research: educational and methodical manual. Kyiv. [In Ukrainian].

16. Amy B Adler. Post-traumatic stress disorder risk and witnessing team members in acute psychological stress during combat // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32878671/> [in English].
17. Amy C Iversen. The prevalence of common mental disorders and PTSD in the UK military: using data from a clinical interview-based study // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19878538/> [in English].
18. Antonia V Seligowski, Daniel J Lee, Joseph R Bardeen, Holly K Orcutt. Emotion regulation and posttraumatic stress symptoms: a meta-analysis // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25421727/> [in English].
19. Emotion Dysregulation and Negative Affect: Association With Psychiatric Symptoms // J Clin Psychiatry. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4605672/> [in English].
20. Functional Neuroimaging of Anxiety: A Meta-Analysis of Emotional Processing in PTSD, Social Anxiety Disorder, and Specific Phobia // PubMed. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3318959/> [in English].
21. Jacklynn M. Fitzgerald, Annmarie MacNamara, Amy E. Kennedy, Christine A. Rabinak, Sheila A.M. Rauch, Israel Liberzon, and K. Luan Phan. Individual Differences in Cognitive Reappraisal Use and Emotion Regulatory Brain Function in Combat-Exposed Veterans with and without PTSD // PubMed. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5222751/> [in English].
22. Jennifer, L. Creamer. Nightmares in United States Military Personnel With Sleep Disturbances // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29510796/> [in English].
23. Marie B. Clinical approach to post-traumatic stress disorders // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25975161/> [in English].
24. Memory for emotionally neutral information in posttraumatic stress disorder: A meta-analytic investigation. J Abnorm Psychol. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17696700/> [in English].
25. Rebecca M Todd. Soldiers With Posttraumatic Stress Disorder See a World Full of Threat: Magnetoencephalography Reveals Enhanced Tuning to Combat-Related Cues // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26094019/> [in English].
26. Richard A Bryant. The Current Evidence for Acute Stress Disorder // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30315408/> [in English].
27. Sharon A M Stevelink. Mental health outcomes at the end of the British involvement in the Iraq and Afghanistan conflicts: a cohort study // PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30295216/> [in English].
28. Solomon Z., Shklar R., Mikulincer M. Frontline Treatment of Combat Stress Reaction: A 20-Year Longitudinal Evaluation Study // Am J Psychiatry. URL: <https://ajp.psychiatryonline.org/doi/pdf/10.1176/appi.ajp.162.12.2309> [in English].
29. Toward a Psychobiology of Posttraumatic Self-Dysregulation: Reexperiencing, Hyperarousal, Dissociation, and Emotional Numbing // PubMed. URL: https://www.researchgate.net/publication/6894638_Toward_a_Psychobiology_of_Posttraumatic_Self_Dysregulation_Reexperiencing_Hyperarousal_Dissociation_and_Emotional_Numbing [in English].

Надійшла до редколегії 25.02.21

N. Mas, PhD of Psychology Sci.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
2005mas@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-3940-3985,
O. Floreskul, Junior Researcher
Scientific and Methodical Center Personnel Policy of the Ministry of Defense of Ukraine
olexandr.flrsk@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-7745-5201

SOME ATTEMPTS TO DIAGNOSE POST-TRAUMATIC DEVIATIONS OF PARTICIPANTS OF COMBAT ACTIVITIES IN THE EARLY STAGES OF THEIR OCCURRENCE

The war in the East of Ukraine has taken the interest to the issues of post-traumatic disorders to a significantly high level. Due to the activity of the domestic scientists among the instruments of the psychologists-officers of the Armed Forces of Ukraine there's a high variability of methods to define and identify the post traumatic disorders and deviations. They are represented both in the form of brief surveys for prior screening of the features of the post-traumatic stress disorder, states of emergency and depression and as well as in the form of the multifactor surveys to point out the severe reaction on stress, post-traumatic stress disorder, disorders in terms of adaptation, as well as other disorders under post-traumatic deviations. However, it is to be mentioned, that they are designed to identify the disorder that already obtained a nozological form. A number of surveys have shown that one of the main predictors of the post-traumatic stress disorder is a severe reaction to stress. Accordingly to the abovementioned, the development of a permanent and chronicle disorder could be prevented by identifying the post-traumatic disorders at the early stage of their appearance, previously to the development of the nozological disorder and a timely provision of the psychotherapeutical assistance. The article presents the results of the development of the individual semi-structured aimed interview and the assessment of its effectiveness as the method for diagnosis of post-traumatic disorders. The comparative analyses of the results of surveys with the results of the conducted interviews has manifested that the individual aimed semi-structured interview carries out the functions of diagnosis and could have a number of advantages compared with surveys.

Keywords: a severe reaction on stress, the post-traumatic stress disorder, disorders in terms of adaptation, diagnosis, post-traumatic deviations.

ФІНАНСИ

УДК 338.001.36

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.44-52>

Є. Марко, канд. екон. наук
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ, Україна
i-tv@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-9165-8072,
В. Кузьменко, курсант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
volodymyr07082000@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-1416-0887

ЕКОНОМЕТРИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Відображено значущість економічного розвитку України для забезпечення національної безпеки, виділено основні внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці України: гібридна економічна війна, "голка" кредитів Міжнародного валютного фонду, підвищення житлово-комунальних тарифів, відкриття ринку газу в Україні, неефективне впровадження обігу вітчизняних земель сільськогосподарського призначення та недостатнє застосування спроможностей економіки України. Практично доведено циклічність економічного розвитку шляхом виокремлення чотирьох фаз економічного розвитку досліджуваних країн за останні 10 років, слабку ефективність економічної політики України та можливі прикладні механізми економічного зростання. Здійснено економетричний аналіз валового внутрішнього продукту України та держав, які займають найбільшу частку в українському імпорті товарів, бюджету України та бюджету Міністерства оборони України із застосуванням методу найменших квадратів і парних лінійних регресій, розраховано інтенсивність впливу змін економіки України на динаміку економічних процесів досліджуваних країн. Виведено модель ВВП України залежно від ВВП Китаю, Польщі, Росії, Туреччини, Німеччини, Італії, Білорусії, Сполучених Штатів Америки та Франції (дев'ятифакторна модель), а також модель оборонного бюджету України залежно від вітчизняного ВВП, видатків бюджету, податків, мінімальної і середньої заробітної плати та інфляції (семифакторна модель). На прикладі Міністерства оборони України як установи державного сектора наведено алгоритм реєстрації для здійснення господарської (додаткової) діяльності військовими частинами та розподіл отриманих доходів з метою збільшення спеціального фонду державного бюджету України та створення пожеволення економіки країни загалом.

Ключові слова: економетрика, еластичність, національна безпека, сальдо торговельного балансу, імпортована рецесія.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває в системній економічній кризі та в тісній економічній залежності від інших країн. Сальдо торговельного балансу згідно з Прогнозом економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки становить –10 416, –13 643 та –16 996 млн доларів США, відповідно [14]. Зважаючи на такий стан, нашої державі необхідно самостійно створити середовище для розвитку економіки країни та наروщення темпу економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження національної безпеки, економіки України та бюджету Міністерства оборони України здійснили О. Колб (особливості національної безпеки), В. Кондрашова-Діденко (соціо-економічні перетворення країни), А. Сизов та Л. Цюкало (перспективи фінансового забезпечення військовослужбовців), О. Чеберяко (фінансова безпека України). Проте все ж виникають деякі запитання прикладного характеру.

Тому **метою статті** є здійснення аналізу сучасного стану національної безпеки України із застосуванням економетричного аналізу та наданням практичних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запоручка недоторканності, територіальної цілісності та суверенітету кожної держави полягає не тільки в її військовому потенціалі. Велику роль відіграє й економічний аспект. Світ XXI ст. став високотехнологічним та глобальним, а внаслідок виникнення можливості масового доведення та маніпулювання інформацією ми отримали гібридні способи ведення соціо-культуро-економічних процесів. Наприклад, втрачається розуміння такого поняття, як війна, адже вона набуває іншого відтінку. Якщо в минулому під час війни проводились бойові дії (Холодна війна, Друга світова війна, Перша світова війна та війни, що були до цього), то зараз війна не завжди відбувається таким способом. Сьогодні завоювання територій здійснюється шляхом економічного та інформаційного впливу. Країни високого рівня розвитку

забезпечують свій прогрес за рахунок країн, що розвиваються, і країн з транзитивною економікою, опосередковано диктують їм свої умови. Яскравим прикладом може стати така організація, як Міжнародний валютний фонд (далі МВФ) – світова організація, яка "допомагає" країнам з важким економічним становищем подолати його шляхом надання кредитів за умови впровадження розроблених цим фондом реформ та програм. З одного боку, міжнародне середовище бажає допомогти країні, що потрапила в економічну халепу, адже кожна держава у свій час може опинитися на її місці, проте, з іншого боку, мало хто знає, що допомога МВФ виправдовується лише в 1-2 % випадках, тобто, беручи позику в МВФ країна садить себе на "кредитну голку" [20]. Зразком гібридної економічної війни є підвищення житлово-комунальних тарифів і відкриття ринку газу в Україні, що зменшило платоспроможний попит, а також впровадження обігу земель сільськогосподарського призначення в нашої державі, що має відбутися вже з 1 липня 2021 року. Але відповідно до фактичного стану речей в нашої країні відсутня нормативно-правова база, а головне – акумуляція фінансових ресурсів для таких нововведень (за бюджетною програмою "фінансова підтримка сільгоспвиробників" (код програмної класифікації видатків бюджету – 1201270). На 2021 рік виділено 4500,00 млн грн [11], що становить 90 тис. грн на одного сільгоспвиробника, і це попри те, що земельна реформа вступає в дію вже у липні цього року). Прийнята нормативно-правова база може призвести до загроз національній безпеці, встановлене індикативне регулювання не відповідає сучасним умовам. При впровадженні в Україні неефективного обігу земель сільськогосподарського призначення ми втратимо не тільки довгострокову економічну вигоду, але й частину власної території, що відбудеться за рахунок продажу земельних ділянок українським продавцем, який має відносно мізерну платоспроможність, іноземному плато-

спроможному покупцю. Для підтвердження нерелевантності індикативним вимогам правового регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення, а саме, перевищення агрохолдингами встановлених Законом України від 31.03.2020 р. № 552-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення" [13] нормативів до 60 разів, а також основних

його положень щодо кінцевого бенефіціарного власника та офшорних зон необхідно проаналізувати табл. 1. Загалом упровадження обігу земель сільськогосподарського призначення – це позитивне явище для ринкової економіки, але для цього необхідно забезпечити відповідне підґрунтя, щоб не допустити утворення загроз національній безпеці, чого в Україні поки що немає.

Таблиця 1

Значення агрохолдингів в українському аграрному секторі

Назва компанії	Наявність іноземного акціонера	Земельний банк, тис. га	Частка території України, %
 KERNEL GROUP OF COMPANIES	наявний, 75%	600	0,99
 UkrLandFarming	наявний	470	0,78
 NCH Group (Агропросперіс)	наявний	410	0,68
 МНР Миронівський Хлібопродукт	наявний	370	0,61
 ASTARTA-KYIV agri-industrial holding	Астарт	210	0,34
Разом:		2060	3,4

Джерело: складено автором на основі [23].

Глобалізація економік країн зумовлює взаємозалежність держав різних ступенів економічного розвитку. Верифікацією цього твердження є рис. 1, на якому нанесено криві валового внутрішнього продукту (далі – ВВП)

країн, які займають найбільшу частку в українському імпорті товарів (підтвердження на рис. 2).

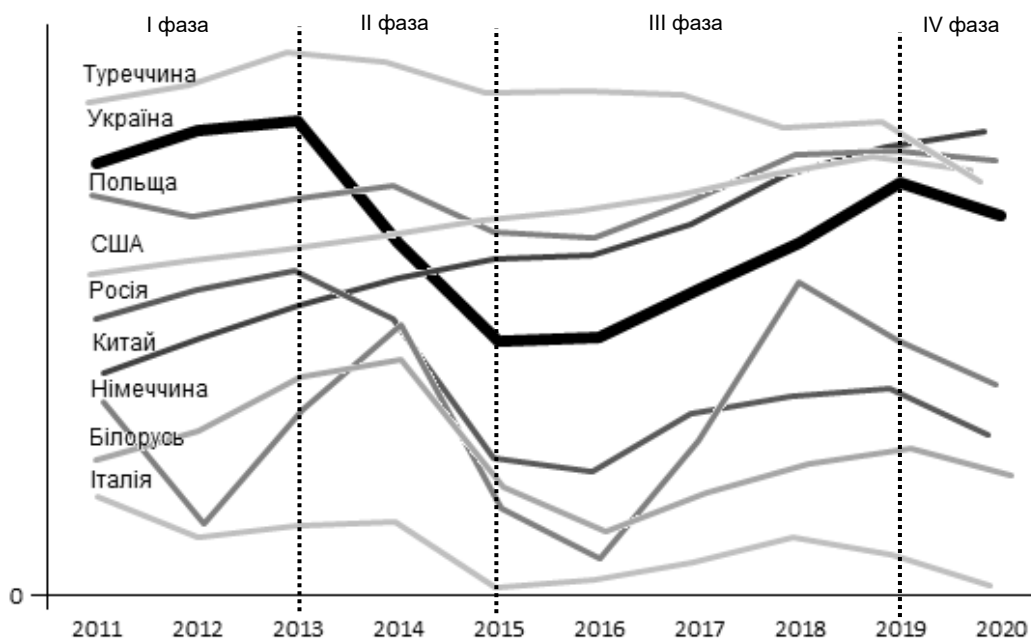

Рис. 1. Порівняння змін ВВП країн-експортерів товарів до України за період від 2011 до 2020 року

Джерело: складено автором на основі [21].

Рис. 1 підтверджує циклічний характер світового господарства та еластичність економік країн. Його умовно можна поділити на чотири фази:

I фаза (2011–2013) – поживлення: характеризується зростанням економіки після світової кризи 2008–2009 рр., що виникла в США;

II фаза (2013–2015) – рецесія, яка відбулася внаслідок системних політичних подій в Україні (Революції гідності, анексії Криму та Антитерористичної операції) і спричинила спад економічного розвитку в Україні та інших країнах (імпортована рецесія);

III фаза (2015–2019) – поживлення: стабілізація економічних процесів в Україні (інфляція, безробіття, виробництво), а також налагодження міжнародних зв'язків зумовлює економічне зростання і в інших країнах;

IV фаза (2019 – н.рр.) – рецесія, спричинена зміною українського політичного керівництва та світовою пандемією.

Особливістю еластичності економічних ситуацій в досліджуваних країнах є те, що I і IV фази (рецесії) ніяк не вплинули на економіку Китаю та США, які перебувають в цей час у фазі піднесення (перевищення всіх попередніх фаз). Зауважимо, що в Туреччині поживлення економічного зростання майже не спостерігається як наслідок санкцій США та Європейського Союзу, зокрема щодо експорту сталі. Рис. 2 показує дев'ять країн, що займають лівову частку в українському імпорті; основа для побудови рис. 1 і табл. 2. Серед країн: одна (США) – американська, одна (Китай) – азійська, дві (Росія та Туреччина) – Європа й Азія та чотири (Польща, Німеччина, Італія, Білорусь, Франція) – європейські. Варто зауважити, що Польща вже протягом двох років випереджає Росію в частці валового українського імпорту. Наведені вище дослідження є перехідною ланкою економетричного аналізу. На основі інформації щодо ВВП держав з найбільшою часткою в українському імпорті (табл. 2) нижче розраховано залежність ВВП цих країн від ВВП України.

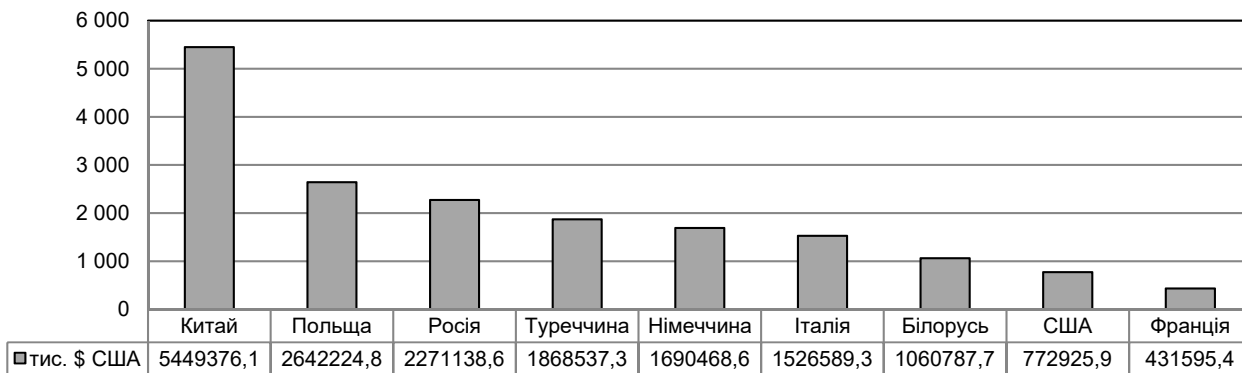

Рис. 2. Географічна структура імпорту України, тис. дол. США (9 найбільших експортерів)

Джерело: складено автором на основі [21].

Таблиця 2

ВВП держав з найбільшою часткою в українському імпорті, млрд дол.

Рік/країна	Україна	Китай	Польща	Росія	Туреччина	Німеччина	Італія	Білорусь	США	Франція
2011	163	7492	529	2047	839	3749	2295	61	15543	2865
2012	176	8593	501	2192	880	3529	2088	66	16197	2685
2013	180	9625	524	2288	958	3734	2142	76	16785	2812
2014	131	10524	545	2049	939	3890	2163	79	17527	2857
2015	91	11114	478	1357	864	3558	1837	56	18238	2439
2016	93	11227	472	1281	869	3469	1877	48	18745	2472
2017	112	12265	526	1575	859	3681	1961	55	19543	2594
2018	131	13842	587	1665	780	3966	2087	60	20612	2789
2019	155	14732	592	1703	791	3862	2002	63	21433	2716
2020	142	15222	580	1464	649	3781	1848	58	20807	2552

Джерело: складено автором на основі [21].

Для оцінки параметрів лінійних регресій необхідно знайти модель парної лінійної регресії для кожної залежності за формулою

$$Y_i = a + bX_i + e_i, \quad (1)$$

де Y_i – ВВП однієї з держав із найбільшою часткою в українському імпорті (залежна змінна); X_i – ВВП України (незалежна змінна); a та b – коефіцієнти; e_i – відхилення. Щоб знайти a та b , треба застосувати такі формули:

$$b = \frac{\sum_{i=1}^n ((X_i - X_{mean})(Y_i - Y_{mean}))}{\sum_{i=1}^n ((X_i - X_{mean})^2)}, \quad (2)$$

$$a = Y_{mean} - bX_{mean}, \quad (3)$$

де a та b – невідомі з формули (1); Y_i – ВВП однієї з держав із найбільшою часткою в українському імпорті (залежна змінна); X_i – ВВП України (незалежна змінна); Y_{mean} – середнє арифметичне ВВП однієї з держав із найбільшою часткою в українському імпорті (залежна змінна); X_{mean} – середнє арифметичне ВВП України

(незалежної змінної). Після цього знаходимо коефіцієнти детермінації та кореляції за формулами

$$R^2 = \frac{\sum_{i=1}^n ((Y_i \text{predicted} - Y_{\text{mean}})^2)}{\sum_{i=1}^n ((Y_i - Y_{\text{mean}})^2)}, \quad (4)$$

де R^2 – коефіцієнт детермінації; Y_i – ВВП однієї з держав із найбільшою часткою в українському імпорті (залежна змінна); Y_{mean} – середнє арифметичне ВВП однієї з держав із найбільшою часткою в українському імпорті (залежної змінної); $Y_i \text{predicted}$ – прогнозоване значення ВВП однієї з держав із найбільшою часткою в українському імпорті (залежної змінної), та

$$r = \pm \sqrt{R^2}, \quad (5)$$

де r – коефіцієнт кореляції; R^2 – коефіцієнт детермінації. Щоб знайти $Y_i \text{predicted}$, необхідно підставити значення a та b у знайдене рівняння лінійної регресії із формули (1).

Після проведення розрахунків на основі системи даних табл. 2 і формул (1) – (5) оцінимо параметри лінійних регресій залежності ВВП Китаю (Y_1), ВВП Польщі (Y_2), ВВП Росії (Y_3), ВВП Туреччини (Y_4), ВВП Німеччини (Y_5), ВВП Італії (Y_6), ВВП Білорусі (Y_7), ВВП США (Y_8) та ВВП Франції (Y_9) від ВВП України (X) методом найменших квадратів, які наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Оцінка параметрів лінійних регресій залежності ВВП держав з найбільшою часткою в українському імпорті від ВВП України

Країна	Рівняння залежності від ВВП України	Коефіцієнт детермінації (R^2)	Коефіцієнт кореляції (r)
Китай	$Y_1 = 14752,33 - 23,94X$	0,0879	-0,2965
Польща	$Y_2 = 465,03 + 0,5X$	0,1358	0,3686
Росія	$Y_3 = 445,95 + 9,58X$	0,7249	0,8514
Туреччина	$Y_4 = 817,69 + 0,18X$	0,0044	0,0653
Німеччина	$Y_5 = 3515,47 + 1,5X$	0,0854	0,2923
Італія	$Y_6 = 1597,93 + 3,14X$	0,4380	0,6618
Білорусь	$Y_7 = 36,56 + 0,19X$	0,3962	0,6295
США	$Y_8 = 21667,86 - 22,74X$	0,1260	-0,3550
Франція	$Y_9 = 2206,67 + 3,43X$	0,4864	0,6974

Джерело: складено автором на основі формул (1) – (5).

Згідно з економетричним аналізом ВВП досліджуваних держав можна сказати, що економіки Китаю, Туреччини та Німеччини майже не відчувають зміни в економіці України, оскільки вони мають мізерні коефіцієнти детермінації; трохи більше відчувають економічні зміни в Україні Польща, Італія, Білорусь, США та Франція; значний вплив на економічну ситуацію в Росії відіграє українська економіка: коефіцієнт детермінації сягає 72,49 %. Щодо аналізу коефіцієнтів кореляції: можна сказати, що зростання економіки України відбувається прямо пропорційно зростанню економік Польщі, Росії, Туреччини, Німеччини, Італії, Білорусі й Франції (ці країни мають додатні коефіцієнти кореляції), а також обернено пропорційно зростанню економіки Китаю та США (ці країни мають від'ємні коефіцієнти кореляції). Тобто з цього можна зробити висновок, що Китай і США піднімають свою економіку за рахунок занепаду економік інших країн, зокрема України.

Далі знайдемо моделі ВВП України. Для цього потрібно побудувати дев'ятифакторну лінійну регресію матричним способом. Така модель буде відображатися за формулою

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_i X_i + e_i, \quad (6)$$

$$\begin{aligned} \text{ВВП}_{\text{України}} = & -272,17495137536 - 0,365677004145262 \times \text{ВВП}_{\text{Китай}} + 7,04241415552468 \times \text{ВВП}_{\text{Польщі}} + \\ & + 0,00126675952654232 \times \text{ВВП}_{\text{Росії}} + 0,156431571836948 \times \text{ВВП}_{\text{Туреччини}} - 0,0498694841705065 \\ & \times \text{ВВП}_{\text{Німеччини}} - 7,93032804552922 \times \text{ВВП}_{\text{Італії}} - 17,2258566319971 \times \text{ВВП}_{\text{Білорусії}} + \\ & + 0,13370199542476 \times \text{ВВП}_{\text{США}} + 5,82033561365955 \times \text{ВВП}_{\text{Франції}} \end{aligned}$$

Ця модель пояснюється дуже добре (коефіцієнт детермінації становить 99 %) і доводить взаємозалежність економік країн, зокрема економіки України. Наша держава сьогодні перебуває в "кутку" економічного розвитку, куди її загнала глобалізація та неефективна політика. Ми економічно залежні від інших держав і це слід мінімізувати. Також у нашій державі сформувалось така рідкісна економічна категорія, як "парадокс підвищення тарифних ставок" – підвищення соціальних гарантій населення шляхом збільшення тарифної ставки (посадового окладу) працівника першого тарифного розряду, на

де Y_i – ВВП України (залежна змінна); X_i – ВВП однієї з держав із найбільшою часткою в українському імпорті (незалежна змінна); β_i – коефіцієнти; e_i – відхилення.

Для визначення коефіцієнтів (β_0 ; β_1 ; ...; β_9) застосуємо матричний спосіб

$$B = ((X^T \times X)^{-1} \times X^T) \times Y, \quad (7)$$

де B – матриця з даних від β_0 до β_9 ; X – матриця ВВП досліджуваних держав (табл. 2), у якій перший стовпчик складається з одиниць; X^T – транспонована матриця X ; $(X^T \times X)^{-1}$ – обернена матриця; Y – матриця ВВП України за період від 2011 до 2020 рр.

Для оцінки параметрів моделі ВВП України (детермінація та кореляція) застосуємо формули (4) та (5), проте прогнозовані значення ВВП України розрахуємо матричним способом

$$Y_{\text{predicted}} = X \times B, \quad (8)$$

де $Y_{\text{predicted}}$ – матриця прогнозованого ВВП України; B – матриця з даних від β_0 до β_9 .

Після проведення розрахунків отримали модель ВВП України, яка залежить від ВВП держав з найбільшою часткою в українському імпорті:

основі якого розраховується тарифна сітка, що призводить до зменшення заробітної плати працівників через дефіцит бюджету та зниження роботодавцями додаткових видів заробітної плати. Підтвердження цього явища відбулось при отриманні працівниками заробітної плати у вересні 2020 р. та січні 2021 р. після підвищення тарифних ставок працівника першого тарифного розряду постановами КМ України. Здавалось б, що після такого підвищення ціни на робочу силу працівники отримають більшу заробітну плату, проте фактична заробітна плата

становила на 10–15 % менше від потенційної через нестачу бюджетних асигнувань. Таке явище пояснює недостатній рівень генезису економіки в нашій країні. Генезис української економіки має відбуватися шляхом створення національних підприємств, підтримкою національного виробника та експорту готової продукції, адже зараз у нашій державі експортують сировину, а імпортують готову продукцію, вироблену із цієї ж експортованої раніше

сировини, унаслідок чого виникає негативне сальдо торговельного балансу. Мало того, у нашій державі негативне сальдо торговельного балансу навіть серед тієї продукції, на якій ми, здавалось, повинні спеціалізуватися та за рахунок якої здійснювати економічне зростання. Але на тепер це не так, що вказує на відсутність підтримки та зацікавленості в національному виробнику (рис. 3).

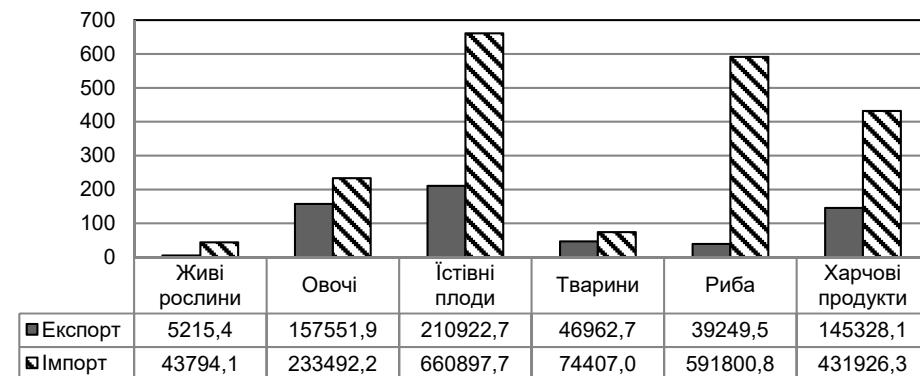

Рис. 3. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні–листопаді 2020 р., тис. дол. США

Джерело: складено автором на основі [22].

Важливим детермінантом економічного розвитку України є війна, що зумовлює збільшення витрат на сектор безпеки та оборони. Реальний бюджет Міністерства оборони України (далі – МОУ) порівняно з 2012 роком зріс на 242 % (рис. 4).

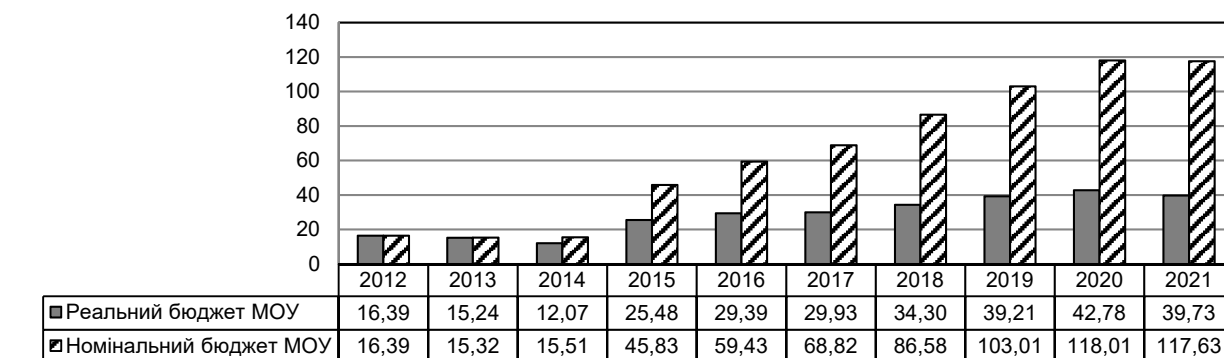

Рис. 4. Номінальний та реальний бюджет МОУ 2012–2021 рр., млрд грн

Джерело: складено автором на основі [2–11].

Застосувавши економетричний аналіз, можна знайти модель бюджету МОУ та спрогнозувати його на 2022–2023 рр., ураховуючи сучасний стан. Для цього слід здій-

снити розрахунки за допомогою економетричного аналізу взаємного впливу економік країн (формули (1) – (8)). Вихідні дані для визначення моделі наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Дані для визначення моделі бюджету МОУ

Змінна/рік	Y, Бюджет МОУ, тис. грн	X ₁ , НВВП, млн грн	X ₂ , Видатки бюджету, тис. грн	X ₃ , ПФО, тис. грн	X ₄ , ППП, тис. грн	X ₅ , min ЗП, грн	X ₆ , mean ЗП, грн	X ₇ , Індекс інфляції, %
2012	16387515,9	1408889	412105316,0	7247013,5	58236909,9	1147	3024	99,8
2013	15315079,5	1454931	419843834,9	8203742,3	57928308,0	1218	3297	100,5
2014	15151031,9	1566728	441587118,6	14191765,0	40290358,6	1218	3500	124,9
2015	45827325,3	1979458	581760845,2	42591331,9	36915000,0	1378	4267	143,3
2016	59427928,4	2383182	681460758,2	56132170,8	48559000,0	1600	5035	112,4
2017	68819627,0	2982920	841402834,3	77177782,4	67119575,3	3200	6638	113,7
2018	86582200,0	3558706	991930698,4	91123656,5	82327370,9	3723	8977	109,8
2019	103013246,5	3974564	1093021713,2	106155258,4	95520000,0	4173	10504	104,1
2020	118012998,1	4307744	1270677100,3	111302535,6	110460999,2	5000	11597	105,0
2021	117626443,4	4505900	1320152623,2	137580075,8	107736000,0	6000	13632	107,3
2022		5089400	1380038600,0	149770774,0	122351796,0	6700,0	15414,0	106,2
2023		5689700	1472936000,0	165483182,7	138588894,0	7200,0	17169,0	105,3

Джерело: складено автором на основі [2–11, 14].

Після розрахунків на основі системи даних табл. 4 оцінено параметри парних лінійних регресій залежності бюджету МОУ від номінального ВВП України, видатків Державного бюджету України, податків на доходи фізичних осіб, податків на прибуток підприємств, мінімальної

заробітної плати, середньої заробітної плати та індексу інфляції методом найменших квадратів і отримали результати, відображені в табл. 5.

Таблиця 5

Оцінка параметрів парних лінійних регресій залежностей бюджету МОУ

Незалежна змінна	Рівняння залежності	Коефіцієнт детермінації (R^2)	Коефіцієнт кореляції (r)
НВВП	$Y = -29697999,21 + 0,0000335X_1$	0,9816	0,9908
Видатки бюджету	$Y = -29164901,25 + 0,12X_2$	0,9812	0,9905
ПДФО	$Y = 7960565,71 + 0,87X_3$	0,9763	0,9881
ППП	$Y = -29141632,08 + 1,33X_4$	0,7658	0,8751
мін ЗП	$Y = 2579122,53 + 21648,19X_5$	0,8971	0,9472
mean ЗП	$Y = -7811125,34 + 10277,63X_6$	0,9336	0,9662
Індекс інфляції	$Y = 138956155,68 - 663274,59 X_7$	0,0453	0,2129

Джерело: складено автором на основі формул (1) – (5).

Моделі парних лінійних регресій пояснюються дуже просто (бюджет МОУ зростає разом із незалежними змінними), урахувавши коефіцієнти детермінації та кореляції, окрім моделі з індексом інфляції: рівень інфляції

має невеликий вплив на бюджет МОУ. Виконавши арифметичні дії з формулами (4) – (8), отримаємо модель бюджету МОУ (роз'яснення літер табл. 4):

$$Y = -60120774,979325 - 0,00009X_1 + 0,121809X_2 + 0,705486X_3 + 0,653246X_4 - 18244,079392X_5 - 1758,075205X_6 + 219864,611392X_7.$$

Підставивши значення з табл. 4 за 2022-2023 рр., отримаємо прогнозований бюджет МОУ в сумах 167,58 млрд грн та 188,18 млрд грн, відповідно. Це дуже великі суми порівняно з 2020 та 2021 рр., що пояснюється надто оптимістичним Прогнозом економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 рр. [14].

Ураховуючи стан рецесії в нашій країні, нестачу грошових коштів для бюджетних призначень, треба знаходити способи збільшення бюджетних асигнувань, зокрема і в МОУ. Необхідно збільшувати надходження спеціального фонду (щооправда збільшення надходжень

треба здійснювати з урахуванням специфіки діяльності МОУ, щоб не заважати виконанню його основних завдань, покладених на ЗС України). Натепер МОУ задіює свої ресурси не в повному обсязі, що можна побачити, проаналізувавши рис. 5. Спеціальний фонд бюджету МОУ 2021 р. менший 2012 р. у 4,65 раза, тому треба звернути увагу і розвивати цей напрям. Порядок практичного втілення ідеї збільшення надходжень спеціального фонду наведено нижче.

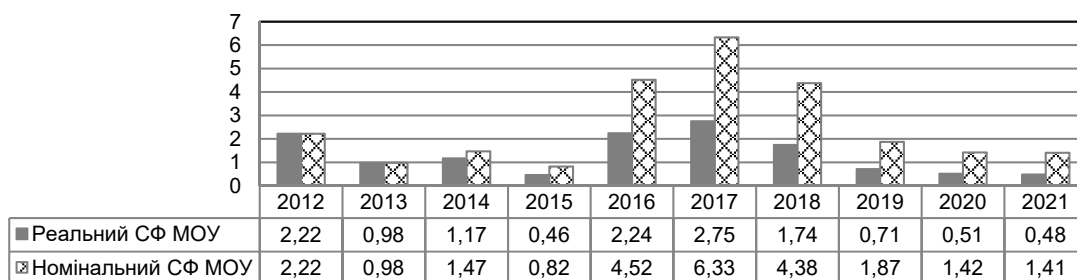

Рис. 5. Номінальний та реальний спеціальний фонд бюджету МОУ 2012–2021 рр., млрд грн

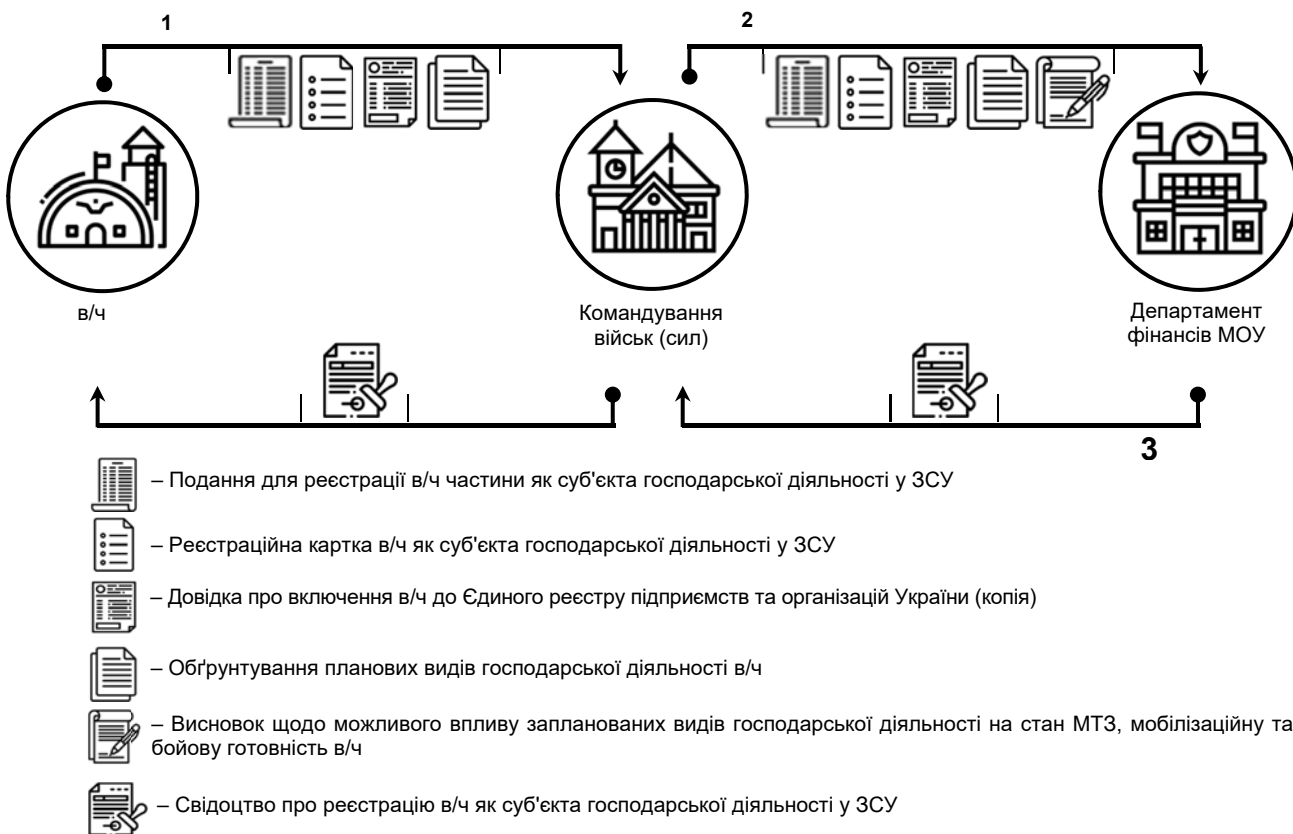
Джерело: складено автором на основі [2–11].

Військові частини (далі в/ч) мають право провадити господарську діяльність, пов'язану з отриманням власних надходжень після їхньої реєстрації як суб'єктів господарської діяльності в ЗСУ, що здійснюється відповідно до Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у ЗСУ, затвердженого Постановою КМУ від 03 травня 2000 р. № 749 та Положення про порядок ведення реєстру військових частин як суб'єктів господарської діяльності в ЗС, затвердженого Наказом МОУ від 27 листопада 2017 р. № 625. Згідно з Положенням на першому етапі реєстрації командир в/ч надсилає на розгляд командувачу виду ЗС України або окремого роду військ (сил) залежно від підпорядкування: подання для реєстрації в/ч як суб'єкта господарської діяльності, реєстраційну картку в/ч як суб'єкта господарської діяльності у ЗСУ, копію довідки з Єдиного державного реєстру

підприємств та організацій України, а також обґрунтування планових видів господарської діяльності із фінансово-економічними розрахунками за кожним видом господарської діяльності. На другому етапі командувач виду (роду) військ (сил) розглядає отримані документи від в/ч, робить висновок щодо можливого впливу запланованих видів господарської діяльності на стан матеріально-технічного забезпечення, на мобілізаційну та бойову готовність в/ч і надсилає цей висновок з отриманими документами в Департамент фінансів МОУ. На третьому етапі Департамент фінансів перевіряє фінансово-економічні розрахунки за кожним видом господарської діяльності, погоджує документи з Головним управлінням майна та ресурсів, Головним управлінням оборонного та мобілізаційного планування Генерального

штабу ЗСУ та Головним управлінням персоналу Генерального штабу ЗСУ щодо впливу господарської діяльності на мобілізаційну готовність в/ч, формує реєстраційну справу в/ч як суб'єктів господарської діяльності у ЗСУ, робить записи в журналі обліку реєстраційних справ військових частин як суб'єктів господарської діяльності у ЗСУ. Після цього директор Департаменту фінансів доповідає узагальнені пропозиції заступнику Міністра оборони України для прийняття рішення щодо включення

в/ч до реєстру. Далі до реєстру вносяться відповідні дані про цю в/ч і видається свідоцтво про реєстрацію в/ч як суб'єкта господарської діяльності у ЗСУ, яке підписується директором Департаменту фінансів МОУ та надсилається до в/ч у порядку підпорядкованості [16]. Для наочності механізму реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності в ЗСУ наведено рис. 6.

Джерело: складено автором на основі [16].

Господарська діяльність військових частин, яка не передбачена Постановою КМУ № 1171, підлягає ліцензуванню. Ліцензування здійснюється шляхом отримання ліцензії для деяких видів господарської діяльності військових частин, що передбачені Законом України від 02.03.2015 р. № 222-VIII "Про ліцензування видів господарської діяльності". Вони надаються органами, які визначені Постановою КМУ від 05.08.2015 р. № 609 "Про затвердження переліку органів ліцензування" без справляння плати за видачу таких ліцензій [12, ст. 3; 15, п. 3, 4]. Кошти, одержані від здійснення військовими частинами господарської діяльності, зараховуються до ДБУ та використовуються винятково на національну оборону відповідно до кошторису МОУ [12, ст. 8].

Доходи від основної/додаткової діяльності військові частини використовують у першу чергу на покриття витрат, пов'язаних з організацією основної/додаткової діяльності. Також щомісяця 50 % суми доходів, що перевищує витрати на організацію, військові частини (за винятком військових навчальних закладів (ВНЗ), військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів (ВНП ВНЗ), закладів культури, спорту та охорони здоров'я ЗСУ) перераховують на спеціальні реєстраційні рахунки (СРР) МОУ. Решту доходів (50 %) військові частини використовують на заходи щодо виконання основних функцій, які не забезпечені коштами загального фонду (ЗФ). Аналогічним способом відбувається використання

доходів від оренди майна. Сума доходів, яку в/ч перераховує на СРР МОУ ($C_{\text{пер}}$) розраховується за формулою

$$C_{\text{пер}} = (C_d - C_b - C_n) \times 0,5, \quad (9)$$

де C_d – доходи, отримані від основної/додаткової діяльності в/ч за минулий місяць; C_b – доходи, які в/ч використовує на покриття витрат, пов'язаних з організацією основної/додаткової діяльності; C_n – сума податків (зборів), яку необхідно сплатити в/ч, виходячи з доходів, отриманих за минулий місяць від основної/додаткової діяльності ліцензій [15, п. 7].

Доходи від реалізації в установленому порядку майна (окрім доходів від здачі паперу, шмаття та від реалізації продукції, що виробляється військовими частинами за результатами здійснення дозволених видів господарської діяльності), у повному обсязі зараховуються на СРР розпорядника бюджетних коштів вищого рівня [15, п. 9]. Перерахування військовими частинами власних надходжень на СРР МОУ здійснюється на підставі платіжних доручень лише в межах однієї програми та однієї групи власних надходжень [15, п. 10]. Кошти спеціального фонду, які надходять від МОУ військові частини, спрямовують винятково на цільові видатки, визначені цим розпорядником, у межах бюджетних асигнувань за спеціальним фондом [15, п. 11].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Становлення економік країн, зокрема України, перебуває в взаємній залежності: внутрішні зміни в одній державі спричиняють зміни в економіці ряду інших держав. Глобалізація – це один із можливих інструментів гібридної, опосередкованої війни, тому треба з розумом підходити до українського економічного управління, доказом чого є економетричні дослідження національної безпеки України. Економіка України натеper перебуває в стані рецесії, сьогодні наявні спроби подолати економічну кризу, але вони залишаються непродуманими та неефективними. Рішення поживавлення економічних процесів – застосування всіх можливих ресурсів приватного та державного секторів, зокрема, збільшення кількості та якості програм підтримки українського бізнесу, збільшення спеціального фонду бюджету. Спеціальний фонд МОУ слід оптимізувати за рахунок розширення господарської діяльності військових частин. Тільки тоді зростання бюджету та української економіки набуде системного характеру.

Список використаної літератури

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. Редакція від 24.10.2020.
2. Про Державний бюджет України на 2012 рік : Закон України від 22.12.2011 р. № 4282-VI. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4282-17#Text>. Редакція від 08.12.2012.
3. Про Державний бюджет України на 2013 рік : Закон України від 06.12.2012 р. № 5515-VI. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/5515-17#Text>. Редакція від 29.12.2013.
4. Про Державний бюджет України на 2014 рік : Закон України від 16.01.2014 р. № 719-VII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/719-18#Text>. Редакція від 15.04.2016.
5. Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-19#Text>. Редакція від 01.02.2020.
6. Про Державний бюджет України на 2016 рік : Закон України від 25.12.2015 р. № 928-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/928-19#Text>. Редакція від 01.02.2020.
7. Про Державний бюджет України на 2017 рік : Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1801-19#Text>. Редакція від 02.12.2017.
8. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2246-19#Text>. Редакція від 13.12.2018.
9. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2629-19#Text>. Редакція від 13.12.2019.
10. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14.11.2019 р. № 294-IX. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/294-20#Text>. Редакція від 10.12.2020.
11. Про Державний бюджет України на 2021 рік : Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-IX. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1082-20#Text>. Редакція від 31.01.2021.
12. Про господарську діяльність у Збройних Силах України : Закон України від 21.09.1999 р. № 1076-XIV. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1076-14#Text>. Редакція від 17.07.2020.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>. Редакція від 31.03.2020.
14. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки // Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2020 р. № 671. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-%D0%BF#Text>. Редакція від 29.07.2020.
15. Про затвердження Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України : Наказ Міністерства оборони України від 03.08.2016 № 400. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1191-16#Text>. Редакція від 03.08.2016.
16. Про затвердження Положення про порядок реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах : Наказ Міністерства оборони України від 27.11.2017 р. № 625. [Електронний ресурс]. URL: http://catalog.nuou.org.ua/index.php?option=com_sobipro&pid=128&sid=329936:nakaz-mou-625-vid-27-11-2017-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-poryadok-sub-ektiv-gospodarskoji-diyalnosti-u-zbrojnikh-silakh&Itemid=0.
17. Кондрашова-Діденко В. І. "Згорнене впливання" довіри на соціо-економічні перетворення країни // Економіка та держава, 2010 р. № 8/2010. С. 1–6.

18. Колб О. Г. Про деякі особливості реалізації на практиці та забезпечення національної безпеки України // Вісн. пенітенціарної асоціації України, 2020. № 2(12). С. 103–109.

19. Сизов А. І., Цюкало Л. В. Перспективи фінансового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України // Internat. Jour. of Innovative Technologies in Economy, 2019. С. 23–28.

20. Чеберяко О. В. Вплив співпраці з МВФ на фінансову безпеку в Україні // Мат. II Міжнар. наук.-практ. форуму "Теорія та практи реформування економічних систем", 2015. С. 226–227.

21. База даних "Кноема". [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://knoema.com/>.

22. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

23. Agricultural Consulting. Консалтингова компанія. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://farming.org.ua/index.html>.

References

1. Law of Ukraine of June 21, 2018 № 2469-VIII "On National Security of Ukraine". – Edition from 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (application date: March 1, 2021)
2. Law of Ukraine of 22.12.2011 № 4282-VI "On the State Budget of Ukraine for 2012". – Editorial office dated 08.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>. (application date: March 1, 2021)
3. Law of Ukraine of December 6, 2012 № 5515-VI "On the State Budget of Ukraine for 2013". – Editorial office dated 29.12.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5515-17#Text>. (application date: March 1, 2021)
4. Law of Ukraine of January 16, 2014 № 719-VII "On the State Budget of Ukraine for 2014". – Editorial office dated 15.04.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-18>. (application date: March 1, 2021)
5. Law of Ukraine of 28.12.2014 № 80-VIII "On the State Budget of Ukraine for 2015". – Edited on 12/29/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-19#Text>. (application date: March 1, 2021)
6. Law of Ukraine of 25.12.2015 № 928-VIII "On the State Budget of Ukraine for 2016". – Edition from 01.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-19#Text>. (application date: March 1, 2021)
7. Law of Ukraine of 21.12.2016 № 1801-VIII "On the State Budget of Ukraine for 2017". – Editorial from 02.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19#Text>. (application date: March 1, 2021)
8. Law of Ukraine dated 07.12.2017 № 2246-VIII "On the State Budget of Ukraine for 2018". – Edition from 12/13/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#Text>. (application date: March 1, 2021)
9. Law of Ukraine of November 23, 2018 № 2629-VIII "On the State Budget of Ukraine for 2019". – Edited on 12/13/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text>. (application date: March 1, 2021)
10. Law of Ukraine of November 14, 2019 № 294-IX "On the State Budget of Ukraine for 2020". – Edition from 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>. (application date: March 1, 2021)
11. Law of Ukraine of 15.12.2020 № 1082-IX "On the State Budget of Ukraine for 2021". – Edition from 31.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>. (application date: March 1, 2021)
12. Law of Ukraine of September 21, 1999 № 1076-XIV "On Economic Activity in the Armed Forces of Ukraine". – Edition from 17.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-14>. (application date: March 1, 2021)
13. Law of Ukraine of 31.03.2020 № 552-IX "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Conditions of Circulation of Agricultural Lands". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>. (application date: March 1, 2021)
14. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 29, 2020 № 671 "On approval of the Forecast of economic and social development of Ukraine for 2021-2023". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-%D0%BF#Text>. (application date: March 1, 2021)
15. Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 03.08.2016 № 400 "On approval of the Regulations on accounting and use of funds of the special fund of the state budget in the Ministry of Defense of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1191-16#Text>. (application date: March 1, 2021)
16. Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 27.11.2017 № 625 "On approval of the Regulations on the procedure for registration of military units as economic entities in the Armed Forces". URL: http://catalog.nuou.org.ua/index.php?option=com_sobipro&pid=128&sid=329936:nakaz-mou-625-vid-27-11-2017-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-poryadok-sub-ektiv-gospodarskoji-diyalnosti-u-zbrojnikh-silakh&Itemid=0. (application date: March 1, 2021)
17. Kondrashova-Didenko V. (2010) "Curtailed influence" of trust on socio-economic transformations of the country // Economy and State. №8/2010. 1-6. [In Ukrainian].
18. Kolb O. (2020) On some features of implementation in practice and ensuring the national security of Ukraine // Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine. №2 (12). 103-109. [In Ukrainian].
19. Syzov A., Tsyukalo L. (2019) Perspectives of financial support of servicemen of the Armed Forces of Ukraine // International Journal of Innovative Technologies in Economy. 23-28. [In Ukrainian].

20. Cheberyako, O. (2015). The impact of cooperation with the IMF on financial security in Ukraine // Proceedings of the II International Scientific and Practical Forum "Theory and Practice of Reforming Economic Systems". 226-227. [In Ukrainian].

21. Knoema database. URL: <https://knoema.com/>. (application date: March 1, 2021)

22. State Statistics Service of Ukraine. Official site. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (application date: March 1, 2021)

23. Agricultural Consulting. Consulting company. URL: <https://farming.org.ua/>. (application date: March 1, 2021)

Надійшла до редколегії 06.04.21

Y. Marko, PhD in Economics

Military Strategic Studies Center of Ivan Chernyakhovsky National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

i-tv@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-9165-8072,

V. Kuzmenko, Cadet

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

volodymyr07082000@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-1416-0887

ECONOMETRICS OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE

The article provides the importance of Ukraine's economic development to ensure national security, highlights the main internal and external threats to Ukraine's national security, such as: hybrid economic war, the "needle" of loans from the International Monetary Fund, communal tariffs, opening the gas market in Ukraine, inefficient introduction of the circulation of domestic agricultural lands and insufficient use of the capabilities of the country's economy. The cyclical nature of economic development is practically proved by distinguishing four phases of economic development of the studied countries for the last ten years, weak efficiency of economic policy of Ukraine and possible applied mechanisms of economic growth. An econometric analysis of GDP of Ukraine and countries that occupy the largest share in Ukrainian imports of goods, the budget of Ukraine and the budget of the Ministry of Defense of Ukraine using the method of least squares and even linear regressions, calculated the intensity of changes in Ukraine's economic processes. The model of gross domestic product of Ukraine depending on the gross domestic product of China, Poland, Russia, Turkey, Germany, Italy, Belarus, the United States and France (nine-factor model), as well as the model of Ukraine's defense budget depending on the domestic gross domestic product, budget expenditures, taxes, minimum and average wages and inflation (seven-factor model). On the example of the Ministry of Defense of Ukraine as a public sector institution, the registration algorithm for economic (additional) activities by military units and the distribution of revenues to increase the special fund of the state budget of Ukraine and create recovery of the country economy in general.

Keywords: econometrics, elasticity, national security, the paradox of increasing tariff rates, the trade balance, an imported recession.

УДК 336:012.23.355.1 (477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.52-57>

О. Шрамко, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

alex_shramko@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-9080-7750

ТИПОВІ ПОРУШЕННЯ, ЩО ВИЯВЛЯЮТЬСЯ В ПРОЦЕСІ АУДИТУ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Розглянуто загальні засади внутрішнього аудиту, поняття, суть, а також теоретичні засади та методичні особливості проведення внутрішнього аудиту у військових частинах ЗСУ. Пріоритетно значну увагу меті внутрішнього аудиту в цілому та в ЗСУ зокрема. Дано визначення аудиту та внутрішнього аудиту відповідно до норм чинних нормативно-правових актів України. Детально описано процес планування, організації та безпосереднє проведення внутрішнього аудиту, проведено аналіз нормативно-правової бази щодо проведення внутрішнього аудиту у бюджетних установах і, зокрема, у ЗСУ. Особливу увагу приділено етапам аудиту, аналізу типових порушень, що виявляються в процесі внутрішнього аудиту та внутрішнього контролю. Проаналізовано результати внутрішнього аудиту в 2014–2019 рр., наведено типові порушення, що виявляються в процесі внутрішнього аудиту, та детально розглянуто порушення в 2019 р. Частими причинами порушень стосовно неякісного ведення кількісного обліку військового майна в службах військових частин, які призвели до збитків, ризиків незаконних видатків та нестач, є низький професійний рівень та недбале виконання функціональних обов'язків посадовими особами, призначеними на посади начальників служб, і відповідних посадових осіб військових частин, закріплених на забезпечення, яким за своїми обов'язками належало своєчасно відпрацьовувати документи щодо ведення обліку матеріальних цінностей, витрачання за нормами та списання військового майна, ведення книг обліку втрат та нестач. На сьогодні постає питання впровадження дієвої системи організації внутрішнього аудиту та пристосування його методики до діяльності бюджетних установ, у тому числі, і військових частин ЗСУ в умовах реформування та поглиблення інтеграційних процесів в економіці України.

Ключові слова: фінансовий контроль, внутрішній аудит, аудиторська діяльність, аудитор, фінансова звітність, військова частина, внутрішній фінансовий контроль.

Постановка проблеми. Неналежне виконання функціональних обов'язків з внутрішнього контролю посадовими особами військових частин призводить до неефективного та незаконного використання ресурсів, їхнього псування, не забезпечує збереження військового майна від втрат. Метою внутрішнього аудиту є захист інтересів власників щодо збереження та ефективного використання ресурсів підрозділу, у якому проводиться аудит, а також отримання достовірної та повної інформації для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Основне завдання внутрішнього аудиту – проведення якісного аудиту, розроблення ефективних рекомендацій та подальший контроль їхнього виконання. Аудит не може вважатися завершеним доти, доки не будуть впроваджені аудиторські рекомендації та усунені виявлені відхилення. Об'єкти внутрішнього аудиту визначаються

його цілями і завданнями. Відповідно до Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" аудит – це перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах і відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно з вимогами користувачів [2]. У ст. 26 Бюджетного кодексу України зазначено, що внутрішнім аудитом є діяльність підрозділу внутрішнього аудиту в бюджетній установі, спрямована на удосконалення системи управління, запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи ін-

ших недоліків у діяльності бюджетної установи та підвідомчих їй бюджетних установ, поліпшення внутрішнього контролю [1]. Особливості проведення аудиторської діяльності ЗСУ регулюються наказом Міністерства оборони України № 475 "Про організацію діяльності з внутрішнього аудиту в системі Міністерства оборони України" [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою розвитку внутрішнього аудиту займалися такі українські вчені, як О. Редько, С. Рудницький, Д. Корінько, В. Немченко, В. Хомутенко, І. Дрозд, А. Богомолов, М. Білуха, Ф. Бутинець, В. Сопко, І. Дмитренко та інші. Щодо зарубіжних вчених, які досліджували проблеми здійснення процесу аудиту, можна назвати Е. Аренса, Р. Адамса, Дж. Лоббека, Дж. Робертсона, Р. Доджа та ін. Більшість праць українських науковців присвячені дослідженню питань зовнішнього аудиту. Зважаючи на це, питання внутрішнього аудиту і методів його проведення ще недостатньо вивчені та потребують подальших досліджень.

Мета – проаналізувати типові порушення, що виявляються в процесі проведення внутрішнього аудиту у військових частинах ЗС України, їхньої суті та значення у фінансово-господарській діяльності військової частини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою аудиту є надання об'єктивних, обґрунтованих і незалежних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення і підвищення ефективності системи управління ризиками підконтрольного суб'єкта. Основними завданнями аудиту є: отримання й оцінка об'єктивних даних про місію (мету) і цілі підконтрольного суб'єкта, ризикові сфери діяльності, процеси та операції, стан організації системи управління ризиками; дослідження, аналіз та оцінки функціонування системи управління ризиками; надання об'єктивних, обґрунтованих і незалежних рекомендацій щодо вдосконалення і підвищення [3].

Процес аудиту складається з таких етапів:

- перший етап – організація аудиту (для аудиту ефективності – попередній аудит);
- другий етап – проведення аудиту;
- третій етап – реалізація результатів аудиту;
- четвертий етап – моніторинг впровадження рекомендацій [3].

Під час підготовки до аудиту визначаються найбільш ризикові напрями діяльності військової установи (частини) з метою їхнього підтвердження чи спростування. Відповідно до вимог Порядку № 145 у військових частинах розробляються та затверджуються Положення про внутрішній контроль, Описи внутрішнього середовища та Адміністративні регламенти. Наказами командирів військових частин призначаються менеджери внутрішнього контролю, створюються робочі групи з оцінки ризиків [4].

За результатами проведення внутрішнього аудиту зазвичай встановлюються гіпотези щодо існування недоліків і створення умов для ризиків в організації ведення обліку військового майна, переплат грошового забезпечення, незаконних видатків унаслідок списання з балансу матеріальних цінностей із порушенням установленого порядку, недотримання правил зберігання військового майна, на які командуванню військової установи (частини) слід звернути увагу, а саме:

- самоусунення керівного складу військових частин від належної організації та забезпечення ефективного

функціонування системи внутрішнього контролю, неспроможність менеджерів внутрішнього контролю та начальників служб виконувати покладені на них завдання з внутрішнього контролю та управління ризиками відповідно до функціональних обов'язків;

- зниження рівня конфіденційності, достовірності, цілісності відомчої електронної облікової інформації та працездатності інформаційних систем.

На сьогодні цілі внутрішнього аудиту базуються на забезпеченні ефективного внутрішнього контролю витрат, наданні незалежних та об'єктивних рекомендацій з питань фінансово-господарської діяльності. Сутнісні характеристики процедури проведення внутрішнього аудиту, що відображені в цільовій спрямованості, незалежності оцінки, регламентованості, визначають формування та зміст його спеціальних функцій:

- внутрішнього оцінювання (при проведенні оцінки внутрішнього контролю та внутрішніх процедур, дисципліни виконання персоналом вказівок і наданих рекомендацій), експертного дослідження (здійснення експертної оцінки та аналізу ефективності визначених аспектів фінансово-господарської діяльності);
- інформаційного консультування (проведення поточних консультацій інформування керівництва про результати перевірок, виявлені факти порушень вимог законодавства або внутрішніх правил) [5].

Проведення внутрішнього аудиту передбачає збирання аудиторських доказів працівниками підрозділу внутрішнього аудиту із застосуванням методів, методичних прийомів і процедур, що забезпечують обґрунтованість висновків за його результатами. Працівники підрозділу внутрішнього аудиту самостійно визначають такі методи, методичні прийоми і процедури, залежно від об'єкта внутрішнього аудиту та відповідно до вимог внутрішніх документів з питань проведення внутрішнього аудиту. При цьому, джерелами аудиторських доказів можуть бути:

- дані первинних документів і звітів, у яких зазначається основна інформація про операції, системи та процеси;
- облікові реєстри;
- фінансова, бюджетна, статистична, податкова та інші види звітності;
- звіти про виконання паспортів бюджетних програм;
- інвентаризаційні матеріали (описи, порівняльні відомості);
- розрахунки, декларації, кошториси, калькуляції, договори, контракти, накази, розпорядження;
- матеріали контрольних заходів;
- дані, отримані за результатами експертних перевірок, лабораторних аналізів, контрольних замірів, проведених за участю працівників підрозділу внутрішнього аудиту;
- інші документи та матеріали, необхідні для проведення внутрішнього аудиту [3].

Відповідно до офіційних даних Міністерства оборони України завдяки внутрішнім аудитам впродовж 2014–2019 рр. економічний ефект від впровадження рекомендацій, наданих за результатами аудитів, перевищує 729 млн грн (табл. 1).

Таблиця 1

Результати внутрішніх аудитів у 2014–2019 рр.

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Вартість відшкодованих втрат та збитків, млн грн	39,6	82,8	92,4	102,3	172,6	125,4
Вартість втрат ресурсів, яким вдалося запобігти під час проведення аудитів, млн грн	18,6	84,2	23,0	60,1	65,4	69,9
Вартість усунення інших фінансових порушень, які не призвели до втрат та збитків, зменшення негативного впливу неефективних управлінських рішень, млн грн	1288,7	3489,4	4537,6	2689,8	1892,8	4458,9
Вартість ресурсів, щодо яких усунуто ризики втрат, збитків і неефективного використання під час здійснення управління майном і коштами, млн грн	–	266,3	2690,3	2276,1	2152,7	1072,5
Економічний ефект від впровадження рекомендацій, наданих за результатами аудитів, млн грн	8,6	51,0	57,1	168,2	31,3	413,4
Кількість осіб, притягнутих до відповідальності, всього, у т. ч., до матеріальної відповідальності, до дисциплінарної відповідальності	1365 657 708	1397 748 649	1825 904 921	3497 2317 1180	2585 1708 877	2244 1672 572
Передано до правоохоронних органів та поінформовано правоохоронні органи про результати аудитів: кількість матеріалів / сума збитків, млн грн	224 / 210,0	223/437,9	424 / 298,9	329/425,2	240 / 417,3	262 / 219,8

Примітка: джерело складено авторами на основі [6].

Щодо 2019 року, то внутрішні аудитори провели:

- операційні аудити (3829 операційних аудитів/попередніх моніторингів або 91 % усіх проведених аудитів);
- планові та позапланові аудити (7 %);
- інші заходи, які передбачали комісійні перевірки, службові розслідування тощо (рис. 1).

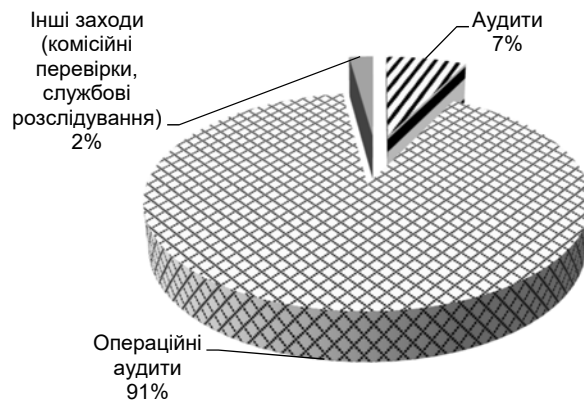

Рис. 1. Структура внутрішніх аудитів у 2019 р.

Джерело складено авторами на основі [6].

У результаті проведених у 2019 р. аудитів:

- 1) перевірено понад 107,5 млрд грн фінансових і матеріальних ресурсів;
- 2) встановлено 1361 порушення, що призвело до втрат та збитків на суму майже 266,0 млн грн (0,25 % охоплених аудитами ресурсів);

3) відшкодовано 125,4 млн грн, що становить 47,1 % виявлених (із них за матеріалами аудитів, проведених у 2019 р. – 45,8 млн грн або 17,2 % виявлених);

4) прийнято рішення про відшкодування втрат та збитків на суму 26,4 млн грн;

5) попереджено 69,9 млн грн незаконних втрат та збитків, що на 7 % більше, ніж у 2018 р. (рис. 2).

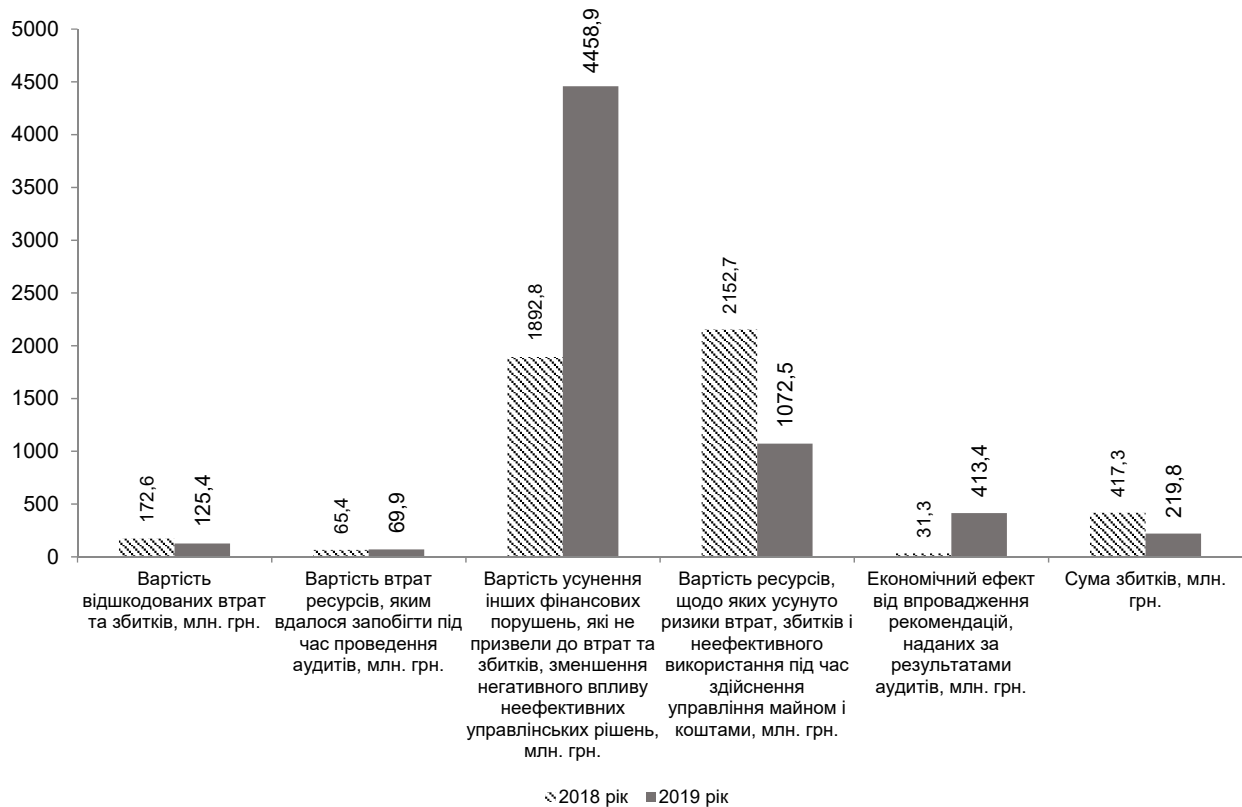

Рис. 2. Результати внутрішніх аудитів у 2018-2019 рр.

Джерело складено авторами на основі [6].

Додатковими ефектами від проведення внутрішніх аудитів були:

- 633 порушення фінансово-бюджетної дисципліни, що не призвели до втрат на суму 5366,3 млн грн, усунуто 584 таких порушень на суму 4458,9 млн грн або 83,1 % (із них за матеріалами аудитів, проведених у 2019 р. – 4233,7 млн грн або 78,9 % виявлених);
- ризики в управлінні фінансами і майном та неефективні управлінські рішення на суму майже 4,0 млрд грн, усунуто на суму майже 1,1 млрд грн (у т. ч., щодо ризиків, усунутих за аудитами 2019 року – 292,6 млн грн);
- 1716 нефінансових порушень, із них 1114 (65 %) усунуто.

До відповідальності притягнуто 2244 особи, у тому числі, до матеріальної – 1672 та до дисциплінарної – 572. До правоохоронних органів передано матеріали на суму понад 219,8 млн грн втрат і збитків (у т. ч., матеріали аудитів, проведених наприкінці 2018 р., на суму 24,4 млн грн). За результатами впровадження наданих рекомендацій досягнуто економічний ефект у сумі 413,36 млн грн (у т. ч., щодо рекомендацій, наданих у 2019 р. – 1,16 млн грн), а також результативність, яка не вимірюється в грошовому вимірнику. Аудиторами встановлено, що через недостовірне ведення номерного обліку та неправильне закріплення військового майна за відповідальними особами призвело до зниження контролю за наявністю майна та виникнення нестач.

Під час проведеного дослідження аудиторських звітів було встановлено, що найбільш поширеними порушеннями щодо виплати грошового забезпечення були:

- порушення правил виплати грошового забезпечення військовослужбовцям, які самовільно залишили

частину (СЗЧ), допустили невихід на службу без поважних причин, а також правил виплати щомісячної премії;

- порушення правил виплати грошового забезпечення при звільненні військовослужбовців;
- порушення правил виплати премії та надбавки за наявності Постанови суду про накладення адміністративного стягнення;
- порушення правил виплати одноразової премії згідно з рішенням МОУ;

Найбільш поширеними порушеннями щодо виплати заробітної плати працівникам військових частин є:

- порушення правил встановлення посадових окладів;
- порушення правил виплати надбавки до посадового окладу за роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці;
- подвійна виплата матеріальної допомоги;
- оплати праці працівникам за невідпрацьований час;
- оплата праці працівникам за фактично не виконану роботу.

Основними причинами та умовами, що призвели до виявлених фінансових порушень стали:

- самоусунення командирів військових частин від контролю за організацією фінансово-господарської діяльності у військових частинах;
- неналежна організація взаємодії стройових і фінансових органів щодо своєчасної розробки, передачі до фінансово-економічної служби витягів із наказів командира частини для виплати грошового забезпечення та заробітної плати, а також формальне відношення відповідальних осіб відділення персоналу і стройових до

підготовки наказів щодо преміювання військовослужбовців та працівників військових частин;

- відсутність у стройових відділеннях належного обліку наданих та використаних щорічних відпусток звільненими військовослужбовцями;

- самоусунення посадових осіб, відповідальних за облік особового складу, у відділеннях персоналу та осіб відділень морально-психологічного забезпечення від виконання покладених обов'язків щодо ведення обліку накладених дисциплінарних стягнень на військовослужбовців.

Також важливою складовою ефективного виконання завдань військовими частинами є ефективна кадрова робота військової частини. Недотримання командуваннями військових частин вимог нормативних документів з питань кадрового менеджменту (тобто відсутність у справах відповідних письмових згод військовослужбовців щодо призначення на нижчі посади) створюють передумови до соціальної напруженості у колективі та виникнення незадоволення в особового складу рішеннями командування з кадрових питань.

Основними причинами неодноразових порушень ведення кількісного обліку є:

- низька професійна підготовка військовослужбовців, призначених (допущених до виконання) посад начальників служб, недостатні знання посадовими особами служб ресурсного забезпечення і підпорядкованих підрозділів положень нормативних документів щодо порядку ведення кількісного обліку та діловодства, відсутність відповідного досвіду за займаною посадою;

- відсутність дієвого контролю за веденням обліку майна служб ресурсного забезпечення з боку заступників (помічників) командирів військових частин та військових частин, які перебували на забезпеченні;

- відсутність контролю з боку керівництва за дотриманням графіку документообігу первинних облікових документів, ведення належного обліку військового майна, своєчасного та повного звітування осіб за використані довіреності на отримання майна, надання матеріалів проведених інвентаризацій, звітів і документів на списання (використання) матеріальних цінностей.

Недотримання начальниками служб ресурсного забезпечення вимог керівних документів щодо порядку організації та ведення обліку призводять до неможливості ведення якісного бухгалтерського обліку військового майна, виникненню численних розбіжностей в обліку, створення передумов до втрати військового майна. Разом з тим, командирами військових частин неналежно забезпечується функціонування внутрішнього контролю, управління ризиками, заходи координації та нагляду за функціонуванням часто не відповідають вимогам нормативних документів. Тому діяльність менеджерів внутрішнього контролю часто має формальний характер. Зокрема, невиконання вимог п. 8.1.1 Порядку № 145 менеджерами внутрішнього контролю, не забезпечується розроблення адміністративних регламентів всіх господарських процесів, що відбуваються в діяльності військової частини. Не завжди проводяться необхідні заходи з моніторингу фактичного виконання визначеним особовим складом заходів контролю та усунення недоліків [4]. У порушення вимог п. 9.1 Порядку № 145 до функціональних обов'язків посадових осіб, що відповідають за здійснення внутрішнього контролю, не вносяться зміни та уточнення посадових інструкцій (функціональних обов'язків) і відповідно не передбачена відповідальність за здійснення відповідних заходів контролю [4].

Як наслідок, у військових частинах та установах інформування керівників про стан функціонування внутрішнього контролю та управління ризиками, виконання

планів моніторингу внутрішнього контролю, підготовку звітних документів із внутрішнього контролю та вказівок про усунення виявлених недоліків, менеджерами внутрішнього контролю належним чином не здійснюється, що призводить до неповного усунення порушень та виконання пропозицій (рекомендацій), внесених у ході контрольних заходів. Комплекс заходів з внутрішнього контролю, який запроваджений командуваннями військових частин, не забезпечує належного дотримання законності, ефективності й економічності використання бюджетних коштів та інших ресурсів, досягнення результатів відповідно до визначених мети, завдань, планів і вимог.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, зазначимо, що наявність внутрішнього аудиту є невід'ємною складовою ефективного функціонування Міністерства оборони України в умовах швидких змін зовнішнього середовища та ускладнення процесів управління. Використання знань і досвіду внутрішніх аудиторів для виявлення внутрішніх резервів та оцінки можливих ризиків дають змогу підвищити ефективність прийняття управлінських рішень керівництвом. Наведені дані ілюструють досконалу систему внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту. Головною запорукою створення системи внутрішнього аудиту українського варіанта – це чітко встановлені законодавчі норми проведення внутрішнього аудиту в Україні та ЗС України, відсутність двозначності та суперечності, і насамперед, достатня кількість нормативно-правових актів, які регулюватимуть і визначатимуть правильний порядок проведення внутрішнього аудиту та внутрішнього контролю у різних випадках.

Список використаної літератури

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI. Редакція від 20.09.2015 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 10.03.2021).
2. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. Дата оновлення 04.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19/print> (дата звернення: 10.03.2021).
3. Про організацію діяльності з внутрішнього аудиту в системі Міністерства оборони України : Наказ Міністерства оборони України від 15.12.2020 р. №475. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/475_nm.pdf (дата звернення: 10.03.2021).
4. Про затвердження Порядку організації в системі Міністерства оборони України внутрішнього контролю та управління ризиками : Наказ Міністерства оборони України від 02.04.2019 р. №145. Дата оновлення 04.03.2020. URL: https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/n145_020419.pdf (дата звернення: 10.03.2021).
5. Бурлан С. А., Руденко Н. О. Організація і методика аудиту : навч. посіб. Миколаїв : вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 183 с.
6. Основні завдання в рамках реформування Міністерства оборони України та Збройних Сил України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vnutrishnij-audit/rezultati-diyalnosti/rezultati-diyalnosti-z-vnutrishnogo-audit-u-za-2019-rik.html> (дата звернення: 10.03.2021).
7. Гончарук Я. А., Рудницький В. С. Аудит. Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Львів : Оріяна-Нова, 2004. 292 с.
8. Немченко В. В. Аудит : підручник. [Електронний ресурс]. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/35-audit-nemchenko-vv.html> (дата звернення: 10.03.2021).
9. Арнс Э. А., Лоббек Дж. К. Аудит. 2001. Изд-во "Финансы и статистика". [Електронний ресурс]. URL: <https://www.biznesbooks.com/category/dengi-i-kredit/e-a-arns-dg-k-lobbek-audit> (дата звернення: 10.03.2021).

References

1. Budget Code of Ukraine of July 8, 2010 562456-VI. Edited on September 20, 2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. On the audit of financial statements and auditing activities: Law of Ukraine of 21.12.2017 № 2258-VIII. Date of update 04.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19/print>
3. On the organization of internal audit activities in the system of the Ministry of Defense of Ukraine: Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 15.12.2020 №475. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/475_nm.pdf
4. On approval of the Procedure for organization of internal control and risk management in the system of the Ministry of Defense of Ukraine: Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated April 2, 2019 №145. URL: https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/n145_020419.pdf
5. Burlan, S., Rudenko, N. Organization and methods of audit. Mykolaiv : publishing house Petro Mohyla Black Sea National University.

6. The main tasks in the framework of reforming the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vnutrishnij-audit/rezultati-diyalnosti/rezultati-diyalnosti-z-vnutrishnogo-audit-u-za-2019-rik.html> (data zvernennia: 10.03.2021).

7. Honcharuk Ya., Rudnytskyi B. (2004). Audit: 2nd edition, revised and supplemented. Lviv: Oriana-Nova.

8. Nemchenko, V. Audit. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/35-audit-nemchenko-vv.html>.

9. Arens, E., Lobbbeck, J. Audit. URL: <https://www.biznesbooks.com/category/dengi-i-kredit/e-a-arens-dg-k-lobbek-audit>.

Надійшла до редколегії 11.03.21

O. Shramko, Ass. Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

alex_shramko@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-9080-7750,

O. Chernetsky Deputy Director of the Department, Head of the State Property Management Audit Section

Department of the Ministry of Defense of Ukraine, Kyiv, Ukraine

oleksiy.chernetskiy81@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-1784-6320,

K. Voinova, Deputy Head of the Financial and Economic Service

Military Unit A3091

parhomenko.katerina1998@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4339-421X

TYPICAL VIOLATIONS DETECTED DURING THE AUDIT OF MILITARY UNITS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The article considers the general principles of internal audit, the concept, essence, as well as theoretical principles and methodological features of internal audit in the military units of the Armed Forces of Ukraine. Considerable attention is also paid to the purpose of internal audit in general and in the Armed Forces of Ukraine in particular. The definition of audit and internal audit is given in accordance with the norms of current regulations of Ukraine. The process of planning, organization and direct conduct of internal audit, as well as the results of auditors' work is described in detail, the analysis of the regulatory framework for conducting internal audit in budgetary institutions and, in particular, in the Armed Forces of Ukraine. Particular attention is paid to the stages of audit, analysis of typical violations identified in the process of internal audit and internal control. The analysis of the results of the internal audit for 2014-2019 is carried out, the typical violations revealed in the process of internal audit are given, and the violations in 2019 are considered in detail. Low professionalism and negligent performance of duties by officials appointed to the positions of heads of services and relevant officials are common causes of violations of poor records of military property in military services, which have led to losses, risks of illegal expenditures and shortages. military units assigned to support, which in their duties had to work out timely documents on the accounting of material values, spending according to the norms and write-off of military property, keeping books of losses and shortages. Today there is a question of introduction of effective system of the organization of internal audit and adaptation of its technique to activity of budgetary institutions including military units of Armed forces of Ukraine in the conditions of reforming and deepening of integration processes in economy of Ukraine.

Keywords: financial control, internal audit, auditing, auditor, financial statements, military unit, internal financial control.

ПРАВО

УДК 340.12:396.1:342.78

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.58-61>

Ю. Боброва, д-р юрид. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
juliasymbal@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-7511-3171,
Ю. Бобров, канд. юрид. наук
Управління правового забезпечення Генерального штабу ЗСУ, Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6164-4279

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА АРМІЯ КРИЗЬ ГЕНДЕРНУ ПРИЗМУ

Аналіз численних наукових публікацій свідчить про неабияку актуальність гендерних досліджень на сучасному етапі українського суспільного розвитку майже в усіх сферах соціальних відносин. В Україні вирішення гендерного питання у сфері безпеки та оборони держави тривалий час залишалося на консервативному рівні. Значним поштовхом у цій сфері стали події на Сході країни, які привели до гендерного прориву. Що стосується забезпечення паритетної участі чоловіків і жінок у функціонуванні української армії, то реалізація такого гендерного балансу може перетворити образ збройних сил з інституту, пов'язаного головним чином з насильством і веденням бойових дій, на інститут, що більше поєднується зі зміцненням обороноздатності держави та демократизацією. Проаналізовано запровадження гендерної перспективи в Україні в досліджуванні проблематики та динаміку встановлення гендерного балансу у військовій організації держави; вплив на наявні тенденції законодавчих ініціатив. Констатовано, що сучасна українська армія більшою мірою "чоловіча", жінки хоча і допускаються до військової служби, однак участі у прийнятті суспільно важливих рішень не беруть, високих військових посад не займають, кар'єрне зростання для них утруднене. Наголошено на досі існуючому стереотипному сприйнятті військовослужбовця як чоловіка, для зміни якого необхідні соціальні трансформації, зміни у свідомості людей і, відповідно, об'єктивний погляд на проблему. Зауважено, що задекларований державою комплекс заходів щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є теоретичним механізмом реалізації принципу гендерної рівності, у тому числі, і в ЗСУ. Однак на практиці, на наш погляд, він майже недієвий. Зазначено, що надання однакових можливостей чоловікам і жінкам у доступі до військової служби, розбудові власної кар'єри, підвищенні свого професійного рівня має реалізовуватися через створення сприятливих умов для поєднання роботи та всіх інших сторін життя задля досягнення гендерної демократії. Зазначено основні проблеми реалізації гендерної рівності в ЗСУ, які більшою мірою ґрунтуються на суспільних стереотипах заздалегідь визначених ролей для чоловіків і жінок.

Ключові слова: армія, війна, гендер, чоловіки, жінки, рівність.

Постановка проблеми. Незважаючи на зростання уваги до військової організації держави, вжиття заходів щодо реформування ЗСУ після подій 2014 року, запровадження антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил, у науковому середовищі майже не відбулося зростання кількості публікацій, присвячених гендерним аспектам у цій сфері. Навіть прийняття відповідних актів з гендерних питань, у тому числі, і у сфері забезпечення національної безпеки держави, також не призвело до збільшення наукового інтересу до цієї проблематики і, зокрема, у військовій організації держави. Слід зазначити, що Міністерство оборони України та Генеральний штаб ЗСУ можна вважати єдиними відомствами, які зайняли активну позицію в цьому питанні і почали виконувати основні цілі партнерства з НАТО в гендерних аспектах військової служби та положення резолюції Ради безпеки ООН 1325 "Жінки, мир, безпека". Окрім того, Україна є єдиною державою, яка в умовах війни ухвалила Резолюцію Ради безпеки ООН 1325. Таким чином, реалізація та забезпечення гендерного паритету потребує особливої уваги з боку науковців і військових практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерну проблематику досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці-гендеристи: Дж. Анкер, С. Айвазова, Р. Айс-лер, Н. Аніщук, Т. Бек, Т. Бендас, Н. Болотіна, М. Буроменський, Т. Веблен, О. Вороніна, В. Глиняний, О. Дашковська, К. Делфі, Л. Завадська, Л. Кормич, О. Кулачек, Н. Лаврінченко, І. Лаврінчук, К. Левченко, Л. Леонтьєва, О. Матвієнко, Н. Оніщенко, Л. Петришина, Н. Пушкарьова, С. Полєніна, З. Ромовська, Л. Смоляр, О. Су-лова, М. Томашевська, О. Уварова, Т. Фулей, Г. Христо-ва та інші.

Метою статті є дослідження сучасної української армії з позиції дотримання гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу. Протягом років становлення та розвитку ЗСУ, починаючи з 1991 р., кількість жінок в українському війську постійно зростала. Наприклад, у 2013 р. у ЗСУ України проходили військову службу та працювали на цивільних посадах 49 926 жінок; у 2014 р. – 41 112; у 2015 р. – 49 867; у 2016 р. – 52 425; у 2017 р. – 56 103; у 2018 р. – 55 805; у 2019 р. – 57 901; у 2020 р. – 56 726. У 2013 р. у ЗСУ України проходили військову службу 16 557 жінок, із них: 1 633 – на посадах офіцерського складу, 14 554 – рядового, сержантського і старшинського складу, 370 – курсантів; у 2014 р. – 14 319 жінок (1 582 – на посадах офіцерського складу, 12 388 – рядового, сержантського і старшинського складу, 349 – курсантів); у 2015 р. – 17 044 жінки (2 204 – на посадах офіцерського складу, 14 351 – рядового, сержантського і старшинського складу, 489 – курсантів); у 2016 р. – 20 123 жінки (2 553 – на посадах офіцерського складу, 17 033 – рядового, сержантського і старшинського складу, 537 – курсантів); у 2017 р. – 24 897 жінок (3 068 – на посадах офіцерського складу, 21 019 – рядового, сержантського і старшинського складу, 810 – курсантів); у 2018 р. – 26 617 жінок (3 574 – на посадах офіцерського складу, 22 129 – рядового, сержантського і старшинського складу, 914 – курсантів); у 2019 р. 28 683 жінки (4 024 – на посадах офіцерського складу, 23 608 – рядового, сержантського і старшинського складу, 1 051 – курсантів) та у 2020 р. – 31 757 жінок (4 810 – на посадах офіцерського складу, 25 785 – рядового, сержантського і старшинського складу, 1 162 – курсантів) [1].

За даними Головного управління персоналу (J1) Генерального штабу ЗСУ станом на 1 січня 2021 року у Міністерстві оборони України та ЗСУ у відпустці по догляду за дитиною перебувають 1 373 військовослужбовців, із них: 190 – офіцерів, 160 – сержантів, 354 – солдат, 669 – працівників [1].

У Сухопутних військах станом на 1 січня 2021 року перебувають у декретній відпустці 122 офіцери, 170 сержантів, 633 солдат та 455 працівників, а всього – 1 301 військовослужбовець. У Повітряних Силах 562 військовослужбовці перебувають у відпустці по догляду за дитиною, із них: 69 офіцерів, 52 сержантів, 369 солдат, 72 працівники. Аналогічно, у Військово-Морських Силах – 146 військовослужбовців, із них 15 офіцерів, 19 сержантів, 81 солдат та 31 працівник [1]. При цьому, посадові обов'язки військовослужбовців, які перебувають у відпустках по догляду за дитиною, виконують інші. Відповідно до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" [2] та Положення про проходження громадянами України військової служби у ЗС України, яке затверджене Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008 [3], таких військовослужбовців призначають на посади "поза штатом" військових частин. Разом з тим, вони входять до загальної чисельності ЗС України, установлені постановою Верховної Ради України від 5 березня 2015 року № 235-VIII. Такий стан речей негативно впливає на боездатність військових формувань за показником "укомплектованість персоналом" та дотримання гендерної рівності в армійських колективах. Оскільки, при цьому, саме поняття "гендер" спотворюється та зводиться до встановлення пільг для однієї статі за рахунок іншої.

Відповідно до вимог статті 176 Кодексу законів про працю України не допускається залучення до робіт у нічний час, надурочних робіт і робіт у вихідні дні та направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років. А жінки, що мають дітей віком від трьох до 14-ти років або дітей з інвалідністю відповідно до ст. 177 Кодексу та п. 145 Положення не можуть залучатись до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їхньої згоди. Аналогічні норми містять названі законодавчі акти і стосовно залучення військовослужбовців-жінок до несення служби в добовому наряді та виконання обов'язків з бойового чергування. Згідно зі ст. 269 Статуту внутрішньої служби ЗС України військовослужбовці до складу добового наряду призначаються із додержанням законодавства з питань охорони материнства та дитинства. При цьому, законодавець не передбачив аналогічних пільг для військовослужбовців-чоловіків. Разом з тим, військовослужбовці-жінки активно роблять кар'єру в сучасному українському війську. Станом на 26 лютого 2021 року на командних посадах командира взводу перебувають 3 жінки у військовому званні майор, 2 капітани, 18 старших лейтенантів, 36 лейтенанти, 50 молодших лейтенантів, а всього 109 – військовослужбовців. Жінки обіймають посаду командира роти (батареї): 2 у званні майора, 6 старших лейтенантів, 4 лейтенанти, всього – 12 осіб. На посаді начальника відділення (групи, служби) жінки несуть службу у кількості: 24 полковники, 70 підполковники, 121 майор, 116 капітанів, 205 старших лейтенантів, 119 лейтенантів, 59 молодших лейтенантів, всього 714 військовослужбовців. Начальниками відділу є 20 полковників жінок, 27 підполковників жінок, 11 майорів жінок, 10 капітанів жінок, 5 старших лейтенантів жінок, 1 лейтенант жінка, 1 молодший лейтенант жінка, а всього – 75 осіб. На посаді заступника начальника управління перебуває 10 військовослужбовців-жінок, серед яких: 8 полковниць, 1 підполковниця, 1 старший лейтенант. Начальником управління є 5 жінок військовослужбовців: 2 полковниці, 1 підполковниця, 1 майор та 1 капітан [1]. У 2014 р. 101 жінці-військовослужбовцю надано статус учасника бойових дій, у

2015 р. – 1 669 жінкам, у 2016 р. – 2 650 жінкам, у 2017 р. – 2 483 жінкам, у 2018 р. – 2 701, у 2019 р. – 2 293 жінкам та у 2020 р. – 1 662 жінкам. Кількість жінок-військовослужбовців, які брали участь у міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки в 2013–2020 роках становила у 2013 р. – 2, у 2014 р. – 1, у 2015 р. – 1, у 2016 р. – 1, у 2017 р. – 2, у 2018 р. – 2, у 2019 р. – 3, у 2020 р. – 6 [1].

Протягом останніх років істотно збільшилася кількість жінок-військовослужбовців, які отримали державні нагороди та відзнаки військового відомства. Зокрема, у 2014 р. 69 жінок-військовослужбовців отримали державні нагороди; відзнаки Міністерства оборони України – 6 осіб; почесні нагрудні знаки Головнокомандувача ЗС України – 61. У 2015 році кількість державних нагород для жінок-військовослужбовців зросла до 194; відзнаками Міністерства оборони України нагороджено 47 осіб; почесними нагрудними відзнаками Головнокомандувача ЗС України – 117. У 2016 р. 622 жінок-військовослужбовців удостоєні державних нагород; відзнак Міністерства оборони України – 75 осіб; почесних нагрудних знаків Головнокомандувача ЗС України – 519. У 2017 р. – 516 державних нагород; відзнак Міністерства оборони України – 364 осіб; почесних нагрудних знаків Головнокомандувача ЗС України – 113. У 2018 р. – 1 020 державних нагород; відзнак Міністерства оборони України – 458 осіб; почесних нагрудних знаків Головнокомандувача ЗС України – 513. Відповідно у 2019 р. 1 039 жінок-військовослужбовців отримали державні нагороди; відзнаки Міністерства оборони України – 448 осіб; почесних нагрудних знаків Головнокомандувача ЗС України – 545. У 2020 р. – 1 379 державних нагород; відзнак Міністерства оборони України – 589 осіб; почесних нагрудних знаків Головнокомандувача ЗС України – 760 осіб [1].

У розрізі видів ЗС України станом на 2020 рік у Сухопутних військах ЗС України проходили військову службу 20 553 жінки (1 451 офіцери, 2 929 сержанти, 8 728 солдати і 728 курсанти та 8 717 працівники), у тому числі, у Командуванні Сухопутних військ і частинах безпосереднього підпорядкування 5 456 жінок (524 офіцери, 700 сержанти, 1 697 солдати, 728 курсанти, 1 807 працівники); у Оперативному командуванні "Південь" 2 103 жінки військовослужбовці (65 офіцери, 331 сержанти, 801 солдати, 906 працівників); в Оперативному командуванні "Північ" – 4 406 жінок (328 офіцери, 678 сержанти, 1 964 солдати, 1 436 працівники); в Оперативному командуванні "Схід" – 4 264 військовослужбовці-жінки (230 офіцери, 576 сержанти, 2 140 солдати, 1 318 працівники); у Оперативному командуванні "Захід" – 4 324 жінки (304 офіцери, 644 сержанти, 2 126 солдати, 1 250 працівники). У Повітряних Силах несуть обов'язки військової служби 8 594 жінки (872 офіцери, 1 416 сержанти, 4 588 солдати, 250 курсанти, 1 468 працівники). У Військово-морських Силах України несуть військову службу 1 873 жінки (306 офіцери, 351 сержанти, 1 112 солдати, 104 працівники) [1].

Аналіз вищенаведених даних свідчить, що найбільше військовослужбовців-жінок проходить військову службу у Повітряних Силах ЗСУ. Це зумовлено специфікою посад і функціональних обов'язків, які вони виконують: планшети на пунктах бойового управління авіацією та системи протиповітряної оборони, офіцери зв'язу, оператори АСУ, медики тощо. Ця робота вимагає сумлінності, терпіння та високого інтелекту. При цьому виконання таких обов'язків має значне психологічне на-

вантаження. Наведене детермінує призначення на ці посади саме жінок, з урахуванням особливостей і специфіки їх психофізичного розвитку.

У 2019 р. на одному з навчальних центрів ЗС України був проведений експеримент щодо комплектування бойового розрахунку 120 мм міномета виключно військовослужбовцями-жінками. Із цією метою були підібрані військовослужбовці жіночої статі для комплектування розрахунку міномета. У ході проведених тренувань командування дійшло висновку про те, що ефективно використовувати військовослужбовців-жінок на усіх посадах розрахунку 120 мм міномета недоцільно. Наприклад, жінки добре виконують обов'язки командира міномета, навідника тощо. Разом з тим, проблемним було виконання обов'язків номера обслуги, який повинен встановлювати чи демонтувати та переносити опорну плиту, підносити міни тощо, тобто виконувати роботу, яка потребує значних фізичних зусиль. Тобто використовувати військовослужбовців-жінок на всіх без винятку посадах у сучасному війську недоцільно і нереально, оскільки є певні посади, призначати на які жінок не можна через їхні фізіологічні особливості.

Інтеграція гендерної рівності до сектора безпеки, оборони і воєнного захисту держави важлива для будь-якої країни із таких підстав:

- забезпечення дотримання універсальних принципів прав людини;
- підвищення ефективності управлінських рішень, прийнятих за участі чоловіків і жінок;
- використання гендерної рівності забезпечує дотримання балансу, як в управлінні на тактичному рівні, так і в перспективі на оперативному і стратегічному рівнях.

Початком реалізації гендерної перспективи в Україні став Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" та Указ Президента України "Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків". Разом з тим зі ст. 6 вищезазначеного закону випливає, що для чоловіків обов'язкова військова служба не може вважатися проявом дискримінації за ознакою статі, а законодавство дозволяло жінкам займати на військовій службі в основному "мирні посади". Запроваджені в 2016 р. зміни дозволили жінкам обіймати посади не тільки зв'язківців, бухгалтерів або кухарів, як це передбачалося чинним раніше порядком, а й гранатометників, снайперів та інші понад 100 бойових спеціальностей. Але призначенню має передувати відповідна підготовка в навчальних закладах ЗСУ з урахуванням рівня фізичної підготовки та здатності до морально-психологічного навантаження в бойових умовах. Із 2018 р. законодавчі зміни дозволили приймати жінок на службу за контрактом та до рядів ЗСУ, у яких майже урівняли права чоловіків і жінок, за винятком питань забезпечення охорони материнства і дитинства. То ж жінки на рівні з чоловіками отримали права перебувати на військовому обліку, призиватися на військову службу, найматися на службу в добровільному порядку (за контрактом), бути зарахованими до військового резерву, перебувати в запасі тощо.

Указаний нормативний акт також зняв раніше чинні обмеження віку служби для жінок з 18 до 40 років – як за призовом, так і за контрактом. Скасовано й обмеження можливості проходити військову службу за контрактом особам офіцерського складу. Раніше таке право жінки мали тільки до 40 років, зараз – до граничного віку перебування на військовій службі офіцерського складу, тобто

під час дії особливого періоду – до 60 років. Скасовані обмеження щодо служби жінок у військовому запасі та звільнено вагітних жінок від проходження зборів, а тих, що мають дітей до 14 років, – від несення нарядів без їхньої згоди. Безсумнівно, правовий статус військовослужбовців-жінок станом на сьогодні покращено, збільшилася їхня чисельність, у тому числі, і на вищих військових посадах. Законом закріплено принцип рівноправного проходження військової служби жінок і чоловіків, рівноправного доступу до посад і військових звань. Із метою забезпечення гендерної рівності жінки і чоловіки отримують і рівний обсяг відповідальності згідно з обов'язками військової служби. Указані законодавчі зміни позитивно вплинули на гендерну структуру сектора безпеки та оборони.

Якщо порівняти з чисельністю жінок в армії інших країн, то Україна значно відстає за цим показником. Наприклад, у збройних силах США проходять військову службу понад 200 тис. жінок. Порівняльний аналіз кар'єрного зростання жінок в американській армії також свідчить про значне відставання за цим показником в українському війську. Наприклад, в Україні жінки мають звання старших офіцерів в основному у військовій медицині, щодо генеральського звання, то воно не присвоєне жодній жінці-військовослужбовцю в ЗС України. У той час як в арміях Великобританії, США, Італії та Франції є чимало генералів серед жінок. Наприклад, генерал Д. Холланд очолює військову академію Вест-Пойнт, право на навчання у якій жінки отримали ще 50 років тому. У таких країнах, як Німеччина, Іспанія, Норвегія жінки навіть обіймають посади Міністра оборони. Позитивними моментами є також введення з вересня 2018 року в ЗСУ 19 посад гендерних радників. На перспективу планується запровадження таких радників в усіх органах військового управління, військових частинах і структурних підрозділах оборонного відомства.

Основними проблемами реалізації гендерної рівності в ЗСУ вважаємо такі:

- недостатня кількість жінок-військовослужбовців у публічному суспільному дискурсі;
- недостатня урегульованість адміністративно-побутових умов проходження служби;
- гендерний нігілізм керівництва щодо просування жінок по службі, підвищення їхнього професійного рівня, освіти, кар'єрних питань;
- обмеження соціальних прав жінок у частині дотримання чинного законодавства з питань материнства та дитинства;
- наявність гендерно-корпоративного стереотипу;
- низький престиж військовослужбовця-жінки у суспільстві.
- Цікавим в аспекті цього дослідження є результати опитування серед жінок військовослужбовців:
 - 37 % молодих жінок з досить високим рівнем освіти незадоволені малозмістовним характером військової служби, що не дає можливості особистісної самореалізації [4];
 - 33 % матерів-військовослужбовців вказали на труднощі, пов'язані з необхідністю догляду за дітьми, особливо дошкільного віку [5];
 - престижність військовослужбовця-жінки у суспільстві: близько 32 % військовослужбовців-жінок оцінюють на середньому рівні, 15 % – нижче середнього, близько 17 % – відсутня зовсім, 15 % – важко визначитися [5].

• ставлення військовослужбовців-жінок до власної військової кар'єри: 46 % – відсутні перспективи зробити військову кар'єру, 23 % – радше не мають перспективи, 12 % – радше мають, 8 % – таку перспективу мають [5].

Окрім того, на думку військовослужбовців-жінок, інфраструктура ЗСУ облаштована переважно під потреби чоловіків і виключає з армії жінок із їхніми специфічними потребами [6]. Незважаючи на те, що це опитування проводилися ще до впровадження законодавчих змін про підвищення гендерних перспектив та інтенсивного розвитку військової організації держави після подій на сході країни, ці питання залишаються невирішеними, і тому актуальні й на сьогодні.

Висновки. Таким чином, жінки відіграють значну роль у сучасному українському війську. Спостерігається стійка тенденція до істотного збільшення кількості жінок на командних та інженерних посадах, тих, які брали участь у бойових діях на сході України в АТО (операції Об'єднаних сил). Зростає кількість жінок, яким присвоєні військові звання старших офіцерів. При цьому, збільшуються не тільки кількісні показники присутності жінок у ЗСУ, а значно розширюється географія посад, які обіймають військовослужбовці-жінки, якісно змінюючи показники за показником "укomплектованість персоналом". Однак задля забезпечення та реалізації гендерної рівності у ЗСУ законодавець все ж повинен удосконалити механізм врахування особливостей соціальної статі під час проходження військової служби. Більше того, усталеним має стати розуміння гендерної рівності у війську – не як механічне ототожнення чоловіків та жінок, а як урахування специфіки можливостей тієї чи іншої соціальної статі ефективно виконувати свої

військові службові обов'язки на тих чи інших посадах з максимально позитивним результатом.

Список використаної літератури

1. Статистичні дані Головного управління персоналу (J1) Генерального штабу Збройних Сил України. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/golovne-upravlinnya-personalu.html>.
2. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 06.04.2021).
3. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджене Указом Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008. Дата оновлення: 05.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення: 06.04.2021).
4. Monay S. Women in the Swiss army: A socialization to Male dominance // *Societes Contemporaines*, 2018. 112(4), P. 45–71.
5. Клименко Н. Г. Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні // *Економіка та держава*, 2014. № 5. С. 116–119.
6. Andresova K. 2019. Women and children in the military camps of the thirty years' war // *Historicka Demografie*, 43(1), P. 21–46.

References

1. Statistics of the Main Personnel Department (J1) of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine. Retrieved from <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/golovne-upravlinnya-personalu.html> [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine on General Military Duty and Military Service from March 25, 1992. № 2232-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].
3. Regulations on citizens of Ukraine serving in the Armed Forces of Ukraine: Decree of the President of Ukraine; Regulations, Typical Form, Sample on December 10, 2008 № 1153/2008. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> [in Ukrainian].
4. Monay, S. (2018). Women in the Swiss army: A socialization to Male dominance. *Societes Contemporaines*, 112(4), 45–71.
5. Klymenko N.H. (2014). The role and place of women servicemen in Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*, 5, 116–119 [in Ukrainian].
6. Andresova, K. (2019). Women and children in the military camps of the thirty years' war. *Historicka Demografie*, 43(1), 21–46.

Надійшла до редколегії 19.04.21

Yu. Bobrova, Dr of Juridical Sci.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-7511-3171,
Yu. Bobrov, PhD of Juridical Sci.
Department of Legal Support of General Staff of the Armed of Ukraine
ORCID ID 0000-0001-6164-4279

THE MODERN UKRAINIAN ARMY THROUGH A GENDER PRISM

The analysis of numerous scientific publications shows the great relevance of gender research at the present stage of Ukrainian social development, in almost all areas of social relations. In Ukraine, the solution of the gender issue in the spheres of security and defense of the state has long remained at a conservative level. The events in the east of the country, which led to a gender breakthrough, were a significant impetus in this area. As for ensuring equal participation of men and women in the functioning of the Ukrainian army, the implementation of such a gender balance can transform the image of the armed forces from an institution associated mainly with violence and hostilities, an institution more combined with peace and democratization. The article analyzes the introduction of a gender perspective in Ukraine in the studied issues and the dynamics of establishing a gender balance in the military organization of the state; impact on existing trends in legislative initiatives. It is stated that the modern Ukrainian army is more "male", although women are admitted to military service, they do not take part in making socially important decisions, do not hold high military positions, and career growth is difficult for them. Emphasis is placed on the still existing stereotypical perception of a serviceman as a man, to change which requires social transformations, changes in people's consciousness and, accordingly, an objective view of the problem. It also refers to the fact that the set of measures declared by the state to ensure equal rights and opportunities for women and men is a theoretical mechanism for implementing the principle of gender equality, including in the Armed Forces of Ukraine. However, in practice, in our opinion, it is almost ineffective. It is stated that providing equal opportunities for men and women in access to military service, building their own careers, improving their professional level should be realized through the creation of favorable conditions for combining work and all other aspects of life to achieve gender democracy. The main problems of gender equality in the Armed Forces of Ukraine are identified, which are largely based on social stereotypes of pre-defined roles for men and women.

Keywords: army, war, gender, men, women, equality.

УДК 343.144.5

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.62-66>

С. Казьмірук, зав. н.-д. лаб. наук.-досл. центру Військ. ін-ту

sergii.kazmiruk-liedetection@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-8101-732X,

І. Пампуха, канд. техн. наук, доц.

pamp@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-4807-3984,

Н. Близнюк, мол. наук. співроб.

bnm3158@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-2579-8747

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

2021-й рік у Міністерстві оборони України оголошено роком Євроатлантичної трансформації. Результатом трансформаційних процесів у МО України та ЗС України стане створення інтегрованої оборонної інституції євроатлантичного типу, що має забезпечити обов'язкове переведення суб'єктів сектора безпеки й оборони України на нові стандарти функціонування та управлінські процеси, зокрема, запровадження правового регулювання застосування поліграфа. Воєнна безпека України є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави та забезпечення її сталого розвитку. Захист суверенітету і територіальної цілісності України – це найважливіша функція Держави. Реалізація цієї норми Конституції в умовах екзистенційної воєнної загрози національній безпеці – це комплекс заходів, для оборони України з дотриманням принципів і норм міжнародного права. Головною метою Стратегії воєнної безпеки України є заздалегідь підготовлена і всебічно забезпечена всеохоплююча оборона на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність Держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір і набуттю членства в НАТО та передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримки миру і безпеки шляхом запровадження інноваційного інструментарію виявлення прихованої інформації. У євроатлантичному інтеграційному процесі настає важливий момент переходу на конкретні, складні та актуальні завдання в зовнішньополітичній діяльності, що зумовлює реалізацію актуальних напрямів розвитку інноваційних систем виявлення прихованої і недостовірної інформації. Зокрема, розглянуто лінгвістичне забезпечення заходів оборонного і військового співробітництва для системної реалізації реформ складових сектора безпеки та оборони, що орієнтуються на міжнародні стандарти держав-членів НАТО. Наголошено на невідкладному запровадженні правових та етичних норм діяльності експерта-поліграфолога при проведенні психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа.

Ключові слова: воєнна безпека, всеохоплююча оборона, НАТО, правове регулювання, психофізіологічне дослідження, поліграф, експерт-поліграфолог, лінгвістична складова, кодекс етики, навчання.

Постановка проблеми. Актуальним напрямом подальшої взаємодії є ефективне застосування поліграфа в Міністерстві оборони України, ЗС України і складових сектора безпеки та оборони України з використанням досвіду країн-членів НАТО, що зумовлюється системним переходом на єдину професійну термінологію, навчання та стандарти практики експертів-поліграфологів. Це дозволить змінити існуючі протиріччя між застарілими і новітніми підходами та технологіями, а також перелаштуватися на роботу з інноваційними методиками, термінологією та інструментарієм, що ефективно використовуються країнами-членами НАТО у сфері виявлення прихованої та недостовірної інформації [1, 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень вітчизняного законодавства, проєктів законів, законодавства зарубіжних країн, наукової літератури щодо застосування поліграфа свідчать про те, що дослідженням проблемних питань застосування поліграфа займалися вітчизняні фахівці, а саме: А. Карпукіна, С. Дурас, В. Юсупов, М. Кузьменко, Т. Морозова та інші. Однак проблематика правового регулювання застосування поліграфа у складових сектора безпеки й оборони фахово не досліджена, а праці вищевказаних фахівців не стали основою для системного розвитку технологій психофізіологічного дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа згідно з рекомендованими стандартами ASTM International відповідно до ресурсів та науково-методичних рекомендацій American Polygraph Association (APA). Незважаючи на те, що останнім часом з'явилася значна кількість публікацій і досліджень, присвячених застосуванню поліграфа, недостатньо дослідженою залишається проблема правового регулювання проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у складових сектора безпеки та оборони. Ця проблематика набуває особливої актуальності в сучасних умовах [6].

Зауважимо, що системними дослідженням проблемних питань правового регулювання запровадження поліграфа в безпековій сфері і правоохоронній діяльності успішно займалися відомі вітчизняні науковці: поліграфолог, експерт-психолог О. Назаров, сертифікований, дипломований Marston Polygraph Academy, United States експерт-поліграфолог, науковець С. Казьмірук [7–10]. А також міжнародні дослідники: В. М. Марстон (W. M. Marston), Дж. Ларсон (J. A. Larson), Л. Кілер (L. Keeler), Дж. Рід (J. E. Reid), К. Бакстер (C. Backster), Д. Раскін (D. Raskin), Н. Гордон (N. Gordon), Р. Нельсон (R. Nelson), Д. Крапол (D. Krapohl), М. Хендлер (M. Handler) та інші [11–13]. Вагомий внесок у розроблення методів, засобів і технологій використання поліграфа у міжнародній безпековій сфері, діяльності державних і правоохоронних органів зроблено вченими США, що зумовлює подальший системний розвиток та запровадження нових технологій у дослідженнях із застосуванням поліграфа згідно з міжнародними стандартами рекомендованими ASTM International відповідно до ресурсів та науково-методичних рекомендацій American Polygraph Association (APA).

Досліджуючи проблеми вдосконалення правового регулювання застосування поліграфа, автори пропонують шляхи їхнього вирішення на основі передового вітчизняного та міжнародного досвіду, зауваживши думки вчених щодо цього питання. С. Казьмірук здійснює аналіз проблематики правового регулювання та вдосконалення застосування поліграфа у складових сектора безпеки та оборони, за результатами якого пропонується вдосконалити й актуалізувати застосування поліграфа для підвищення ефективності виявлення прихованої та недостовірної інформації за визначеними напрямками [7]. Р. Нельсон наголошує на актуальності на-

укових основ психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, які є основною для подальшого наукового розвитку [13, с. 1].

Погоджуючись із передовими науково-практичними дослідженнями Р. Нельсона і вказаними вітчизняними та міжнародними дослідженнями автори пропонують шляхи запровадження поліграфа для підвищення ефективності виявлення прихованої та недостовірної інформації у складових сектора безпеки й оборони України в умовах загострення воєнно-стратегічної обстановки. Головними аспектами співпраці України з країнами-членами НАТО щодо застосування поліграфа є поетапний перехід до стандартів країн-членів НАТО.

Мета статті. Головною метою статті є вирішення завдань правового регулювання застосування поліграфа у складових сектора безпеки та оборони України в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Північноатлантична рада визнала Україну Партнером з розширеними можливостями. Цей статус є частиною ініціативи НАТО з питань взаємодії, підтримки і поглиблення співпраці між країнами-членами та партнерами Альянсу. Відповідно до Стратегії національної безпеки України і Стратегії воєнної безпеки України воєнна безпека – всеохоплююча оборона серед основних напрямів і завдань реформування та розвитку сектора безпеки й оборони України – виділяє напрям активізації військово-технічного співробітництва з іноземними партнерами з метою залучення сучасних технологій.

З метою охорони державної безпеки від загроз військового, терористичного, диверсійного, корупційного, інформаційного характеру та попередження, виявлення і припинення протиправної діяльності здійснюються заходи щодо підвищення ефективності діяльності кадрового менеджменту, проведення розслідувань (перевірок), судової та антикорупційної експертизи шляхом розробки та запровадження уніфікованих методик, базового понятійно-термінологічного апарату, освітньої програми підготовки експертів-поліграфологів на основі міжнародних стандартів і професійного застосування спеціального високотехнологічного інструментарію – поліграфа (*computerized polygraph system*). Такими заходами мають бути вдосконалення правового регулювання застосування поліграфа, якісне й ефективне та професійне психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа з урахуванням менталітету і ментальності та особливостей лінгвістичного забезпечення текстової складової. При цьому мають бути враховані як теоретичні, так і практичні основи системної взаємодії ініціатора дослідження з експертом-поліграфологом для отримання ймовірної й орієнтувальної інформації, яку іншим способом отримати не можна. У межах проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа – це професійна взаємодія експерта-поліграфолога з суб'єктом дослідження згідно з вітчизняним законодавством відповідно до міжнародних стандартів.

Зауважимо, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить прямих посилань на можливість застосування поліграфа в кримінальному провадженні. Так само жодних вказівок не містить і Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність". Водночас у зазначених нормативно-правових актах немає й заборони щодо отримання показань учасників кримінального провадження із застосуванням поліграфа. Проведення таких досліджень відбувається з дотриманням ч. 2 ст. 28 Конституції України, а саме, жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням. У межах оператив-

но-розшукової діяльності поліграф може бути застосований для перевірки достовірності показань очевидців події на засадах добровільності.

Автори проаналізували дослідження питань наукового обґрунтування правового регулювання і легалізації застосування поліграфа в Україні. Зокрема, досліджено чинне законодавство і проекти законів щодо правового регулювання застосування поліграфа в Україні. Для цього розглянуто такі норми:

1) Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; Закон України "Про національну безпеку" від 21.06.2018 р. № 2469-VIII; Закон України "Про оборону України" від 06.12.1991 р. № 1932-XII; Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки та оборони України "Про Стратегію національної безпеки України" від 14.09.2020 р. № 392/2020; Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18.02.1992 р. № 2135-XII; Закон "Про національну поліцію" від 02.07.2015 р. № 580-VIII; Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV; Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV; Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI; Кодекс законів про працю від 10.12.1971 р. № 322-VIII; Закон України "Про Державне бюро розслідувань" від 12.11.2015 р. № 794-VIII; Закон України "Про державну службу" від 10.12.2015 р. № 889-VIII; Закон України "Про захист персональних даних" від 01.06.2010 р. № 2297-VI; Закон України "Про стандартизацію" від 05.06.2014 р. № 1315-VII; Закон України "Про державну таємницю" від 21.01.1994 р. № 3855-XII; Закон України "Про інформацію" від 02.10.1992 р. № 2657-XII; Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 р. № 2121-III; Закон України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг" від 12.07.2001 р. № 2664-III; Закон України "Про судову експертизу" від 25.02.1994 р. № 4038-XII; Проект Закону України "Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі" від 17.02.2016 р. № 4094;

2) Наказ Генеральної прокуратури України "Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфа в діяльності органів прокуратури України" від 12.06.2017 р. № 180; Наказ Міністерства оборони України "Про питання військової стандартизації" від 24.02.2020 р. № 56; Наказ Міністерства доходів і зборів України "Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України" від 02.08.2013 р. № 329; Наказ Міністерства оборони України "Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та ЗС України" від 14.04.2015 р. № 164; Наказ Міністерства внутрішніх справ України "Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа" від 01.09.2017 р. № 749; Наказ Міністерства внутрішніх справ України "Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України" від 13.11.2017 р. № 920; Наказ СБУ "Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань та службових перевірок стосовно військовослужбовців Служби безпеки України" від 04.02.2016 р. № 45; Наказ Міністерства юстиції України "Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, експертних досліджень, науково-методичних рекомендацій з питань підготовки і призначення судових експертів та експертних досліджень" від 08.10.98 р. № 53/5.

За рівнем правового врегулювання країни світу можна розподілити на групи, у яких застосування поліграфа врегульовано окремими законами, нормами, законодавчими актами, якими регулюється широке коло суспільних відносин, підзаконними нормативно-правовими актами, або нормативно не врегульовано. Досліджено законодавство зарубіжних країн щодо застосування поліграфа і, таким чином, доведено, що існують країни, у яких застосування поліграфа врегульовано окремими законами (США, Литва та Молдова). Порядок використання поліграфа у США визначений законами "Про допустимість застосування поліграфа у всіх випадках можливості витоку секретної інформації" (1985) та "Про обмеження застосування поліграфа у приватному секторі" (1988). У Литві поліграф використовується з 1992 р., Закон "Про використання поліграфа" був прийнятий лише в 2000 р. У Молдові діє Закон "Про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі)" (2009). У Республіці Молдова початок впровадження методу поліграфологічних опитувань припадає на 90-ті роки, коли колегія МВС Республіки Молдовія прийняла рішення про створення лабораторії психофізіологічних досліджень в оперативно-технічному відділі техніко-криміналістичного Управління МВС РМ. За правову основу використання поліграфа визнавали "Закон про оперативну діяльність" (розділ "Використання спеціальної техніки в ОРД"), а спеціалісти-поліграфологи проводили обстеження лише в поліції та спецслужбах країни. Із 2000 р. попит на поліграфологічні обстеження стрімко зріс як у поліції, так і в міністерстві оборони, службі безпеки та приватних підприємствах і банках. Із 2009 р. у Молдові діє Закон "Про використання тестування на детекторі симуляції (поліграфі)".

Країнами, де застосування поліграфа врегульовано окремими правовими нормами закону, які регулюють ширше коло суспільних відносин, є: Індія, Македонія, Польща, Туреччина, Сербія, Словенія, Канада, Угорщина, Чорногорія. Статтею 41 Закону Угорщини "Про поліцію" (1994) дозволяється застосовувати поліграф для отримання інформації про місцезнаходження осіб та сприяння в проведенні інших слідчих дій, а в Законі Угорщини "Про розшук поліцією осіб та речей" 2001 р. Із 1978 р. Поліграфологічні перевірки регламентуються Інструкцією МВС № 40. Країнами, де застосування поліграфа врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами, є: Англія, Бельгія, Болгарія, Білорусь, Ізраїль, Південна Корея, Чеська Республіка. Офіційне практичне використання поліграфа в правоохоронних органах Республіки Білорусь бере початок з моменту прийняття відомчої постанови МВС № 206 від 31.10.2001 року "Про затвердження Інструкції про порядок проведення ОВС Республіки Білорусь опитування громадян із використанням поліграфа". Країни, у яких застосування поліграфа нормативно не врегульовано, – це Латвія, Сінгапур, Японія.

Опрацьовано і взято до уваги думки вчених стосовно зазначеного питання, досліджено наукову літературу щодо застосування поліграфа як в Україні, так і закордоном, а саме: О. Мотлях "Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів"; О. Вагіна "Досвід використання поліграфа в державній фіскальній службі України"; Т.Р. Морозова "Поліграфологія", а також О. Ващук "Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи". Розглянуто фахові наукові статті і тези наукових доповідей, а саме: 1) Д. Мовчан "Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів"; 2) О. Алексеев, В. Малуго, С. Гришин "Напрями вдосконалення організації та

проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони та ЗС України"; 3) Ю. Дмитренко "Державне регулювання використання поліграфічних технологій у провідних країнах світу"; 4) А. Волобуєв "Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження"; 5) О. Дуфенюк, А. Кунтій "Судова практика оцінки результатів використання поліграфа на стадії досудового розслідування"; 6) В. Малуго, С. Гришин, О. Тракалюк "Основні напрями використання поліграфа у Міністерстві оборони України та ЗС України"; 7) А. Мокрицька, Т. Сліпченко "Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: досвід зарубіжних країн"; 8) О. Ромців, І. Зубач "Використання поліграфа в процесі подолання протидії розслідування злочинів у сфері службової діяльності: реалії сьогодення"; 9) Н. Дмитренко "Використання поліграфа у запобіганні злочинності у ЗСУ"; 10) Н. Дмитренко "Використання поліграфа як одного із засобів запобігання злочинності у ЗСУ"; 11) Ю. Заболотна "Проблеми використання поліграфа в Україні"; 12) В. Ковальов, Т. Брус "Використання поліграфа як інструмента запобігання та боротьби з корупцією державних службовців".

Залучено до опрацювання цього питання також такі методичні рекомендації, методичні посібники програми навчальних курсів: 1) Методичні рекомендації щодо проведення службового розслідування (перевірки) у ЗСУ; 2) Д. Куценко "Методичні рекомендації ініціювання проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа (Національна академія внутрішніх справ); 3) Д. Куценко "Методичні рекомендації ініціювання проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа" (Національна академія внутрішніх справ); 4) Навчальна програма курсу підвищення кваліфікації "Психолого-фізіологічні методи дослідження та експертизи з використанням поліграфа"; 5) О. Мотлях, Д. Куценко, Р. Яремчук "Психолого-правові засади застосування поліграфа у кадровому забезпеченні Національної поліції України"; 6) О. Мотлях, Є. Корж "Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі в підрозділи МВС та Національної поліції України". А також методичні посібники: "Міжнародний досвід застосування поліграфа при працевлаштуванні на державну службу"; "Досвід інших держав у боротьбі із корупцією (антикорупційні органи, попередження та особливості боротьби із корупцією); "Інформаційна довідка", підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України.

Слід зазначити, що застосування поліграфа згідно з міжнародними стандартами дозволить складовим сектору безпеки і оборони України ефективно вирішувати такі основні завдання: 1) забезпечення кадрової безпеки, прозорості, об'єктивності в разі підготовки та прийняття кадрових рішень; 2) підвищення ефективності проведення службових розслідувань (перевірок); 3) виявлення, протидія і запобігання корупції та інших ризиків, що можуть виникати у процесі службової діяльності [5].

Ефективне вирішення завдань правового регулювання застосування поліграфа зумовлене державною політикою у сфері безпеки та оборони, правову основу якої становлять Конституція України, закони України, Закон України "Про національну безпеку України", міжнародні договори та інші нормативно-правові акти, що мають відповідати актуальним потребам сучасності і формату взаємодії з країнами-членами НАТО [3–5]. Основними питаннями для застосування поліграфа у складових сектору безпеки та оборони України є обґрунтування і вибір стандартів практики, методик, термінологічного апарата та професійного інструментарію (поліграфа, спеціального

програмного забезпечення), що відповідають вітчизняним юридичним, інформаційним і технічним вимогам.

Важливим аспектом є системна та професійна діяльність із суворим виконанням законодавства та службових обов'язків, спеціально навченого фахівця з відповідним досвідом і практикою. Кодекс Етики (*Code of Ethics*) експерта-поліграфолога – це встановлення професійних вимог для фахівців, що залучені до виявлення прихованої та недостовірної інформації із застосуванням поліграфа. Експерт-поліграфолог у своїй діяльності повинен дотримуватись таких правил: 1) не порушувати законодавство; 2) не використовувати службове положення для порушення прав і свобод громадян; 3) не поширювати службову інформацію; 4) не проводити дослідження, коли існує конфлікт інтересів; 5) не брати участь у інформаційних або публічних заходах, які не відповідають умовам проведення психофізіологічного дослідження; 6) не передавати персональні дані; 7) не брати участь у діяльності громадських організацій без дозволу керівництва; 8) не надавати неправдиву або недостовірну інформацію уRaportі; 9) не проводити дослідження, якщо суб'єкт фізично або психічно непридатний; 10) не проводити дослідження у разі прямого підпорядкування особі, яка є суб'єктом дослідження; 11) не вимагати та не приймати гонорари, грошові винагороди, подарунки тощо [14–16].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Всеохоплююча оборона України із комплексним використанням усього наявного потенціалу створить умови для відновлення її територіальної цілісності та допоможе досягти безпечного майбутнього. Проаналізувавши існуючу вітчизняну практику і передовий міжнародний досвід правового регулювання застосування поліграфа, доходимо висновку, що перспектива запровадження поліграфологічних технологій повною мірою залежить від прийняття на державному рівні відповідного правового інструментарію застосування поліграфа в Міністерстві оборони України, ЗС України і складових сектора безпеки та оборони України і дозволить:

- 1) запровадити базовий понятійно-термінологічний апарат;
- 2) запровадити кодекс етики експерта-поліграфолога;
- 3) удосконалити функціональні можливості в розслідуванні правопорушень;
- 4) установлювати обставини, що мають значення для адміністративного або кримінального провадження;
- 5) отримувати додаткові відомості для запобігання та профілактики правопорушень;
- 6) проводити судові експертизи та експертні дослідження;
- 7) запровадити курси підготовки експертів-поліграфологів.

Список використаної літератури

1. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 31.03.2021).
2. Стратегія воєнної безпеки України воєнна безпека – всеохоплююча оборона : Указ президента України №121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>. (дата звернення: 31.03.2021).
3. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України, 2014. № 49. Ст. 2056. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> ; Про національну безпеку України : Закон України від 15.08.2020 р., підстава 808-IX. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 31.03.2021).
4. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 31.03.2021).
5. Міністерство оборони України : Наказ від 14.04.2015 р. № 164. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 квітня 2015 р. за № 477/26922 "Про затвердження Інструкції з організації та проведення

психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0477-15#Text> (дата звернення: 31.03.2021).

6. Юсупов В.В., Галушка Н.В., Цимбал М.М. Використання поліграфа: історія, методика та перспективи застосування на досудовому слідстві. МВС України, КНУВС. К., 2010. 57 с.
7. Назаров О. А. Проблеми стандартизації в галузі інструментальної психофізіологічної детекції брехні в Україні // Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика. К., 2017. С. 47–55. URL: <https://kp-ua.com/nazarov-o-problemy-standartyzatsiyi-v-galuzi-instrumentalnoyi-psyhofiziologichnoyi-detektsiyi-breyni-v-ukrayini/> (дата звернення: 31.03.2021).
8. Казьмірук С. Д. Удосконалення діяльності сектору безпеки і оборони (СБО): підготовка, аспекти взаємодії, актуальні питання // Мат. Всеукр. наук-практ. конф. мол. вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студ. (24 квіт. 2020). Київ : ВІКНУ, 2020. С. 165. URL: <https://mil.univ.kiev.ua/page/lib/32>. (дата звернення: 31.03.2021).
9. Казьмірук С., Бездітний В. Робота детектива має бути логічно завершена // Юрид. газета, 5 лист. 2013 р. Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/interview/robita-detektiva-mae-buti-logichno-zavershena.html> (дата звернення: 31.03.2021).
10. Казьмірук С.Д. Поліграф в Україні і світі // Програма V Міжнарод. наук.-практ. конф. "Безпека людини, суспільства, держави: правові, криміналістичні і психофізіологічні засади" (17 лист. 2015). К., 2015. 16 с. – Режим доступу: http://kul.kiev.ua/doc/program_konf_bezpeka_ludini.pdf#page=9 (дата звернення: 31.03.2021).
11. Raskin D., Kircher J. C., Honts C. R. & Horowitz S.W. A study of the validity of polygraph examinations in criminal investigations : Final Report, Nat. Institute of Justice, 1988. Grant No. 85-JX-CX-0040 (дата звернення: 31.03.2021).
12. Nathan J. Gordon. Essentials of Polygraph and Polygraph Testing / Основи поліграфа і поліграфологічного тестування. – 1 ed. (Dec. 1, 2016). – P. 320. – URL: <https://amzn.to/2GTTJCB> (дата звернення: 31.03.2021).
13. Raymond Nelson. Scientific Basis for Polygraph Testin. URL: <https://www.polygraph.org/scientific-basis-for-polygraph> (дата звернення: 31.03.2021).
14. Nelson R. & Handler M. A brief history of scientific reviews of polygraph accuracy : research // APA Magazine, 2013. 47 (6), p. 22–28. URL: <https://www.polygraph.org> (дата звернення: 31.03.2021).
15. ASTM International (American Society for Testing and Materials). URL: <http://www.astm.org> (дата звернення: 31.03.2021).
16. American Polygraph Association (APA). URL: <https://www.polygraph.org/> (дата звернення: 31.03.2021).

References

1. National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. (accessed 31.03.2021).
2. Strategy of military security of Ukraine military security – comprehensive defense: Decree of the President of Ukraine №121 / 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>. (accessed 31.03.2021).
3. On the prevention of corruption: Law of Ukraine of 14.10.2014 № 1700-VII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy 2014. – № 49. – St 2056. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> Law of Ukraine On National Security of Ukraine. from 15.08.2020, the basis – 808-IX. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (accessed 31.03.2021).
4. On forensic examination: Law of Ukraine of 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. (accessed 31.03.2021).
5. Ministry of Defense of Ukraine. Order of 14.04.2015 № 164 Registered by the Ministry of Justice of Ukraine on April 29, 2015 under № 477/26922 On approval of the Instruction on organization and conduct of psychophysiological examination of personnel using a polygraph in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0477-15#Text>. (accessed 31.03.2021).
6. Yusupov, V., Galushka, N., Tsimbal, M. (2010). Use of a polygraph: history, methods, and prospects of application in the pre-trial investigation. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (accessed 31.03.2021).
7. Nazarov O. (2017). Problems of standardization in the field of instrumental psychophysiological detection of lies in Ukraine / Oleg Anatolyevich Nazarov. // Reliability assessment: research and practice. URL: <https://kp-ua.com/nazarov-o-problemy-standartyzatsiyi-v-galuzi-instrumentalnoyi-psyhofiziologichnoyi-detektsiyi-breyni-v-ukrayini/> (accessed date: 31.03.2021).
8. Kazmiruk S. (2020). Improving the activities of the security and defense sector (SBU): training, aspects of cooperation, current issues. All-Ukrainian scientific-practical conference of young scientists, associate professors, students, cadets and students. URL: <https://mil.univ.kiev.ua/page/lib/32> [in Ukrainian]. (accessed 31.03.2021).
9. Kazmiruk S., Bezditny V. The work of a detective must be logically completed. *Yuridichna Gazeta online*. November 05, 2013 Access mode: <http://yur-gazeta.com/interview/robita-detektiva-mae-buti-logichno-zavershena.html>. (accessed 31.03.2021).
10. Kazmiruk S. (2015). Polygraph in Ukraine and the world [Text] / CD Kazmiruk. Program V International scientific-practical conference "Security of man, society, state: legal, forensic and psychophysiological principles" (November 17, 2015, Kyiv). Access mode: http://kul.kiev.ua/doc/program_konf_bezpeka_ludini.pdf#page=9. (accessed: 31.03.2021).

11. Raskin, D., Kircher, J. C., Honts, C. R. & Horowitz, S.W. (1988). A study of the validity of polygraph examinations in criminal investigations. Final Report, National Institute of Justice, Grant No. 85-IJ-CX-0040. (accessed: 31.03.2021).
12. Nathan J. Gordon Essentials of Polygraph and Polygraph Testing. *Fundamentals of polygraph and polygraph testing*. 1 edition (December 1, 2016). – P. 320. – URL: <https://amzn.to/2GTTJCB>. (accessed: 31.03.2021).
13. Raymond Nelson Scientific Basis for Polygraph Testing URL: <https://www.polygraph.org/scientific-basis-for-polygraph>. (accessed 31.03.2021).

14. Nelson, R. & Handler, M. (2013). A brief history of scientific reviews of polygraph accuracy. *research. APA Magazine*, 47 (6), 22-28. URL: <https://www.polygraph.org>. (accessed 31.03.2021).
15. ASTM International (American Society for Testing and Materials). URL: <http://www.astm.org>. (accessed 31.03.2021).
16. American Polygraph Association (APA). URL: <https://www.polygraph.org>. (accessed 31.03.2021).

Надійшла до редколегії 12.04.21

S. Kazmiruk, Head of the Lab. of Psychophysiological Research and Development Center of the Military Institute
sergii.kazmiruk-liedetecion@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-8101-732X,
I. Pampukha, PhD in Technical Sci., Ass. Prof.
pamp@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-4807-3984,
N. Blyzniuk, Junior Res. Fellow
bnm3158@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2579-8747
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE USE OF POLYGRAPH IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE

The year 2021 was proclaimed the year of the Euro-Atlantic transformation at the Department of Defense of Ukraine. The result of such transformational processes in the DoD of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine will be the creation of the integrated Euro-Atlantic type defense institution that will ensure their obligatory transformation, together with the other subjects of the security and defense sector of Ukraine to the new standards functioning and the command and control procedure. In particular, the introduction of legal regulation of the use of the polygraph. Military security is one of the fundamental requirements to implement the right of the people of Ukraine on self-identification, preserve Ukraine as a state and secure its sustainable development. The protection of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine is the utmost valuable function of the State. The fulfillment of this norm of the Constitution of Ukraine in terms of existential military threat to national security requires applying a number of measures and defensive actions that adhere to the principles and norms of international law. The main purpose of the Strategy of the military security of Ukraine is a preliminary prepared and comprehensively maintained all-encompassing defense of Ukraine based on the principles of deterrence, sustainability, and cooperation that ensures military security, sovereignty, and territorial integrity of the state by introducing innovative tools to detect hidden information. In the course of the Euro-Atlantic integration process, there is a critical moment to start carrying out specific, complex, and relevant tasks in the sphere of external political activity that facilitate the implementation of relevant directions in developing innovative systems aimed at identifying concealed and false information. Particularly, the linguistic support of events of defense and military cooperation in order to systematically implement the reforms of the security and defense sector that are directed to meet the international NATO-members' standards. It is also relevant to urgently implement the legal and ethical norms on the activity of the polygraph examiner's when performing a psychophysiological detection of deception using a polygraph.

Keywords: military security, all-encompassing defense, NATO, legal regulation, psychophysiological detection of deception, polygraph, polygraph examiner, linguistic component, code of ethics, training.

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.66-69>

В. Приймак, ад'юнкт наук. відділу орг-ції підготовки та атестації наук.-пед. кадрів
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ, Україна
uaftp@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-7686-7098

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ

Визначено, що запобігання корупції є одним із пріоритетів діяльності органів військового управління. Встановлено істотну залежність отримання об'єктивних, достовірних і надійних висновків, пропозицій і рекомендацій щодо вказаної проблеми від коректного обрання методів наукового дослідження. Розглянуто, зважаючи на велику кількість наукових досліджень, пов'язаних із правовими засадами протидії корупції у всіх сферах публічного адміністрування, певні закономірності застосованих у них методів наукового пізнання. Обґрунтовано, що методологія наукового дослідження правових аспектів запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління є сукупністю вироблених правовою та іншими науками прийомів і способів, застосування яких дозволяє всебічно вивчити предмет дослідження. Елементом системи методології дослідження запобігання корупційним правопорушенням є метод – особливий спосіб здійснення наукової діяльності, який дозволяє отримати відомості та дані про певні правові явища або процеси. З'ясовано, що дослідження правових аспектів запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління вимагає застосування двох груп методів: загальних, які використовуються у всіх галузях наукового пізнання, і спеціальних, притаманних винятково правовій науці. До загальних методів, використання яких було б доцільним при дослідженні явища корупції в аспекті розглянутої нами проблематики, належать запозичені з логіки методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції, вироблений у теорії систем системно-структурний метод, метод моделювання і ряд інших. Ці методи класичні для сучасних правових досліджень способів наукового пізнання явища запобігання корупції. Певні особливості предмета дослідження обумовлюють доцільність застосування синергетичного, прaxeологічного, аксіологічного та інших методів. До спеціальних методів наукового пізнання закономірностей запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління належать історико-правовий і компаративно-правовий методи, також формально-догматичний, техніко-юридичний, юридико-семантичний та інші методи, властиві правовим наукам.

Ключові слова: запобігання, корупція, військове управління, сектор безпеки та оборони, методологія, методи дослідження.

Постановка проблеми. Підвищення рівня доброчесності представників сил оборони є нагальною проблемою сьогодення. У Міністерстві оборони України в ме-

жах виконання Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції, схваленої розпорядженням КМУ № 566-р від 23 серпня 2017 р., ведеться активна ін-

формаційна та комунікаційна діяльність щодо забезпечення виконання заходів із запобігання корупції, яка охоплює ряд заходів із використанням нових програмно-системних та структурно-функціональних механізмів, спрямованих на мінімізацію корупційних ризиків, усунення умов для виникнення порушень антикорупційного законодавства, забезпечення прозорого й ефективного використання фінансових та матеріальних ресурсів, формування доброчесності персоналу, нетерпимості до корупційних правопорушень в умовах захисту суверенітету та територіальної цілісності України [1]. Разом з тим діяльність із запобігання корупційним правопорушенням ще не можна визнати повністю ефективною внаслідок впливу ряду факторів правового, організаційного та теоретико-методологічного характеру. Це потребує системної комплексної роботи, спрямованої та вироблення міцного теоретико-методологічного підґрунтя запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади дослідження проблеми запобігання корупційним правопорушенням розглядали у своїх роботах такі науковці, як: К. Бугайчук, В. Гвоздецький, В. Колпаків, А. Новак, М. Пластун, А. Приходько, І. Ревак, Ю. Румянцев, В. Трепак, М. Фоміна, І. Яцків та інші автори. Питання методології визначення корупційних ризиків у секторі безпеки та оборони розглядали у своїх дослідженнях О. Голота, В. Левчук, І. Піскун, С. Тарасов, І. Шопіна, С. Яковенко та інші науковці. Проте проблеми запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління залишаються ще недостатньо дослідженими, що зумовлює актуальність цієї теми.

Метою статті є визначення методологічних засад дослідження проблеми запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління.

Виклад основного матеріалу. Запобігання корупції сьогодні є одним із пріоритетів діяльності органів військового управління. До ідентифікованих корупційних ризиків у діяльності Міністерства оборони України, чинників корупційних ризиків і можливих наслідків корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, належить велика група факторів, серед яких такі неналежні визначення: "компетенції структурних підрозділів, службових осіб, необґрунтованим збереженням дискреційних повноважень, дублюванням функцій структурних підрозділів, збільшенням адміністративних та фінансових витрат" [2], що створює можливість довільного тлумачення повноважень посадових осіб у власних інтересах; "можливість протиправного використання керівником середньої ланки, іншою службовою особою наданих їй повноважень чи пов'язаних з ними можливостей для прийняття (формування пропозицій для прийняття) управлінських рішень в умовах частоті інституційної реструктуризації та плинності кадрів керівників структурних підрозділів МОУ, підпорядкованих органів військового управління" [2], що свідчить про існування особливих загроз у сучасний період реформування сектора безпеки та оборони; "ризик одержання службовою особою будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи шляхом перевищення законодавчо встановлених повноважень структурного підрозділу Міністерства оборони, органу військового управління" [2], що слугує чинником можливої особистої зацікавленості у порушенні правових приписів, тощо. Тобто на сьогодні вже напрацьована певна методологічна база дослідження актуального стану запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління.

Слід зазначити, що вплив корупціогенних ризиків ще не можна вважати нівельованим. Наприклад, із січня

2019 р. по квітень 2021 року відповідно до даних Єдиного державного реєстру судових рішень судами України прийнято більше 300 рішень у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, суб'єктами яких були військовослужбовці. Такі правопорушення переважно були пов'язані з порушенням вимог фінансового контролю (напр., рішення Солом'янського районного суду м. Києва у справі № 760/14436/19 від 26 серпня 2020 р. [3]), порушенням вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (напр., Тернівського районного суду м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл. від 22 червня 2020 р. у справі № 215/587/20 [4]), порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (напр., рішення Верхньорогачицького районного суду Херсонської обл. у справі № 659/952/19 від 21 січня 2020 р. [5]) тощо. Вказане свідчить, що проблеми запобігання корупції залишаються одним із пріоритетних завдань органів військового управління, що потребує активізації наукових досліджень у цій царині.

Як справедливо вказують автори монографії "Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження", сьогодні в наукових джерелах "загальноприйнятими вважаються правовий, соціологічний, державно-управлінський, економічний і політологічний підходи до аналізу корупції. Корупція є предметом дослідження суспільствознавців різних спеціальностей. Тому традиційний поділ дослідницьких підходів за науково-галузевою ознакою зазвичай доповнюється різними нетрадиційними класифікаціями, що об'єднує представників усіх галузей соціальних наук" [6, с. 53-54]. Це обумовлює особливості використання методів наукового дослідження, їхній розподіл за змістовною та галузевою ознакою.

Отримання об'єктивних, достовірних і надійних висновків, пропозицій і рекомендацій щодо певної проблеми суттєво залежить від коректного обрання методів наукового дослідження. Зважаючи на велику кількість наукових досліджень, пов'язаних із правовими засадами протидії корупції у всіх сферах публічного адміністрування, можна визначити певні закономірності застосованих у них методів наукового пізнання. Слід сказати, що для правової науки характерне використання двох груп методів: загальних та спеціальних. До перших з них, з тими чи іншими варіаціями, належать методи логіки, зокрема, аналізу, синтезу, дедукції та індукції. Їхнє застосування міститься у багатьох наукових дослідженнях, присвячених правовому забезпеченню функціонування сектору безпеки та оборони.

Аналіз як метод пізнання представляє "уявне або практичне розчленовування цілісного предмета на складові елементи та їхнє подальше дослідження, реалізоване відносно незалежно від цілого, що дає можливість виділити істотні та несуттєві сторони і зв'язки явища, визначити кожну з якостей із погляду значення і ролі в розглянутому єдиному цілому, відокремити загальне від одиничного, необхідне від випадкового, головне від другорядного" [7, с. 36-37]. Роль аналізу для визначення властивостей запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління безперечна, за допомогою цього інструменту дослідник може виокремити необхідні та достатні елементи феномену "корупція", визначити головні та другорядні чинники, які на неї впливають, з'ясувати роль кожного суб'єкта в запобіганні цьому явищу. Метод синтезу, який виступає своєрідним антиподом метода аналізу, навпаки, дозволяє поєднати в нових правових категоріях суттєві та необхідні елементи, за допомогою чого створюються нові дефініції, класифікації та структури. Ці два методи переважно застосовуються разом, оскільки щось синтезувати можна лише на основі виокремлених на попередньому етапі суттєвих,

необхідних та достатніх, ознак певного явища або процесу. І навпаки, перелік таких важливих для створення наукової концепції ознак може знайти своє практичне застосування лише в разі їхнього поєднання в новій теоретичній або емпіричній конструкції.

Методи дедукції та індукції також взаємопов'язані, хоча характер зв'язків між ними не характеризується таким ступенем взаємообумовленості, як у методів аналізу та синтезу. "Індукція – метод пізнання, коли на основі часткових передумов робиться узагальнення (загальний висновок, правило, положення), коли на основі емпіричних даних формуються теоретичні знання. Протилежний йому метод дедукції – це метод пізнання, що полягає у виведенні висновків часткового характеру із загальних передумов" [7, с. 39], – зазначається у теоретичних працях з методології наукового дослідження. Значення емпіричних даних у дослідженнях, присвячених правовим аспектам запобігання корупції у секторі безпеки та оборони, важко переоцінити, оскільки саме емпірика дає відповіді на запитання, наскільки загрозливий вплив корупційних ризиків на успішність виконання завдань щодо забезпечення оборони України, суверенітету нашої держави, її територіальної цілісності та недоторканості. Як справедливо зазначають з цього приводу науковці, "передумовою створення ефективної моделі протидії корупції у ЗСУ є врахування корупційних ризиків, які виникають на рівні військової частини. При цьому зниження боєздатності військових частин унаслідок негативного впливу корупційних ризиків спостерігається за такими показниками (за ступенем значущості): забезпеченість матеріально-технічними засобами; укомплектованість особовим складом; морально-психологічний стан особового складу; укомплектованість і стан озброєння та військової техніки" [8, с. 50]. Метод індукції дозволяє простежити зв'язок між кожним із названих факторів і загальним рівнем оцінки корупційних ризиків у системі військового управління.

З-поміж загальнонаукових методів пізнання слід також згадати системно-структурний метод. Сутності феномену системи, видам соціальних систем, взаємовпливу категорій "система" та "структура" присвячені численні наукові дослідження, у яких обґрунтовано властивості цих категорій (найбільш важливою з яких нам уявляється емерджентність), а також особливості їхньої побудови в різних сферах суспільних відносин. Застосування системно-структурного методу в дослідженнях, присвячених правовому забезпеченню запобігання корупції, дає змогу визначити ті елементи військового управління, впливаючи на які можна досягти оптимізації функціонування всіх сил оборони, нівелювати негативний вплив наявних у ній корупційних ризиків.

Метод моделювання також належить до загальнонаукових методів пізнання. Його сутність полягає в тому, щоб на підставі вивчення мети, якої прагне досягти система або суб'єкти, які на відповідну систему впливають, створити ідеальне відображення таких бажаних змін. Модель не тотожна цілі, як не тотожна і досягненню цієї цілі, вона не тотожна системі у будь-якій стадії розвитку останньої. Разом з тим модель поєднує найбільш суттєві закономірності та тенденції, притаманні зміні властивостей певної системи або процесу, що дозволяє робити їх об'єктом наукового пізнання. До загальнонаукових методів пізнання належить також метод документального аналізу, який дозволяє на підставі вивчення рішень національних і міжнародних судів, планів органів публічної влади та звітів про їхнє виконання, а також інших документів визначати тенденції та закономірності розвитку суспільних відносин, у тому числі, і у сфері запобігання корупції. Серед інших методів пізнання слід

також назвати соціологічний метод, який дозволяє отримувати відомості щодо актуального стану розвитку соціальних процесів і груп.

До спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких доцільно при проведенні наукових досліджень, присвячених правовим аспектам запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління, у першу чергу належить історико-правовий метод. Вивчення норми права в динаміці, з моменту формулювання першої редакції правового документу, відстеження причин та умов внесення до правового акту змін і доповнень у поєднанні з аналізом змін політичної, економічної, безпекової ситуації дозволяє отримати якісно нове знання про предмет дослідження, найбільш повно дослідити його суттєві риси та властивості.

Компаративно-правовий метод дає змогу отримати інформацію про розвиток процесів запобігання корупції в інших державах, порівняти зарубіжний і національний досвід, визначити найбільш варті впровадження в національну практику здобутки. Одним із прикладів вдалого застосування компаративно-правового аналізу може бути визначення залежності міжнародних індексів, які визначають чутливість до корупції, та актуального стану розвитку законодавства та організації публічного адміністрування у секторі безпеки та оборони.

Наведені вище методи являють собою класичні для сучасних правових досліджень способи наукового пізнання явища запобігання корупції. Слід зазначити, що певні особливості предмета дослідження обумовлюють доцільність застосування синергетичного, праксеологічного, аксіологічного та інших методів.

Висновки. Таким чином, методологія наукового дослідження правових аспектів запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління являє собою сукупність вироблених правовою й іншими науками прийомів та способів, застосування яких дозволяє всебічно вивчити предмет дослідження. Елементом системи методології дослідження запобігання корупційним правопорушенням є особливий спосіб здійснення наукової діяльності, який дозволяє отримати відомості та дані про певні правові явища або процеси.

Дослідження правових аспектів запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління вимагає застосування двох груп методів: загальних, які використовуються у всіх галузях наукового пізнання, і спеціальних, притаманних винятково правовій науці. До загальних методів, використання яких було б доцільним при дослідженні явища корупції в аспекті розглянутої нами проблематики, належать запозичені з логіки методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції, вироблений у теорії систем системно-структурний метод, метод моделювання тощо. До спеціальних методів наукового пізнання закономірностей запобігання корупційним правопорушенням в органах військового управління належать історико-правовий і компаративно-правовий методи, також формально-догматичний, техніко-юридичний, юридико-семантичний та інші методи, властиві правовим наукам.

Список використаної літератури

1. Інформація Міністерства оборони України про ключові антикорупційні інформаційні ініціативи, що проведені в 2020 році / Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/corruption/info_corruption_2020_year.pdf.

2. Опис ідентифікованих корупційних ризиків у діяльності Міністерства оборони України, чинників корупційних ризиків та можливих наслідків корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією // Додаток 1 до Звіту за результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності Міністерства оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/corruption/Opus_24_02_2021.pdf.

3. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва у справі № 760/14436/19 від 26 серпня 2020 року / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91886932>.

4. Рішення Тернівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 22 червня 2020 року у справі № 215/587/20 року / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90038493>.

5. Рішення Верхньорогачицького районного суду Херсонської області у справі № 659/952/19 від 21 січня 2020 року / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87025149>.

6. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І.О. Ревак. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 220 с.

7. Ткаченко О.К., Рудніцький В.Л., Зіновчук А.В. Методика наукових досліджень. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. 151 с.

8. Тарасов С., Шопіна І. Корупційні ризики, які впливають на боєздатність військових частин Збройних Сил України // Вісн. Нац. акад. прокуратури України, 2017. № 4/2(52). С. 47–52.

References

1. Ministry of Defense of Ukraine (2020). Information about key anti-corruption information initiatives carried out in 2020. Retrieved from https://www.mil.gov.ua/content/corruption/info_corruption_2020_year.pdf

2. Ministry of Defense of Ukraine (2021). Description of the identified corruption risks in the activities of the Ministry of Defense of Ukraine,

corruption risk factors and possible consequences of a corruption offense or an offense related to corruption: Appendix 1 to the Report on the results of the assessment of corruption risks in the activities of the Ministry of Defense of Ukraine. Retrieved from https://www.mil.gov.ua/content/corruption/Opus_24_02_2021.pdf

3. The decision of the Solomensky District Court of Kiev in case No. 760/14436/19 (2020). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91886932>

4. The decision of the Ternovsky district court of the city of Krivoy Rog, Dnipropetrovsk region in case No. 215/587/20 (2020)/ Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90038493>

5. The decision of the Verkhnerogachitsky District Court of the Kherson Region in case No. 659/952/19 (2020). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87025149>

6. . Revak, I.O. (Ed). (2011) Corruption: theoretical and methodological foundations of the research/ Lviv: LvDUVS.

7. Tkachenko, A.K., Rudnitskiy, V.L., & Zinovchuk, A.V. (2012) Research methodology. Zhitomir: Publishing house of ZhDU im. I. Franko.

8. Tarasov S., Shopina I. (2017) Corruption risks that affect the combat effectiveness of military units of the Armed Forces of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 4/2 (52), 47-52.

Надійшла до редколегії 30.04.21

V. Pryimak, PhD Stud. of the Science Department of Training Organization and Pedagogical Staff Certification
National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Kyiv, Ukraine
uaftp@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-7686-7098

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF THE PROBLEM OF PREVENTING CORRUPTION OFFENSES IN THE MILITARY ADMINISTRATION

The article contains the rationale for the thesis that the prevention of corruption is now one of the priorities in the activities of military command and control bodies. Obtaining objective, reliable and reliable conclusions, proposals and recommendations on this problem largely depends on the correct choice of methods of scientific research. Despite a large number of scientific studies related to the legal principles of combating corruption in all areas of public administration, the article identifies certain patterns of the methods of scientific knowledge used in them. The article proves that the methodology of scientific research of the legal aspects of preventing corruption offenses in military command and control bodies is a set of techniques and methods produced by legal and other sciences, the application of which allows a comprehensive study of the subject of research. An element of the system of research methodology for the prevention of corruption offenses is a method – a special way of carrying out scientific activities, allows you to obtain information and data on certain legal phenomena or processes. The article proves that the study of the legal aspects of preventing corruption offenses in the military command and control bodies requires the use of two groups of methods: general, which are used in all branches of scientific knowledge, and special, inherent exclusively in legal science. The general methods, the use of which would be advisable in the study of the phenomenon of corruption in the aspect of the problems we are considering, include the methods of analysis and synthesis, deduction and induction borrowed from logic, the system-structural method produced in systems theory, the modeling method, and a number of others. These methods represent the methods of scientific knowledge of the phenomenon of preventing corruption, classic for modern legal research. Certain features of the subject of the study of expediency determine the use of synergetic, praxeological, axiological and other methods. The special methods of scientific knowledge of the laws of preventing corruption offenses in the military command and control bodies include historical-legal and comparative-legal methods, as well as formal dogmatic, technical-legal, legal-semantic and other methods inherent in legal sciences.

Keywords: prevention, corruption, military management, security and defense sector, methodology, research methods.

ГЕОПРОСТОРОВА ПІДТРИМКА

УДК 681.518.3

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.70-73>

А. Лукіяничук, наук. співроб.
LukiianchukA@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5757-6196,
П. Савков, канд. техн. наук, доц.
savkovpa@meta.ua
ORCID ID 0000-0002-0197-0610,
М. Циба, ст. викл.
inike1111@bigmir.net
ORCID ID 0000-0002-7768-7213
М. Полтавський, ТВО нач. каф. загальновійськ. дисциплін
poltavskiyunik@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-3985-1585

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ НА ОСНОВІ ГІС-ТЕХНОЛОГІЙ

Сучасні ЗС є складною системою з безліччю підсистем, функціонування яких визначено великою кількістю процесів, які дозволяють досягти мети її функціонування з відповідною ефективністю. Розглянуто проблему дослідження функціонування ЗС за різних умов, що можуть виникати у ході ведення бойових дій (операцій). Знання про функціонування ЗС за умов оперативно-тактичної обстановки дозволяють офіцерам органів військового управління приймати обґрунтовані рішення щодо ведення бойових дій (операцій). Системи підтримки прийняття рішень (СППР) відіграють важливу роль при вирішенні питань управління складними бойовими діями (операціями), процесами та системами на різних рівнях обробки інформації. Просторові системи підтримки прийняття рішень створюються з використанням технології географічних інформаційних систем. Географічна інформаційна система (ГІС) – це програмно-апаратний комплекс, призначений для збору, керування, аналізу і відображення територіально-розподіленої інформації. ГІС забезпечують підтримку бази даних, яка розроблена задля ефективної організації пам'яті просторових даних, а також зв'язок між інтерфейсом користувача і базою даних, щоб користувач зміг робити запити й аналізувати ці просторові дані. Розробка і вдосконалення програмного забезпечення ГІС уможливили практичне застосування готового до використання програмного забезпечення, щоб побудувати просторову систему підтримки прийняття рішень. Прикладом такого типу програмного забезпечення є ГІС ArcInfo від підприємства ESRI. ArcInfo, а також продукт настільного відображення MapInfo. Системи підтримки прийняття рішень, як і системи підтримки вибору рішень, забезпечують необхідною інформацією особу, яка приймає рішення (ОПР), для прийняття індивідуальних і групових рішень. Дані надходять із систем оперативного управління, із власної бази даних, а також зі сховищ даних. Ефективність використання системи підтримки прийняття рішень обумовлена можливістю розглядати значну кількість альтернатив, використовувати моделі при аналізі інформації, формуванні різних альтернатив та їхньої оцінки за обраними критеріями, а також оцінки наслідків прийнятого рішення.

Ключові слова: системи підтримки, прийняття рішень, ГІС-технології, просторовий аналіз.

Постановка проблеми. Із розвитком засобів обчислювальної техніки та інформаційних систем розширились дослідження в галузі "суспільство – природне середовище". Набувають істотного поширення геоінформаційні системи. Більшість завдань, з якими стикається особа, яка приймає рішення, не мають однозначного рішення, унаслідок чого є необхідність із безлічі альтернативних рішень вибрати єдине з урахуванням наявної інформації, обмежень та особистих переваг ОПР, безпосередньо пов'язаних з раніше набутим досвідом. Сам процес управління цілеспрямований, відповідно результат діяльності ОПР може бути оцінений з точки зору її ефективності, використовуючи показники оперативності, ресурсоємності і ступеня досягнення мети. Автоматизована система управління при реалізації своїх функцій спирається на дані з різних інформаційних систем, у тому числі, геоінформаційних.

Сформувано такі вимоги до СППР з використанням ГІС:

- наявність програмного забезпечення, що реалізує функції математичного аналізу альтернатив;
- інформаційний супровід і підтримка баз даних в актуальному стані;
- можливість експертної оцінки і проведення консультацій в реальному режимі часу;
- можливість оперативно коригувати раніше прийняте рішення на підставі отриманої інформації про зміну поточної обстановки;
- можливість формулювати рішення у вигляді типових документів управління та розпоряджень;

- можливість накопичення та аналізу типових рішень з метою подальшого вдосконалення системи;
- інтуїтивно зрозумілий інтерфейс із системою контекстної довідкової допомоги;
- масштабованість системи залежно від рівня управління;
- апаратна і програмна сумісність з використовуваними в підрозділах засобами автоматизації.

На підставі вищезазначеного можна вважати, що системи підтримки прийняття рішень на основі ГІС-технологій є актуальною темою для подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Питання використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для створення нових механізмів управління досліджували О. Балуєва, А. Владзимирський, Р. Ларіна, В. Лобас. Шляхи інформатизації розглянуто в працях В. Пономаренка, О. Коваленка, О. Майорова. Аналізу інформаційних технологій та їхньої ролі в державному управлінні присвячено праці В. Дорофійенка, А. Дегтяра, І. Клименка, К. Линьова, В. Трона. Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зробити висновки, що одним із найбільш перспективних напрямів розробки СППР для об'єктів з просторовою прив'язкою є використання геоінформаційних систем та технологій.

Мета статті. Теорія прийняття рішень [1] визначає методи їх вибору в різних ситуаціях. Із розвитком суспільства та ускладнення управлінських завдань ускладнюються й умови, у яких виявляє себе особа, яка приймає

рішення (ЛПР). У сучасному суспільстві зростає роль інформаційних технологій [2] як інструменту управління. У статті розглянуто особливості та уточнено основні поняття системного аналізу, концепція до постановки задачі прийняття рішень з використанням ГІС для вибору альтернатив при прийнятті рішень. Метою статті є дослідження можливостей ГІС-технологій у побудові системи підтримки прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу. Концепція ГІС дозволяє виконувати покомпонентний аналіз інтегрування знань природного, соціального та економічного характеру. При цьому необхідно виділяти середовище функціонування, сукупності базових компонентів, що утворюють ядро системи, прикладні програмні компоненти тощо. ГІС як людино-машинна система та інформаційна теорія управління [3] покликана дати відповіді на два запитання: 1) які інформаційні моделі важливі для певного вибору рішень; 2) як зіставити інформаційні моделі, факти, інформаційні ситуації та процеси, щоб отримати логічно обґрунтоване і достовірне рішення. Раціональне рішення має бути ефективним за обраними критеріями ефективності [4]. При стратегії виграшу ефективним буде рішення з максимальним виграшем, при витратній стратегії ефективним буде рішення з мінімальними втратами, при порівняльній стратегії ефективним буде рішення з максимально переважною [5] перед іншими. Коли прийняття рішень стикається з людино-машинною системою [6], помилкові дії можуть призвести до невиконання людино-машинної системи своїх функцій. В умовах прискорення прийняття рішень вибір правильного і науково-обґрунтованого рішення набуває першочергового значення. На сьогодні розроблено систему заходів з управління із використанням людино-машинної системи [7]. Стосовно просторової інформації розроблено комплекс методів щодо її використання для управління, основним з яких є застосування ГІС. Цей метод, реалізований у геоінформаційних технологіях, знайшов широке застосування, включаючи просторову екологію і теорію управління [8].

Особливості сучасних геоінформаційних систем. На сьогодні геоінформаційні системи представляють собою складні системи, тому слід розглядати ГІС як складні організаційно-технічні системи (СОТС) [10] або складні технічні системи (СТС) [11]. Їхня відмінність визначається лише типом управління. При розгляді ГІС як СОТС до управління долучається когнітивний фактор [12]. При розгляді ГІС як СТС маємо суто технологічну схему прийняття рішень. Це більш простий варіант використання ГІС, який входить також і в СОТС. Важливою особливістю ГІС є високий рівень системності. ГІС як технічну систему можна вважати складною системою (технічною чи субстанціональною), а технології застосування ГІС також можна розглядати як складну систему (процесуальну систему). І, нарешті, дані ГІС – як годинні, вони є системним інформаційним ресурсом [9] (складна система даних). Це в сукупності дає підставу застосовувати системний аналіз для визначення управлінських можливостей ГІС. Із технологічних позицій можна казати про використання ГІС в управлінні як про СТС. ГІС як система управління – це внутрішньоорганізована цілісна система, усі елементи якої пов'язані один з одним і створюють на основі цього зв'язку ефект емерджентності.

Вкажемо на основні властивості ГІС, яким вона має задовольняти як СТС [13]. Це цілісність, структурність, наявність стійких зв'язків між елементами системи. При цьому розрізняють системно утворені і допоміжні зв'язки.

Розгляд ГІС як складної системи дає підставу застосовувати системний аналіз для дослідження її управлінських можливостей. Системний управлінський аналіз доцільно починати з виявлення і чіткого формулювання кінцевих цілей системи управління. Далі необхідно розглядати проблему також як складну систему та аналізувати наслідки і взаємозв'язки кожного особистого рішення, узгоджувати цілі підсистем із загальною метою системи, виявляти і аналізувати можливі шляхи досягнення мети та обирати із них найбільш ефективні.

Концепція прийняття рішень та вибір альтернатив. Стратегія вибору може бути заснована на комплексних методах застосування просторових моделей та алгоритмів. При створенні управлінських проектів особа приймає рішення (ОПР), стикається із завданнями прийняття рішень на етапах стратегічного прогнозування, планування, розподілу ресурсів і формування (синтезу) альтернативних рішень тощо. Рішення таких завдань зводиться до вибору одного або декількох кращих альтернативних варіантів із заданого набору множин. Для того, щоб зробити такий вибір, необхідно чітко визначити мету, завдання та критерії (сукупність показників якості), за якими буде проводитися та чи інша оцінка для деякого набору альтернативних варіантів. Існує безліч різних підходів для вибору обґрунтованих рішень при виборі управлінських проектів [14].

Нехай d – деяке рішення, можливі варіанти якого визначені на допустимій множині нескінченності D . Якість прийнятого рішення ЛПР оцінюється n -скалярними критеріями R_j , де $j = 1, 2, \dots, n$, оцінки, за якими утворюють вектор ефективності $r(r_1, r_2, \dots, r_n)$. Цей вектор і пов'язаний з альтернативою d функціональним відображенням $F: d \rightarrow r(d)$. Оцінка ефективності може бути порівняльною та абсолютною. При абсолютній оцінці критеріальна оцінка $r(d)$ для варіанта d залежить тільки від цього варіанта і не залежить від того, які інші варіанти входять до нескінченності X . Після отримання абсолютної оцінки для кожного варіанта відбувається порівняння альтернатив за абсолютними оцінками. При порівняльній оцінці [5] критеріальна оцінка $ri(d)$ для варіанта di залежить від оцінок $rj(d)$, де $j \neq i$, інших варіантів, що входять до нескінченності X . Отримуємо порівняльну оцінку одразу для всіх варіантів. Технологія постановки задачі управління в ухваленні рішення при розробці проекту рішення за допомогою ГІС містить: просторовий аналіз, розробку сценарію, побудову просторових і математичних моделей, реалізацію рішення з контролем на візуальному рівні. Останнє є суттєвою перевагою ГІС над іншими системами управління, оскільки візуальний аналіз дозволяє підключати когнітивну графіку і когнітивні методи управління [12]. Вибір того чи іншого методу прийняття рішень залежить від кількості та якості наявної інформації. Зазвичай таку інформацію беруть із геоданих [9]. Дані, необхідні для здійснення обґрунтованого вибору, можна розподілити на чотири категорії: інформація про альтернативні варіанти, інформація про критерії вибору, інформація про переваги, інформація про оцінку ефективності рішення. Показник ефективності рішення оцінює якісний і кількісний ступінь досягнення мети [15], а критерій ефективності є деяким правилом, за допомогою якого за показником ефективності вибирається найкращий варіант рішення. Існує певна процедура прийняття рішень при використанні ГІС. При виборі альтернатив важливим етапом є процес прийняття рішень, який складається із ряду етапів. Розглянемо процеси прийняття рішень при формуванні управлінського рішення, яке розглядається як ієрархічна складна система. Схему наведено на рис. 1.

Рис. 1. Схема прийняття рішень із використанням ГІС

Деякі етапи, наведені на рис. 1, мають ряд додаткових процесів. Етап *оцінка рішення* містить процес оцінки ризиків. Етап *прийняття рішення* містить процеси управління конфігурацією ГІС. Особливість схеми на рис. 1 полягає в тому, що вона двоканальна – один канал організаційно-технологічний, другий канал інформаційний. Інформаційний канал управління здійснює функції підтримки управління, контролю або дублювання. Усе залежить від оперативності рішення. Основним є канал з мінімальним часом реакції. Окрім того, інформаційний канал для ГІС також подвійний, він містить візуальне управління та цифрове управління. Однією з особливостей застосування ГІС є те, що ГІС формує інформаційну модель, яку називають *проект*. Процеси проекту використовуються для встановлення і виконання планів, оцінки фактичних досягнень і просування проекту відповідно до планів і для контролю виконання проекту аж до його завершення. Окремі процеси проекту можуть здійснюватися в будь-який момент життєвого циклу і на будь-якому рівні ієрархії проектів як відповідно до проектних планів, так і з урахуванням непередбачених обставин. Рівень точності і формалізації, з яким здійснюються процеси проекту, залежить від складності самого проекту і проектних ризиків. Планування дослідження операції, оцінка і контроль є основними процесами майже для всіх видів управління. Управління на основі проекту ГІС має визначення статусу проекту. Під час цього аналізу реалізації проводиться оцінка розвитку проекту і досягнень щодо вимог, планів і цілей бізнесу. У разі виявлення істотних відхилень (розривів) інформація повідомляється у систему управління для здійснення коригувальних дій, що управляють. При системному аналізі вважають, що вибір – це вже прийняття рішень. Однак з представлених елементів процесу прийняття рішень (рис. 1) видно ряд допоміжних коригувальних і дублюючих етапів. Мета процесу контролю рішення полягає в організації виконання плану рішення і забезпеченні гарантій реалізації рішення відповідно до заданих планів і графіків.

У результаті управління процесом прийняття рішень:

- визначаються і здійснюються коригувальні дії, якщо результати проекту не відповідають запланованим завданням;
- ініціюється перепланування проекту, якщо цілі проекту або обмеження змінилися, або допущення, зроблені при плануванні, виявилися неправильними;
- санкціонуються дії щодо переходу від одного запланованого етапу або події до наступного (за умови успішної реалізації попереднього етапу або події).

Відповідно до ГОСТ ISO 15288-2002 мета прийняття рішень полягає у виборі серед існуючих альтернатив найбільш пріоритетні напрями проектних дій. Це підвищує значення теорії переваг [5] як порівняльного методу оцінки проекту. Альтернативні дії аналізуються й обирається

напрямі дій. Рішення та їхні обґрунтування документуються для підтримки прийняття рішень у майбутньому.

У результаті здійснення комплексного процесу прийняття рішень:

- визначається стратегія прийняття рішень за допомогою ГІС;
- визначаються альтернативи з використанням ГІС;
- вибирається найбільш краща альтернатива на основі критеріального підходу з використанням абсолютної або порівняльної оцінки напрямку дій;
- прийняте рішення опрацьовується у візуальному та цифровому варіанті.

Сучасні ситуаційні кімнати засновані на концепції подвійного рішення у цифровому та візуальному варіантах. Технологія прийняття рішення має різні за якістю етапи. У загальному вигляді процес прийняття рішення з технологічної точки зору може бути представлений у такій послідовності:

Етап 1. *Декомпозиція стратегічної мети на приватні цілі*. Він важливий і визначальний, оскільки дає перехід від абстрактних цілей і задач до реальних цілей.

Етап 2. *Аналіз ресурсів для досягнення цілей*. На цьому етапі досліджуються реальні ресурси системи. Методологічною основою цього етапу є системний аналіз з використанням експертних методів.

Етап 3. *Формування рішень на основі наявних ресурсів*. На цьому етапі технологічні рішення стають ресурсоприйнятними для такої організації.

Етап 4. *Формування рішень на основі інформаційної ситуації та інформаційної позиції об'єкта управління*. На цьому етапі технологічні рішення коригуються з урахуванням дій конкурентів і реальної навколишньої ситуації.

Етап 5. *Комплексна оцінка (верифікація та валідація) рішень*. На цьому етапі здійснюється комплексний аналіз та опрацьовуються сценарії розвитку рішень і їхні варіанти.

Етап 6. *Реалізація рішення*. Цей етап особливо важливий, оскільки під час його необхідно реалізувати рішення з урахуванням динаміки зміни ситуації.

Етап 7. *Контроль і коригування рішення*. Цей етап реалізує коректує первісне рішення. Якщо в процесі його реалізації відбулися зміни, що не враховані при формуванні рішення.

Процес прийняття рішень може проходити за ієрархічною [16] або мережецентричною [17] схемою. При цьому ГІС використовує чинники, які інші системи управління використовувати не можуть. Це просторові відносини і просторовий аналіз.

Висновки. ГІС має всі компоненти автоматизованої системи управління [18]. Водночас вона дозволяє використовувати методи інформаційного управління, причому в цифровому і візуальному варіантах. Процедура

прийняття рішень за допомогою ГІС дозволяє використовувати системний аналіз для аналізу ГІС як СТС, для системного аналізу технологій управління і для аналізу даних (геоданих), які використовує ГІС при формуванні управлінського рішення. Цим підвищує керованість рішення, його надійність, а також знижуються ризики.

Список використаної літератури

1. Тихонов А.Н., Цветков В.Я. Методи і системи підтримки прийняття рішень. М.: МаксПресс, 2001. 312 с.
2. Кульба В.В., Кононов Д.А., Малуєв В.Д., Циганов В.В. Теоретичні основи інформаційного управління // Інформаційні війни, 2008. № 2(6). С. 16–25.
3. Цветков В. Я. Інформаційне управління // LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG, Saarbrücken, Germany, 2012. 201 с.
4. Діневич В. А., Рогачов С. В., Якунина Н. І. Показники і критерії ефективності управління. М.: Думка, 1975.
5. Цветков В.Я. Основы теории предпочтений. М.: Макс Прес, 2004. – 48 с.
6. Омелченко А. С. ГІС як людино-машинна система і сім принципів академіка Глушкова // Изв. вузов. Геодезия и аэрофотосъемка, 2006. № 3. С. 127–133.
7. Гладун В. П. Партнерство з комп'ютером. Людино-машинні цілеспрямовані системи. Київ: Port- Royal, 2000.
8. Маркелов В. М. ГІС як системи управління транспортом // Изв. вищих навч. закладів. Геодезия та аэрофотосъемка, 2013. № 2. С. 85–87.
9. Савиных В.П., Цветков В.Я. Годинне як системний інформаційний ресурс // Вісн. Рос. акад. наук, 2014. Т. 84, № 9. С. 826–829. DOI: 10.7868/S0869587314090278.
10. Тихонов А. Н., Іванніков А. Д., Соловйов І. В., Цветков В.Я. Основи управління складною організаційно технічною системою. Інформаційний аспект. – М.: МаксПресс, 2010. 228 с.
11. Железнов І. Г. Складні технічні системи (оцінка характеристик). М.: Вища шк., 1984.
12. Болбаков Р. Г. Основи когнітивного управління // Державний радник, 2015. № 1. С. 45–49.
13. Прангшвін І.В. Системний підхід і загальносистемні закономірності. М.: Сінтез, 2000. 528 с.
14. Микон С. В. Барокритеріальний вибір на кінцевій множині альтернатив. СПб.: Лань, 2009. 273 с.
15. Tsvetkov V. Ya. Conceptual Model of the Innovative Projects Efficiency Estimation // European Jour. of Economic Studies, 2012. Vol.(1). № 1. P. 45–50.
16. Саати Т. Прийняття рішень. Метод аналізу ієрархій / пер. з англ. Р. Г. Вахнадзе. М.: Радио и связь, 1993. 278 с.

A. Lukiyanchuk, Reseacher
LukiyanchukA@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5757-6196,
P. Savkov, PhD in Technical Sci., Ass. Prof.
savkovpa@meta.ua
ORCID ID 0000-0002-0197-0610,
M. Tsyba, Senior Lecturer
inike1111@bigmir.net
ORCID ID 0000-0002-7768-7213
M. Poltavskyi, Acting chief of department of general military subjects
poltavskiyukr@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-3985-1585
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE SYSTEM OF DECISION-MAKING SUPPORT IN THE MILITARY SPHERE BASED ON GIS-TECHNOLOGIES

The modern Armed Forces are a complex system, that includes a large number of sub-systems, the functioning of which is determined by a high variety of processes, that allow to achieve its purpose of its functioning with the appropriate effectiveness. This creates the issue of conducting the research of functioning of the Armed Forces under different conditions that could appear in the course of combat activities (operations). The knowledge on functioning of the Armed Forces under the different conditions of the operative-tactical circumstances will allow the officers of the bodies of military command to take deliberate decisions to conduct combat activities (operations). The system of decision-making support play a crucial role whilst solving the issues of governing complex combat activities (operations), processes and systems at the different levels of processing information. The aerial systems of decision making support are developed with the use of GIS-technologies. The GIS- is a program device complex, designed to collect, govern, analyze and reflect the territorially-divided information, GIS carry out the support of data bases that has been developed to effectively organize the memory of aerial data. Also, the GIS-software provides the support between the users interface and the data base, therefore the user could send requests and analyze the aerial data. The development and the improvement of the GIS software have created the possibility to practically implement the software in order to build and develop an aerial decision-making support system. An example of such type of software is the GIS Arcinfo8 of the ESRI enterprise. Archinfo is designed to assist the users in conducting requests and see the aerial data. Another widely used product of mapping reflection is the Mapinfo. Thus, the decision-making support system as well as the system for supporting the decisions choice, provide the necessary information to the individual responsible for the decision making process, both personally and collective. In the meantime the data can be received from the personal database as well as other data bases. The effectiveness of using the system of decision-making support is first and foremost predetermined by the capability of the individual that is making the decision to scrutinize a high variety of alternatives, whilst using the model in the course of the analyses of information, developing different alternatives and their assessment in accordance with the chosen criteria, as well as the assessment of the consequences of the decisions made.

Keywords: support systems, decision making, GIS technologies, aerial analyses.

17. Тихонов А.Н., Іванніков А.Д., Соловйов І.В., Цветков В.Я., Куджи С.А. Концепція мережецентричної управління складної організаційно-технічної системою. М.: МаксПресс, 2010. 136 с.

18. Цветков В.Я., Кузнецов П.Д. Геоинформационные системы как новые автоматизированные системы управления // Изв. вузов. Геодезия и аэрофотосъемка, 2003. №1. С. 115–124.

References

1. Tikhonov A.N., Tsvetkov V.Ya. (2001) Decision support methods and systems.
2. Kulba V.V., Kononov D.A., Malyugin V.D., Tsyganov V.V. (2008) Theoretical Foundations of Information Management. Information Wars.
3. Tsvetkov V.Ya. (2012) Information management. LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG.
4. Dinevich V.A., Rogachev S.V., Yakunina N.I. (1975) Indicators and criteria of management efficiency.
5. Tsvetkov V.Ya. (2004) Foundations of the theory of preferences.
6. Omelchenko A.S. (2006) GIS as a human-machine system and seven principles of academician Glushkov. *Geodesy and aerial photography*. № 3.
7. Gladun V.P. (2000) Partnership with a computer. Man-machine purposeful systems.
8. Markelov V.M. (2013) GIS as a transport management system. *News of higher educational institutions. Geodesy and aerial photography*.
9. Savinykh V.P., Tsvetkov V.Ya. (2014) Geodata as a systemic information resource. *Bulletin of the Russian Academy of Sciences*.
10. Tikhonov A. N., Ivannikov A. D., Soloviev I. V., Tsvetkov V. Ya. (2010) Fundamentals of managing a complex organizational and technical system. Informational aspect.
11. Zheleznov I.G. (1984) Complex technical systems (evaluation of characteristics).
12. Bolbakov R.G. (2015) Fundamentals of cognitive management. State Councilor.
13. Prangshvin I.V. (2000) System approach and system-wide patterns.
14. Mikoni S.V. (2009) Multicriteria choice on a finite set of alternatives.
15. Tsvetkov V. Ya. (2012) Conceptual Model of the Innovative Projects Efficiency Estimation. *European Journal of Economic Studies*.
16. Saati T. (1993) Making decisions. Method of analysis of hierarchies. Translated from English by R. G. Vachnadze.
17. Tikhonov A.N., Ivannikov A.D., Soloviev I.V., Tsvetkov V.Ya., Kudzh S.A. (2010) The concept of network-centric management of a complex organizational and technical system.
18. Tsvetkov V.Ya., Kuzhelev P.D. (2003) Geoinformation systems as new automated control systems. *Geodesy and aerial photography*. № 1

Надійшла до редколегії 27.04.21

УДК 504.064.36

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.74-80>

О. Міхно, канд. техн. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
almikhno@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4994-2405,
І. Патракеєв, канд. техн. наук, доц.
Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, Україна
ipatr@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-0448-8790,
Н. Левінськова, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
levinskova@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2532-2925

АНАЛІЗ ТАКТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО ГЕОІНФОРМАЦІЙНОГО МОНІТОРИНГУ

Розглянуто геоінформаційний моніторинг міського середовища як необхідну складову сучасного воєнно-географічного опису театру військових дій. Прийнято, що властивість поліморфізму сучасного геоінформаційного моніторингу можна вважати тактичною, оскільки вона дозволяє суттєво розширити діапазон дешифрувальних ознак території, що підлягає вивченню. Розкрито сутність властивості поліморфізму геоінформаційного моніторингу, а саме: один і той самий об'єкт моніторингу або одне і те саме явище чи процес можуть бути подані за допомогою різних моделей. Така властивість геоінформаційного моніторингу дозволяє зберегти цілісність подання об'єктів моніторингу за рахунок інваріантності опису об'єктів і звести дослідження завдань одного типу моніторингу до завдань іншого. Узгодженість різних моделей об'єктів моніторингу здійснюється за умови їхньої належності до заданої категорії моделей. Використано метод категорно-функторного аналізу конструктивного підходу до інтеграції різних видів моделей об'єктів моніторингу в системі геоінформаційного моніторингу. Проведено за допомогою математичного апарату теорії категорій формалізацію структур складних систем у вигляді множин морфізмів та об'єктів категорії структурованих множин, що дозволяє зберегти цілісність подання об'єкта моніторингу, а узгодженість його різних моделей здійснити на основі аналізу належності до заданої категорії моделей. Наведено математичний апарат реалізації цього методу, що становить теоретичні основи властивості поліморфізму геоінформаційного моніторингу. Властивість поліморфізму дозволяє підвищити ефективність процесів спостереження, оцінювання, контролю та управління міським середовищем на основі різноманітного полімодельного комплексу, який формує інформаційний простір об'єкта моніторингу. Розглянуто конкретні моделі практичної реалізації властивості поліморфізму геоінформаційного моніторингу на прикладі аномальних зон щільності розташування автотранспортних засобів і теплового поля поверхні міста.

Ключові слова: геоінформаційний моніторинг, поліморфізм, міське середовище, категорно-функторний аналіз, просторове моделювання.

Постановка проблеми. Геоінформатика дає новий поштовх до розвитку теорії моніторингу. Такий розвиток полягає в тому, що геоінформатика заснована на застосуванні інтегрованих інформаційних систем обробки даних. Необхідність принципово нового підходу до процесу геоінформаційного моніторингу, розвитку і поглиблення методологічних основ геоінформаційного моніторингу як узагальненого моніторингу процесів і явищ на земній поверхні диктується потребами інтеграції сучасних технологій спостереження, розширення спектра розв'язуваних завдань, забезпечення інтероперабельності моніторингу, забезпечення міждисциплінарного перенесення знань, що є властивістю сучасних методів пізнання. Розглянуто підхід до інтеграції різних видів моделей об'єкта геоінформаційного моніторингу на основі застосування методів категорно-функторного аналізу. Цей підхід дозволяє зберегти цілісність подання об'єкта моніторингу за рахунок інваріантності полімодельного способу його опису і звести завдання дослідження одного виду моделей до завдань дослідження іншого виду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз чисельних досліджень, присвячених геоінформаційному моніторингу (ГМ) як складній системі, показує, що його доцільно використовувати для: моніторингу систем, факторного моніторингу і моніторингу разових ситуацій [1], а також моніторингу процесів і явищ [2]. Кожен вид моніторингу вимагає побудови відповідних моделей, які визначають динаміку зміни стану об'єкта спостереження, оцінювання його стану та прогнозування стану. Питанням поліморфного моделювання складних об'єктів будь-якої природи (природних, штучних, реально існуючих і віртуальних тощо), яке дозволяє взаємно компенсувати існуючі недоліки моделей і водночас посилити позитивні якості інших моделей, присвячені роботи [3, 4]. Ідейний

аспект поліморфізму заклав ще визначний фізик Н. Бор при формулюванні принципу *додатковості* [5, 6], згідно з яким для повного опису квантово-механічних явищ необхідно застосовувати взаємовиключні ("додаткові") набори моделей, сукупність яких дає вичерпну інформацію про досліджувані процеси та явища [5, 7, 8].

Мета статті. Присвячено аналізу властивості поліморфізму геоінформаційного моніторингу. Поліморфізм дозволяє підвищити ефективність процесу моніторингу та оцінювання складних систем на основі багатомодельного комплексу різних моделей.

Викладення основного матеріалу дослідження. Геоінформаційний моніторинг (ГМ) має важливу властивість *поліморфізму*: коли один і той самий об'єкт моніторингу (ОМ), або одне і те саме явище, процес можуть бути подані різними моделями. Термін *поліморфізм* (з грец. *багатоформність*) має декілька значень. Поліморфізм в інформатиці – це здатність однаковим чином обробляти дані різних типів. Така властивість ГМ дозволяє зберегти цілісність подання ОМ за рахунок інваріантності опису об'єкта та звести дослідження завдань одного виду моніторингу до завдань іншого. Узгодженість різних моделей ОМ здійснюється за умови належності до заданої категорії моделей. Конструктивним підходом до інтеграції різних видів моделей ОМ у системі ГМ є використання методів категорно-функторного аналізу.

Математичний апарат теорії категорій дозволяє провести формалізацію структур складних систем у вигляді множин морфізмів та об'єктів категорії структурованих множин. Особливості теорії категорій дозволяють стверджувати, що вона може забезпечити адекватний базис щодо розвитку основ теорії системи ГМ взагалі. *Категорія* – це математична структура, окремим випадком якої є частково впорядковані множини. У багатьох випадках

категорію зручно подавати як "узагальнену частково впорядковану множину".

Категорією K у теорії категорій визначається клас об'єктів ObK , елементи якого називаються *об'єктами* категорії K , і класу $MorK$, елементи якого називаються *морфізмами* категорії K . Категорію K задано за таких умов:

- задано клас об'єктів $A, B, C, \dots$, кожен з яких є множиною;
- для кожної пари об'єктів A, B категорії K задана множина морфізмів $Mor(A, B)$ об'єкта A в об'єкт B ;
- для кожної трійки об'єктів A, B, C категорії K визначено *закон композиції* (відображення):

$$Mor(A, B) \times Mor(B, C) \rightarrow Mor(A, C).$$

Композиція морфізмів $f \in Mor(A, B)$ та $g \in Mor(B, C)$ визначається як $f \circ g$ і має такі властивості:

- $f \circ (g \circ h) = (f \circ g) \circ h$ для будь-яких $f \in Mor(A, B)$, $g \in Mor(B, C)$, $h \in Mor(A, C)$ (виконується закон асоціативності, рис. 1, а);
- для кожного об'єкта категорії K ($A \in ObK$) існує такий елемент $1_A \in Mor(A, A)$, що

$$1_A \circ f = f, \quad g \circ 1_A = g;$$

- для будь-яких $f \in Mor(A, B)$, $g \in Mor(B, C)$ (кожному об'єкту категорії K зіставляється тотожне відношення, рис. 1, б).

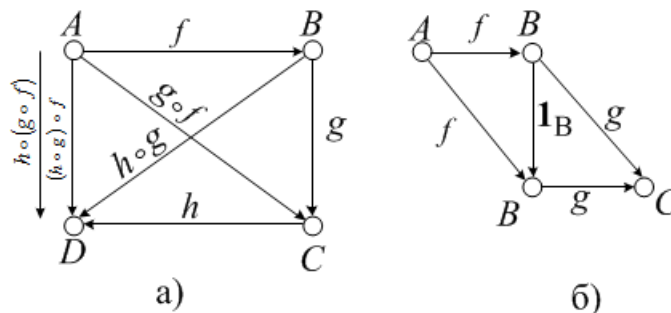

Рис. 1. Приклади асоціативної (а) і комутативної (б) діаграм морфізмів

Як об'єкт категорії K визначимо множину різномірних моделей $K = \{K^i\} \equiv ObK$, де, $i = \overline{1, n}$, n – кількість видів різномірних обчислювальних моделей [9]. Наприклад, за ознакою подання можна навести обчислювальні моделі: *лінійного чи нелінійного програмування, мережеві, динамічні, гібридні, агрегатні, мережі Петрі, клітинні автомати, нейронні мережі, логіко-вірогідні, логіко-лінгвістичні, логіко-алгебраїчні* [4, 10] та інші, які використовуються при проведенні різних видів моніторингу об'єктів, процесів та явищ навколишнього середовища.

Між кожною парою об'єктів $Ob(K^i)$ та $Ob(K^j)$ визначено множину морфізмів

$$\Delta = Mor(K^i, K^j), \quad \delta_K \in \Delta;$$

для будь-якої трійки об'єктів $Ob(K^i)$, $Ob(K^j)$ та $Ob(K^l)$ визначено композицію морфізмів

$$\delta \in Mor(K^i, K^j) \circ \varphi \in Mor(K^j, K^l) = \varphi \circ \delta \in Mor(K^i, K^l).$$

Для кожного з об'єктів $Ob(K^i)$ визначено одиничний морфізм

$$1_{K^i} \in Mor(K^i, K^i).$$

На рис. 2 показано приклад заданої категорії K різномірних моделей об'єкта моніторингу у вигляді комутативної діаграми.

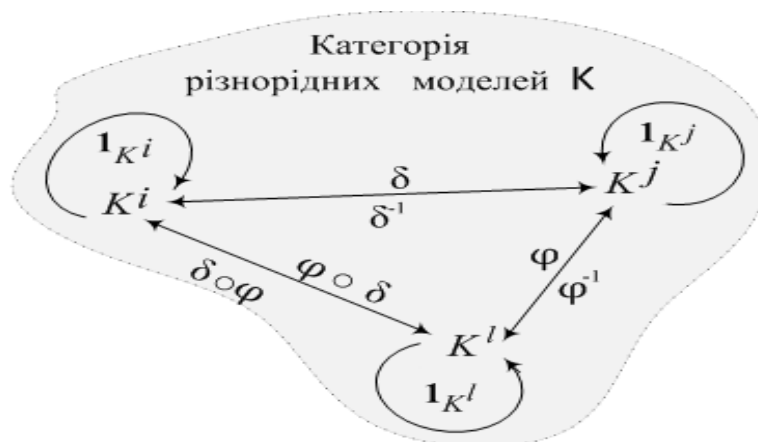

Рис. 2. Графічна інтерпретація категорії K моделей об'єкта моніторингу у вигляді комутативної діаграми

Застосувавши завдання таксономії до категорії K , можна сформувати Cat – категорію малих категорій (КМК) на основі простору ознак [11]:

$$P^n = \{p_1, p_2, p_3, \dots, p_n\}.$$

Об'єктами Cat є категорії класів різномірних моделей $\mathcal{M}_{KL}^v$, $v = \overline{1, m}$, де m – кількість сформованих на основі простору ознак P^n класів різномірних моделей.

Прикладом класів різномірних моделей можуть бути: *клас моделей відношень, клас моделей процесів, клас*

моделей об'єктів, клас семантичних моделей, клас моделей даних, клас статичних моделей, клас динамічних моделей тощо. Обчислювальні моделі, які належать до категорії окремого класу різномірних моделей

$K^i, K^j \in Ob\mathcal{M}_{\text{КЛ}}$, ізоморфні (подібні) у заданому просторі ознак. На рис. 3 наведено структуру, сформовану на основі простору ознак КМК Cat у вигляді діаграми.

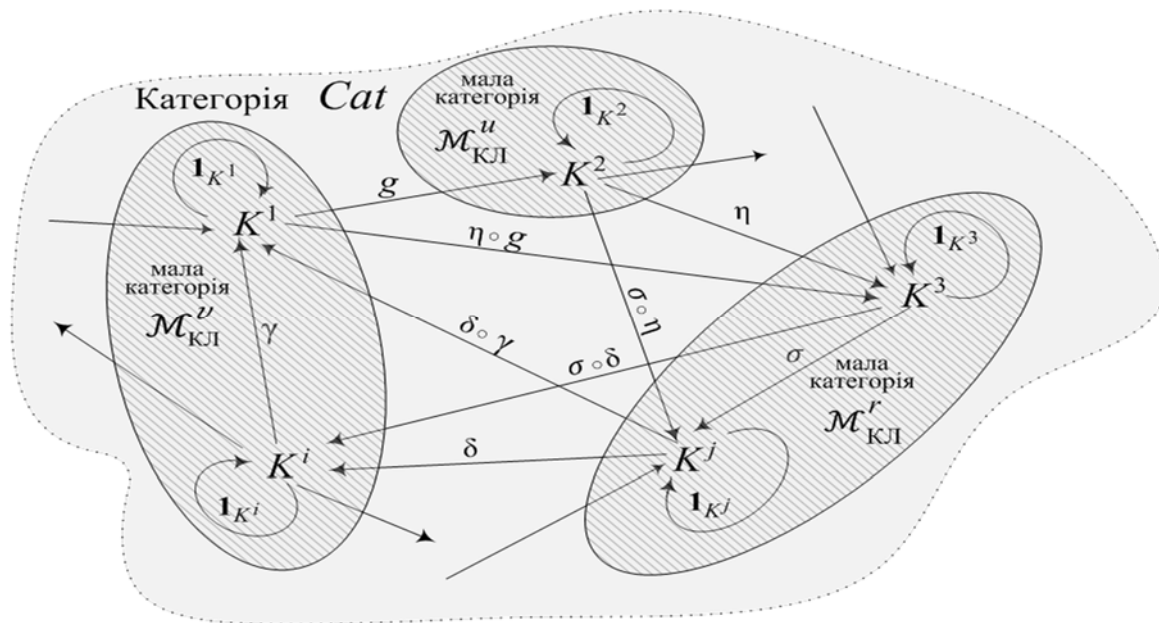

Рис. 3. Структура сформованої на основі простору ознак категорії малих категорій Cat у вигляді діаграми

Класи різномірних моделей у просторі ознак P^n гомоморфні (можливість подавати одну модель іншою моделлю) і формують об'єкти КМК $\{\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v\} \equiv ObCat$, $v = \overline{1, m}$, де $m = card(\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v)$. Властивість поліморфності ГМ (ГМ_{ПЛМ}) визначається як сукупність різних категорій $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v$, які можуть застосовуватись для модельного подання об'єктів моніторингу:

$$ГМ_{\text{ПЛМ}} = \bigcup_v^m \mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v$$

Встановлення зв'язку між різними категоріями здійснюється за допомогою функторів. Введення функторів як системи відносин між різними категоріями (класами моделей геоінформаційного моніторингу) гарантує несуперечність категорій (моделей) та узгодженість результатів моніторингу, отриманих на їхній основі. Таким чином, функтори дозволяють зіставляти моделі з різних класів категорій та встановлювати між ними взаємозв'язки для досягнення наступних цілей [4]:

- виявлення властивостей різних класів моделей за допомогою функторних перетворень;
- приведення моделей дослідження об'єктів ГМ одного класу до моделей іншого класу;
- проведення спільного вивчення результатів дослідження об'єктів ГМ різними категоріями класів моделей та формування їх нових категорій.

Між об'єктами $ObCat$ існують правильні відображення однієї категорії до іншої (функтори) [12]. Розглянемо дві категорії класів моделей $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v$ та $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^u$. Кожній моделі M^i з категорії класу моделей $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v$ поставлено у відповідність модель $F(K^i)$ із категорії класу моделей

$\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^u$, а кожному морфізму $\varphi \in Mor(K^i, K^l)$ поставлено у відповідність морфізм $F(\varphi) \in Mor(F(K^i), F(K^l))$ за умови виконання рівнянь:

$$F(1_{K^i}) = 1_{F(K^i)}; \quad F(f \circ g) = F(g) \circ F(f),$$

тоді згідно з визначеннями роботи можна сказати, що задано *коваріантний функтор* із категорії класів моделей $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v$ до категорії класів $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^u$ у вигляді системи

$$\begin{cases} F: Ob(\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v) \rightarrow Ob(\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^u) \\ F: Mor(\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v) \rightarrow Mor(\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^u) \end{cases}$$

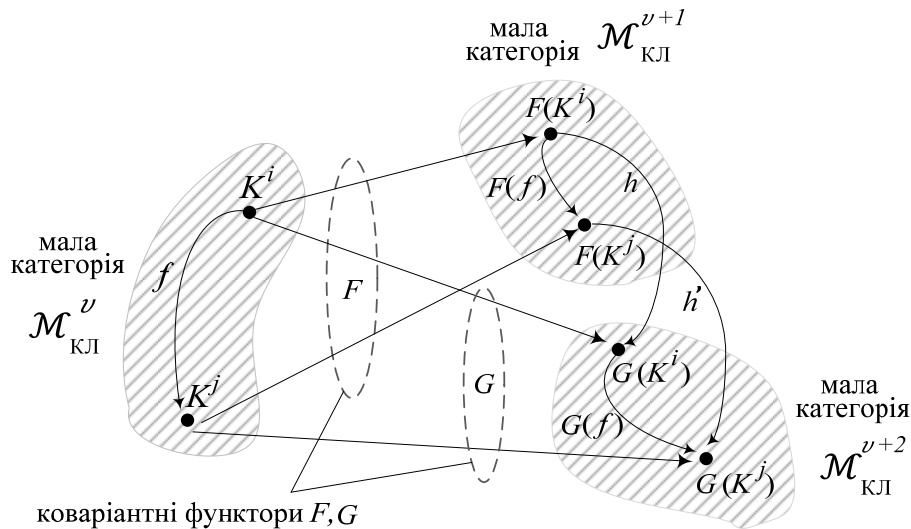
Поняття контрваріантного функтора можна отримати за умови зміни рівняння

$$F(f \circ g) = F(g) \circ F(f) \text{ на } F(f \circ g) = F(f) \circ F(g).$$

Формування правил відображення моделей об'єкта ГМ одного класу в моделі іншого класу вимагає побудови коваріантного або контрваріантного функтора $F(K^i, K^j)$. Вид функтора залежить від відношень між різними видами моделей (K^i, K^j) . При проведенні багатомодельних досліджень об'єкта ГМ використовується операція природного перетворення функторів.

На рис. 4 функтор F зіставляє обчислювальним моделям K^i, K^j та морфізму f категорії $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v$ моделі та морфізму категорії $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{v+1}$: образи $F(K^i), F(K^j)$ і морфізм $F(f)$. Аналогічно, функтор G зіставляє моделям K^i, K^j і морфізму f категорії $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^v$ інші моделі та морфізм категорії $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^u$: образи $G(K^i), G(K^j)$, морфізм $G(f)$. Також як моделі $F(K^i), F(K^j)$ зв'язуються безпосередньо за допомогою морфізму $F(f)$, моделі $G(K^i)$ та $G(K^j)$ зв'язуються за допомогою морфізму $G(f)$. У свою чергу, образи $F(M^i)$ та $G(K^{i+1}), G(K^j)$ та $G(K^j)$ зв'язуються за допомогою морфізмів h та h' за умови виконання комутативності діаграми складеної з відображень $h, h', F(f), G(f)$, тобто при виконанні рівності

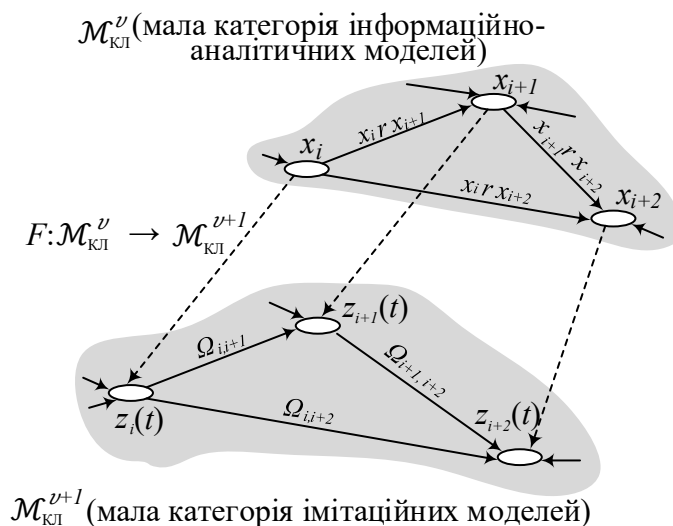
$$h' \circ F(f) = G(f) \circ h.$$

Рис. 4. Приклад операції природного перетворення коваріантних функторів F і G

Проілюструємо можливості категорно-функторного підходу на спрощеному прикладі поліморфного опису завдання моніторингу стану міського середовища. Традиційно вирішення завдання ґрунтується на формуванні і побудові інформаційно-аналітичних моделей оцінювання стану компонентів міського середовища і джерел впливу та подальшому просторовому моделюванні, наприклад, впливу антропогенних факторів на зміну екологічних умов на урбанізованій території. При полімодельному описі завдань моніторингу стану міського середовища функтор забезпечує перехід із категорії $(\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu})$, яка задає інформаційно-аналітичні (статичні) моделі, у кате-

горію імітаційних (динамічних) моделей $(\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu+1})$, які моделюють динаміку екологічних змін на урбанізованій території. Таким чином, сконструйований коваріантний функтор $F: \mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu} \rightarrow \mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu+1}$ встановлює відповідність як між вершинами графа $x_i \in \text{Ob} \mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu}$ та імітаційними моделями $z_i \in \text{Ob} \mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu+1}$, так і між ребрами $\langle x_i, x_{i+1} \rangle \in \text{Mor} \mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu}(X_i, X_{i+1})$ та відображеннями імітаційних моделей $\Omega_{i,i+1} \in \text{Mor} \mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu+1}(F(\langle x_i, x_{i+1} \rangle))$.

На рис. 5 наведено графічну ілюстрацію функторного відображення малої категорії $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu}$ інформаційно-аналітичних моделей до малої категорії $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu+1}$ імітаційних моделей.

Рис. 5. Графічна ілюстрація функторного відображення малої категорії $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu}$ інформаційно-аналітичних моделей до малої категорії $\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu+1}$ імітаційних моделей

Процедура формування функтора $\exists F: (\mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu}) \rightarrow \mathcal{M}_{\text{КЛ}}^{\nu}$ дозволяє будувати й обробляти гіпотези щодо знань однієї категорії класу моделей, застосовуючи їх до знань іншої категорії класу моделей, що значно розширює практичні можливості отримання знань про об'єкт ГМ.

Таким чином, властивість *поліморфізму* характеризує ГМ як багатомодельний комплекс різноманітних моделей, що дозволяє застосувати відповідну стратегію опе-

рування моделями [13]: якщо модель є об'єктом дедуктивного виведення, то вона забезпечує формування більш детального результату; якщо модель є об'єктом індуктивного виведення, то вона забезпечує формування більш агрегованого результату. Приклад узгодженості різноманітних моделей об'єкта ГМ проілюстровано на рис. 6. Розглянемо практичну реалізацію властивості поліморфізму геоінформаційного моніторингу на деяких конкретних прикладах.

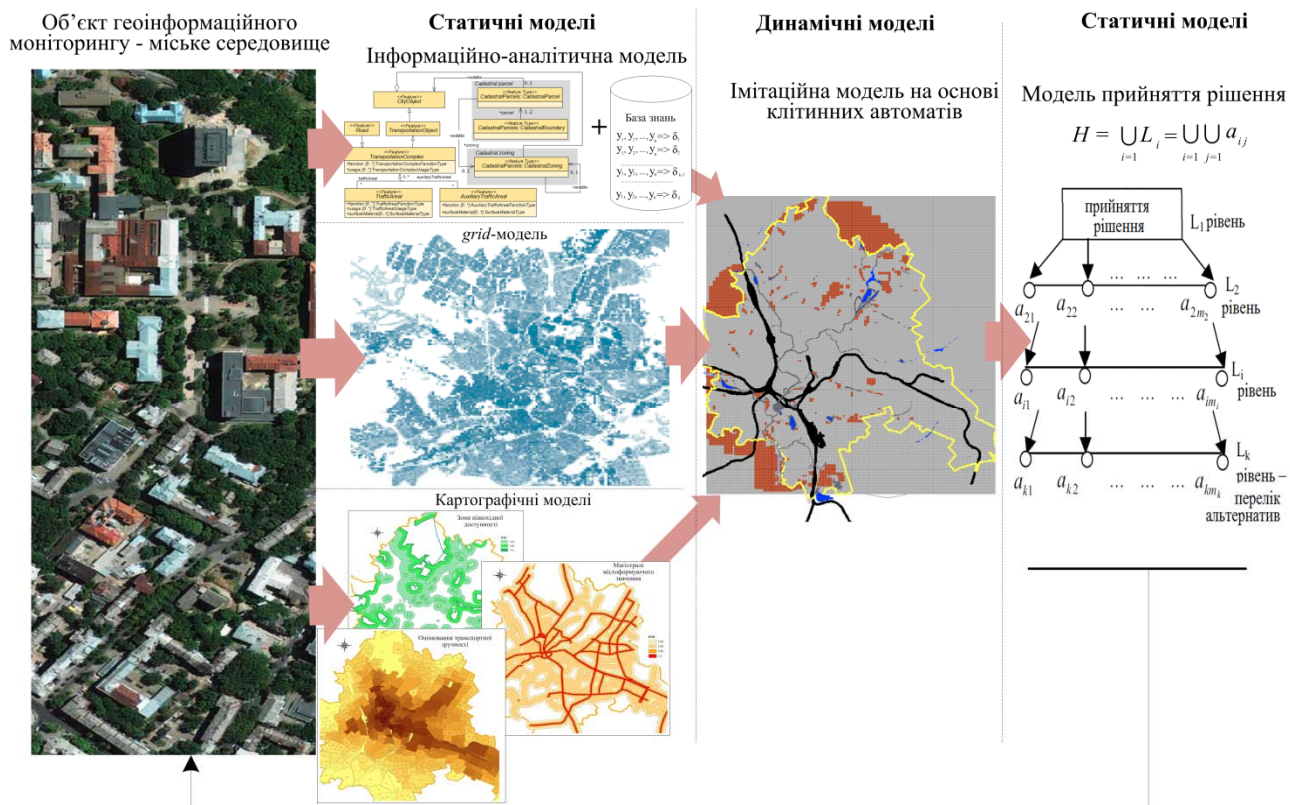
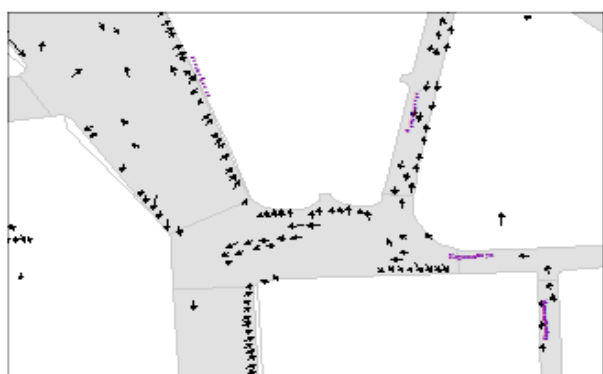

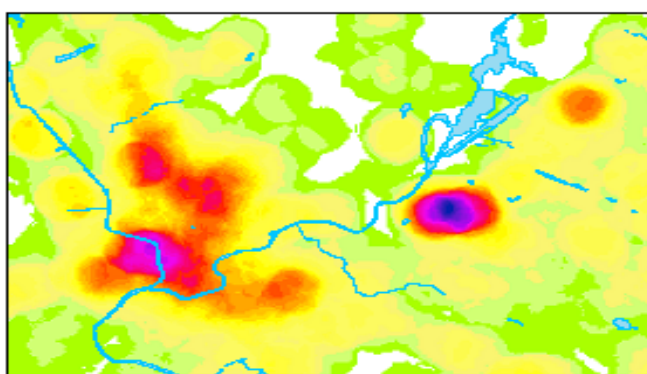
Рис. 6. Приклад узгодженості різних моделей об'єкта геоінформаційного моніторингу

Геоінформаційний моніторинг та оцінка щільності автотранспортних засобів міського середовища на основі аерокосмічного моніторингу території. Традиційні методи моделювання транспортних потоків спираються на локальні точкові обстеження в окремих розподілених місцях вулично-дорожньої мережі (ВДМ). Практичний досвід показує, що застосування ГМ, заснованого, наприклад, на аерознімках, свідчить про його високу ефек-

тивність. Для м. Харкова з метою отримання вихідної інформації використаний ортофотоплан за матеріалами аерофотозйомки, що дозволило згенерувати векторний лінійний шар автотранспорту всього міста в програмному середовищі ArcGIS (рис. 7, а) [14]. Grid-модель дозволила виділити в м. Харкові основні аналітичні щільності розташування транспортних засобів (рис. 7, б) і провести аналіз та класифікацію ВДМ за обсягом потоку транспортних засобів (рис. 8).

а)

б)

Рис. 7. Векторна модель розподілу автотранспортних засобів (а), grid-модель щільності автотранспортних засобів (б)

Рис. 8. Растрова модель аномальних зон щільності автотранспортних засобів (а), класифікація ВДМ за обсягом потоку транспортних засобів (авт./100 м) (б)

Геоінформаційний моніторинг формування та розвитку "теплого острова" міст України на основі даних дистанційного зондування Землі [15, 16]. Для урбанізованих територій характерне формування так званих "островів тепла", пов'язаних з перепадом при-

поверхневих температур між центром міста та його периферією. Опрацювання та аналіз космічних даних дозволяє отримати растрові моделі з подальшою побудовою картографічних моделей теплового поля поверхні території міста, яка виявляється проблемною з екологічної точки зору (рис. 9).

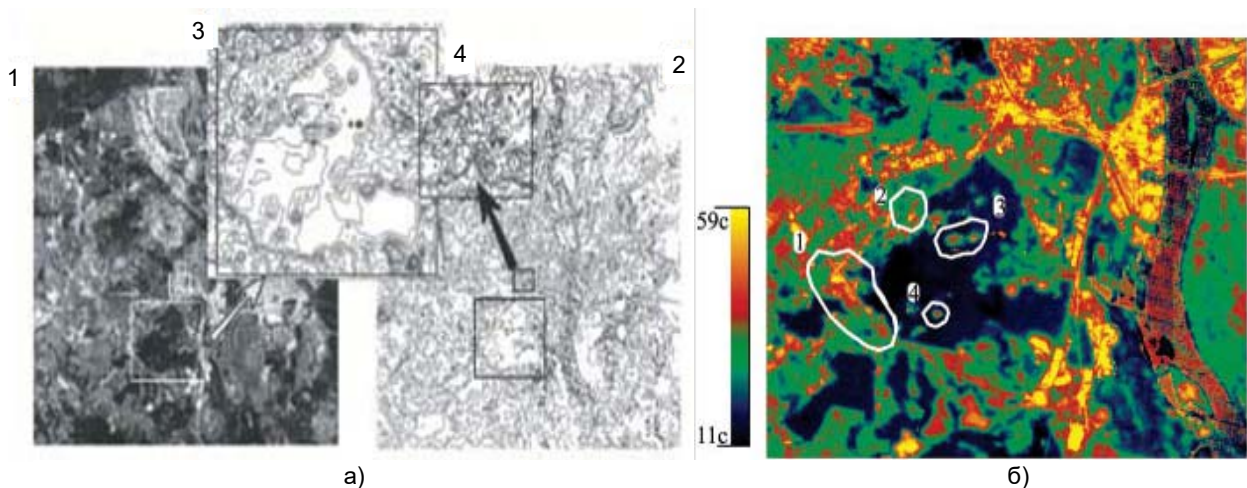

Рис. 9. Приклад картографічної моделі теплового поля поверхні в південній частині м. Києва (Landsat 5 TM від 29.05.2011) (а); растрова модель теплового поля підстильної поверхні в південній частині м. Києва (праворуч – теплове поле, яке показано за допомогою градієнта "від чорного до жовтого") (б)

Висновки. Як показано, геоінформаційний моніторинг має багато аспектів використання та дозволяє вирішувати широке коло окремих прикладних завдань. Як метод пізнання він дозволяє проводити комплексні дослідження на основі застосування багатомодельного комплексу різномірних моделей, який, у свою чергу, дозволяє здійснювати міждисциплінарне перенесення знань. Властивість *поліморфізму* геоінформаційного моніторингу дозволяє будувати та обробляти гіпотези щодо знань однієї категорії моделей об'єкта моніторингу, застосовуючи їх до знань іншої категорії моделей, що значно розширює практичні можливості в здобуванні знань про стан міського середовища як специфічної просторово розподіленої системи.

Список використаної літератури

1. Бондур В.Г., Кондратьев К.Я., Крапивин В.Ф., Савиных В.П. Проблемы мониторинга и предсказания природных катастроф // Проблемы окружающей среды и природных ресурсов, 2004. №9. С. 2–15.
2. Цветков В.Я., Павлов А.И., Потапов А.С. Геоинформационный мониторинг деформаций. М.: МИИГАиК "Госинформобор", 2006. 88 с.
3. Аврамчук Е.Ф., А.А. Вавилов, С.В. Емельянов и др. Технология системного моделирования; под общ. ред. С.В. Емельянова. М.: Машиностроение; Берлин: Техника, 1988. 520 с.
4. Охтилев М.Ю., Соколов Б.В., Юсупов Р.М. Интеллектуальные технологии мониторинга и управления структурной динамикой сложных технических объектов. М.: Наука, 2006. 410 с.
5. Перегудов Ф.И., Тарасенко Ф.П. Введение в системный анализ. М.: Высшая шк., 1989. 367 с.
6. Прангишвили И.В. Системный подход и общесистемные закономерности. М.: Синтез, 2000. 528 с.
7. Ростовцев Ю.Г. Основы построения автоматизированных систем сбора и обработки информации. СПб.: ВИКИ, 1992. 717 с.
8. Шрейдер Ю.А., Шаров А.А. Системы и модели. М.: Радио и связь, 1982. 152 с.

9. Розенберг И.Н. Геоинформационная модель // Междунар. журн. прикладных и фундаментальных исследований, 2016. № 5. Ч. 4. С. 675-676.
10. Волкова В.Н. и др. Моделирование систем : учеб. пособ ; под ред. В.Н. Волковой, В.Н. Козлова. СПб. : изд-во Политехн. ун-та, 2012. 440 с.
11. Загоруйко Н.Г. Прикладные методы анализа данных и знаний. М. : ИМ СО РАН, 1999. 270 с.
12. Малейн С. Категории для работающего математика ; пер. с англ. / под ред. В.А. Артамонова. М. : ФИЗМАТЛИТ, 2004. 352 с.
13. Батищев В.И., Губанов Н.Г. Методология оперативной реструктуризации информационных систем анализа состояния сложных технических объектов : тр. X Межд. конф. // Проблемы управления и моделирования в сложных системах. Самара: СНЦ РАН, 2008. С. 176–180.
14. Шипулин В.Д., Серединин Е.С., Патракеев И.М. Анализ распределения транспортных средств в Харькове // ArcReview: современные геоинформационные технологии, 2007. № 2(41). С. 9-10.
15. Patrakeyev I., Ziborov V. & Lazorenko-Hevel N. Determination of Anthropogenic Changes in Urbanized Territories by Facilities of GIS // GeoScience Engineering, 2017. 63(1), P. 8–14. Retrieved from <http://gse.vsb.cz/ojs/index.php/GSE/article/view/140>.
16. Крылова В.Б. Мониторинг формирования и развития "теплового острова" города Киева // Укр. журн. дистанційного зондування Землі, 2014. № 2. С. 35–37.

References

1. Bondur, V.G., Kondratyev, K.Ya., Krapivin, V.F. & Savinykh, V.P. (2004) Problems of Monitoring and Prediction of Natural Disasters. *Problems of the Environment and Natural Resources*, 9, 2-15.
2. Tsvetkov V.Ya., Pavlov A.I. & Potapov A.S. (2006) Geomonitoring of Deformations. *Moscow: MSUGK, "Gosinformobr"*, 88 p.
3. Avramchuk, E.F., Vavilov, A.A., Emelyanov, S.V. et al. (1988) Technology of System Modeling. *Moscow: Mechanical engineering; Berlin: Technique*, 520 p.

4. Okhtilev, M.Yu., Sokolov, B.V. & Yusupov, R.M. (2006) Intelligent Technologies for Monitoring and Controlling the Structural Dynamics of Complex Technical Objects. *Moscow: Science*, 410 p.
5. Peregudov, F.I. & Tarasenko, F.P. (1989) Introduction to System Analysis. *Moscow: Higher school*, 367 p.
6. Prangishvili, I.V. (2000) System Approach and System-wide Patterns. *Moscow: Sinteg*, 528 p.
7. Rostovtsev, Yu.G. (1992) Fundamentals of Building of Automated Systems for Information Collecting and Processing. *St. Petersburg: VIKI*, 717 p.
8. Schreider, Yu.A. & Balls, A.A. (1982) Systems and Models. *Moscow: Radio and Communication*, 152 p.
9. Rosenberg, I.N. (2016) Geoinformational Model. *International Journal of Applied and Fundamental Research*. 5(4). 675–676.
10. Volkova, V.N. et al. (2012) System Modeling: Textbook manual. *St. Petersburg: Publishing house of Polytechnic University*, 440 p.
11. Zagoruiko, N.G. (1999) Applied Methods of Data and Knowledge Analysis. *Moscow: IM SB RAS*, 270 p.
12. Malein, S. (2004) Categories for Working Mathematician. *Moscow: FIZMATLIT*, 352 p.
13. Batishchev V.I. & Gubanov N.G. (2008) Methodology of Operational Restructuring of Information Systems for Analyzing the Condition of Complex Technical Objects. *Problems of Control and Modeling in Complex Systems: Proceedings of the X Int. conf. Samara: SSC RAS*, 176-180.
14. Shipulin, V.D., Seredinin, E.S. & Patrakeyev I.M. (2007) Analysis of Distribution of Vehicles in Kharkov. *ArcReview: Modern Geoinformational Technologies*, 2(41), 9-10.
15. Patrakeyev, I. Ziborov V. & Lazorenko-Hevel N. (2017) Determination of Anthropogenic Changes in Urbanized Territories by Facilities of GIS. *GeoScience Engineering*, 63(1), 8-14. Retrieved from <http://gse.vsb.cz/ojs/index.php/GSE/article/view/140>
16. Krylova V.B. (2014) Monitoring of Formation and Development of "Heat Island" of Kiev City. *Ukrainian Journal of Earth Remote Sensing*, 2, 35-37.

Надійшла до редколегії 14.04.21

O. Mikhno, PhD in Technical Sci., Ass. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
almikhno@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4994-2405,
I. Patrakeyev, PhD in Technical Sci., Ass. Prof.
Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine
ipatr@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-0448-8790,
N. Levinskova, Ass. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
levinskova@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2532-2925

ANALYSIS OF TACTICAL PROPERTIES OF MODERN GEOINFORMATIONAL MONITORING

Geoinformational monitoring of urban environment is a necessary component of modern military-geographical description of military operation theater. The polymorphism property of modern geoinformational monitoring can be attributed to tactical properties, since it significantly expands range of decryption features of territory to be studied. The essence of polymorphism property of geoinformational monitoring is as follows: the same object of monitoring or the same phenomenon or process can be represented by different models. This property of geoinformational monitoring allows to preserve the integrity of representation of monitoring objects due to the invariance of description of objects and to bring the study of tasks of one type of monitoring to tasks of another type. Consistency of disparate models of monitoring objects is carried out provided that they belong to a given category of models. A constructive approach to the integration of different types of models of monitoring objects in the system of geoinformational monitoring is using methods of categorical-functional analysis. The mathematical apparatus of category theory allows the formalization of structures of complex systems in the form of sets of morphisms and objects of category of structured sets. This allows us to preserve integrity of representation of monitored object, and the consistency of its disparate models based on the analysis of their belonging to a given category of models. The paper presents the mathematical apparatus of implementation of this method, which is the theoretical basis of properties of polymorphism of geoinformational monitoring. The property of polymorphism allows us to increase the efficiency of processes of observation, evaluation, control and management of urban environment on basis of a heterogeneous polymodel complex, which forms information space of object of monitoring. Specific models of practical implementation of the polymorphism properties of geoinformational monitoring on the example of anomalous zones of density of vehicles and thermal field of the city surface are considered.

Keywords: geoinformational monitoring, polymorphism, urban environment, categorical-functor analysis, spatial modeling.

УДК 504.064.36

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.46.81-86>

О. Федченко, канд. військ. наук, ст. наук. співроб.

a_fedchenko@escomm.kiev.ua

ORCID ID 0000-0003-1343-3828,

Н. Литвиненко, канд. техн. наук, ст. наук. співроб.

n123n@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-2203-2746,

Scopus ID: 57090950400,

О. Пінчук, наук. співроб.

o.pinchuk2020@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-0601-8450

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ТА МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Досліджено можливості застосування географічних інформаційних систем (ГІС) у контексті реформування системи охорони здоров'я України та медичного забезпечення ЗСУ. Розглянуто суттєву допомогу ГІС у забезпеченні своєчасної медичної допомоги в умовах надзвичайних ситуацій – стихійних лих, несприятливих погодних умов, військових конфліктів, масових безпорядків, коли прийняття рішень має бути швидким. Доведено, що ГІС-аналіз підвищує ефективність виконання як рутинних задач, так і планування на всіх рівнях управління. Проаналізовано досвід використання ГІС на різних етапах реформування і розвитку системи охорони здоров'я у провідних країнах світу, який свідчить про покращення процесу управління завдяки ГІС. Виклики сучасності потребують від системи охорони здоров'я та медичного забезпечення ЗСУ застосування передових інформаційних технологій для збору, управління, аналізу, візуалізації та поширення даних, що істотно може забезпечити географічні інформаційні системи. Без ГІС неможлива ефективна робота в кризових, надзвичайних ситуаціях або в умовах військового конфлікту, оскільки від цього залежить життя та здоров'я людей. Розглянуто приклади проблем і задач, що можуть бути вирішені певними засобами ГІС. Акцентовано на необхідності реорганізації роботи з даними в закладах охорони здоров'я, які й досі недостатньо оснащені необхідними технічними засобами, програмним забезпеченням та підготовленими кадрами. Вказано на здатність серверних ГІС та технологій геопорталу забезпечити організацію роботи з даними, їхнє використання великою кількістю людей і збір даних, які будуть миттєво доступними для використання. Розглянуто перспективу в галузі охорони здоров'я в застосуванні засобів ГІС-аналізу, що дозволяють отримувати дані, необхідні для прийняття зважених рішень, прогнозування і планування подальшої діяльності у короткостроковому та довгостроковому періоді.

Ключові слова: географічні інформаційні системи, охорона здоров'я, медичне забезпечення, просторовий аналіз, інформаційні технології, геопортал.

Постановка проблеми. Система охорони здоров'я України на сьогодні перебуває в перехідному періоді внаслідок запровадження реформування, розпочатого в 2014 р. Через наявність таких проблем у системі охорони здоров'я, як стан закладів, нерівномірне фінансування, кадрові, інформаційні та організаційні аспекти си-

стема охорони здоров'я була неспроможна належно забезпечувати якісні медичні послуги. Україна, витрачаючи на охорону здоров'я значну частину свого ВВП (напр., у 2012 р. це 7,6 %), мала найнижчі витрати на душу населення порівняно з сусідніми Європейськими країнами [3] (рис. 1 і 2).

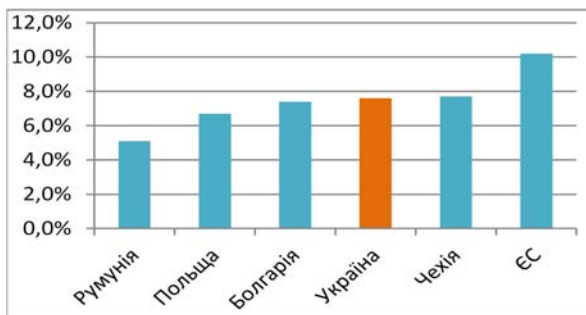

Рис. 1. Загальні витрати на охорону здоров'я, % від ВВП

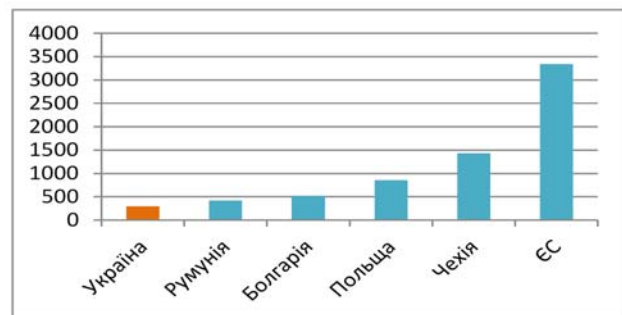

Рис. 2. Витрати на охорону здоров'я на душу населення, \$, США

Зважаючи на невисокі показники здоров'я населення країни, Україна не могла собі дозволити залишити без уваги систему охорони здоров'я. Метою модернізації системи охорони здоров'я було декларовано більш ефективне надання медичних послуг для населення, підвищення якості надання послуг, більш раціональний розподіл матеріальних та людських ресурсів. Реформа передбачає комплексне перезавантаження з урахуванням деяких аспектів – від організації закупівель до кадрової політики та перегляду наявної матеріально-технічної бази. Реорганізація системи охорони здоров'я України безпосередньо впливає і на медичне забезпечення ЗСУ.

Ураховуючи обмежену кількість закладів охорони здоров'я та їхнього ліжкового фонду у Міністерстві оборони України та інших військових формуваннях для надання спеціалізованої і високоспеціалізованої медичної допомоги, а також з урахуванням міжнародного досвіду, постановою Кабінету Міністрів України "Про взаємодію медичних служб ЗС та інших військових формувань із державною системою охорони здоров'я і про створення загальнодержавної системи екстремальної медицини" передбачено створення єдиної загальної державної системи медичного забезпечення цивільного населення і військовослужбовців на випадок екстремальних ситуацій, надзвичайного стану та на воєнний час [4].

Очевидно, що повноцінне впровадження сучасних методів управління та стратегічного планування не може існувати без потужної інформаційної підтримки, що має забезпечуватися на державному рівні. Одним із аспектів реформи було посилення інформатизації галузі та застосування засобів автоматизації для переведення звітності та обліку з паперових носіїв. ГІС можуть стати важливою ланкою в цьому процесі, узявши на себе значну частину функцій управління даними, що мають просторову складову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної зарубіжної та вітчизняної літератури, а також інтернет-ресурсів, на тему застосування геоінформаційних систем в області медицини свідчить про те, що ця сфера досить актуальна, і тому потребує подальшого вдосконалення та розвитку. Тему використання географічних інформаційних систем у системі охорони здоров'я досліджували такі вчені: у своїй роботі О. Фірсова; щодо застосування ГІС на стику медицини та екології – Ю. Бучавий, С. Подобівський, Л. Федонюк і ряд інших авторів; щодо розробки методів практичного застосування ГІС у медицині – F. Wang; щодо використання природних лікувальних ресурсів в Україні – Є. Захарченко, О. Нікіпелова.

Мета статті. В Україні існує потреба в наявності сучасних, повних та актуальних даних, придатних для прийняття рішень, аналізу та прогнозування в усіх галузях, і особливо в системі охорони здоров'я. Власне, сама наявність таких даних робить організаційну роботу на усіх рівнях більш сучасною та змістовною, дозволяє виявляти потреби та проблеми до того, як вони істотно впливатимуть на людей та функціонування охорони здоров'я. Особливу роль у процесі реформування системи охорони здоров'я України відіграє необхідність оперативного медичного реагування на наслідки природних, техногенних катаклізмів, світової пандемії COVID-19, збройної агресії Російської Федерації на сході України.

Використання сучасних інформаційних технологій у системі охорони здоров'я має підвищити рівень обізнаності суспільства та посадових осіб, що приймають рішення у сфері охорони здоров'я. Виникає потреба в накопиченні та обробці просторових даних, а також їхнього подальшого використання, у тому числі, із застосуванням географічних інформаційних систем для отримання просторового контексту за допомогою аналізу та моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення світового досвіду застосування географічних інформаційних систем у медицині та інших галузях дозволяє використати вже напрацьовані методи управління, взаємодії та аналізу просторових даних.

Значним є досвід США, де вже багато років успішно використовують можливості географічних інформаційних систем у сфері охорони здоров'я. Особливо актуальними з точки зору перспектив застосування в Україні є проекти поширення відкритих даних, що передбачають надання доступу до інформації широкому колу користувачів. Одним із результатів роботи над інформаційною системою планування та управління охорони здоров'я штату Каліфорнія було створення Інтерактивного атласу охорони здоров'я штату. Атлас надає доступ через зручний інтерфейс геопорталу до великої кількості карт, заснованих на узагальнених даних про медичні установи, фінансування, працівників та пацієнтів. Зокрема, можна переглянути інформацію щодо завантаженості закладів охорони здоров'я – наявності вільних місць у лікарнях, спеціалізацію та можливість надання конкретних медичних послуг, їхню вартість, статистичну інформацію про захворюваність, звіти від медичних установ тощо. Таким чином, Атлас залежно від цілей може використовуватись різними категоріями користувачів, кожний з яких отримує

можливість знаходити та переглядати інформацію, яка його цікавить, у вигляді наочних карт, графіків та таблиць. Наприклад, Атлас використовується для моніторингу та організації кадрового забезпечення закладів охорони здоров'я спеціалістами, особливо спеціалістами вузького профілю. Першу версію Атласу було запущено в 2005 р., із того часу він продовжує розвиватись і підтримуватись, отримуючи оновлення інтерфейсу та складу представлених даних [7].

У наведених прикладах практичних застосувань ГІС використовуються ГІС-технології компанії Esri, яка є лідером ринку геоінформаційних технологій. Перевагами програмного забезпечення Esri можна назвати: забезпечення повноцінного функціоналу ГІС "з коробки" без програмування – від настільних додатків до ГІС-порталів з можливістю відстеження подій у режимі реального часу, масштабованість, можливості для розробки, регулярні оновлення всіх продуктів, наявність додатків для відображення, збору та аналізу даних, надійність, велика кількість навчальних і довідкових матеріалів. Технології геопорталів і серверних ГІС (зокрема, ArcGIS Enterprise компанії Esri) дозволяють організувати одночасний доступ до перегляду, редагування та аналізу даних необхідній кількості користувачів за рахунок розмежування доступу між авторизованими користувачами, або надати публічний доступ до даних. ГІС-портал може стати потужною платформою для взаємодії між громадянами, співробітниками та керівництвом, урядом, спонсорами, громадськими організаціями. Це не тільки інструмент взаємодії, а й засіб привернути увагу громадськості до нагальних проблем, пропагувати здоровий спосіб життя та уважне ставлення до власного здоров'я через демонстрацію заснованих на достовірних даних інформаційно-оглядових картографічних матеріалів (створених у Insights for ArcGIS, ArcGIS Story Maps), що в перспективі може сприяти покращенню стану здоров'я суспільства в цілому.

ГІС допомагають у забезпеченні сучасної медичної допомоги в умовах надзвичайних ситуацій – стихійних лих, несприятливих погодних умов, військових конфліктів, масових безпорядків, коли прийняття рішень має бути швидким. Ліванським Червоним Хрестом використовуються ГІС для забезпечення інформаційної підтримки при проведенні рятувальних операцій у надзвичайних ситуаціях, зокрема, для організації переливання крові – від моніторингу потреби до пошуку донорів. Ліван довгий час страждав від військових конфліктів, наслідки яких досі впливають на життя суспільства. ГІС допомагають працівникам Червоного Хреста в картографуванні мінних полів та складів боєприпасів – наявність точних координат таких об'єктів важлива для безпеки співробітників та волонтерів.

Ліван розташований на території, що часто страждає від природних катаклізмів, пов'язаних із тектонічною будовою регіону, а також від конфліктів, що відбуваються в сусідніх країнах. Тому Червоний Хрест, що є однією з головних організацій охорони здоров'я в країні, має бути готовим швидко відповісти на загрози. Географічні інформаційні системи підтримують повсякденну діяльність організації, а саме: забезпечують збір даних від віддалених співробітників із використанням польових додатків, дозволяють швидко отримувати інформацію в реальному часі про оперативну обстановку за допомогою операційних панелей [10]. Останнім з викликів, що мали катастрофічний вплив на життя суспільства, був вибух порту Бейрута, коли 220 людей загинуло, а близько 6000 було поранено. Для ліквідації наслідків та допомоги постраждалим також були задіяні географічні інформаційні системи, зокрема, Survey-123 та ArcGIS Dashboards для координації та обміну інформацією польових бригад.

Епідемія Covid 19, що тим чи іншим чином вплинула на життя кожного, у тому числі, продемонструвала, наскільки важливий вплив інформації у сучасному світі. Мільйони людей стежили за поширенням вірусу через усі доступні медіа. Інформування про поточний стан мало значний вплив на громадську думку, що посилює здат-

ність урядів країн запровадити заходи стримування хвороби, незважаючи на опір деякої частини суспільства на обмеження. Наприклад, на рис. 3, 4 можна побачити кількість переглядів операційної панелі, створеної Університетом Дж. Хопкінса на порталі ArcGIS Online [8], що становить 2 078 133 077 станом на 11/01/2021.

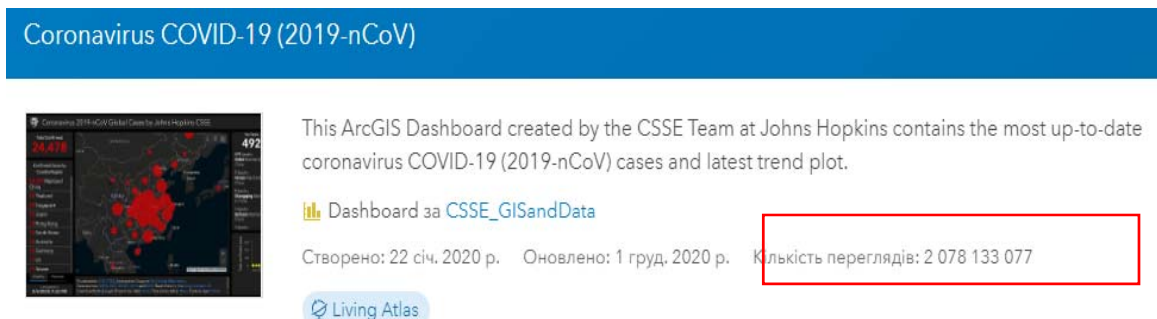

Рис. 3. Дані перегляду операційної панелі, що демонструє поширення COVID-19

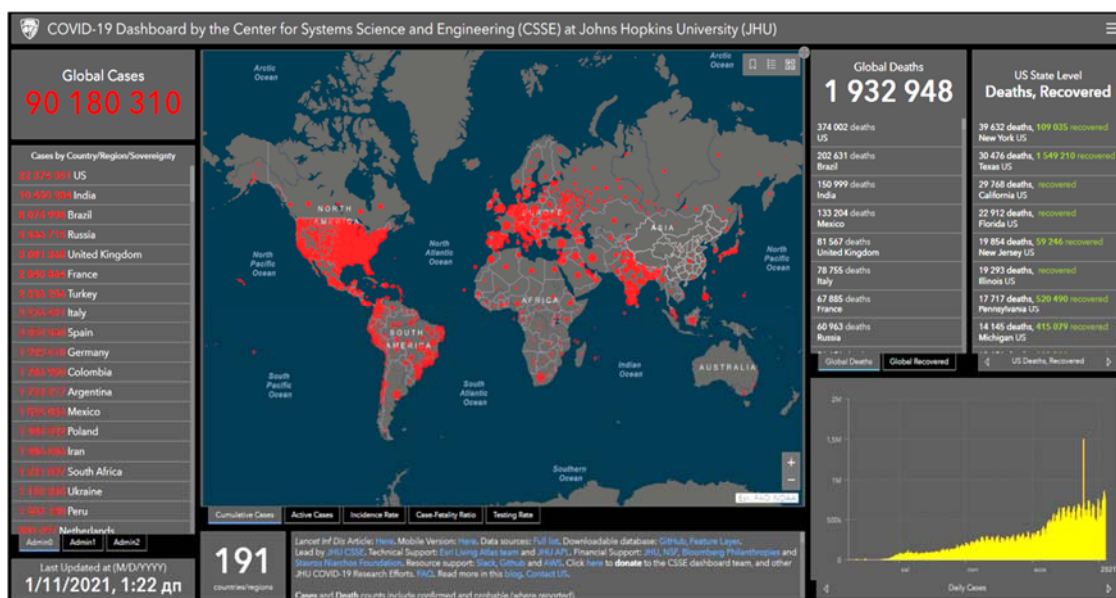

Рис. 4. Операційна панель, що демонструє поширення COVID-19

Якщо детально розглянути переваги застосування операційних панелей, можна виділити особливості, які роблять їх зручним і привабливим джерелом інформації, що викликає довіру у цільової аудиторії:

- 1) доступність – операційна панель, яка розміщена в мережі Інтернет, переглянути її можна через вікно браузера, без встановлення додаткового програмного забезпечення, що надає доступ до неї великій кількості людей;
- 2) простота використання. В основі цього інформаційного продукту лежать зовсім непрості технологічні рішення і, можливо, аналіз, проте додаток налаштовано таким чином, що для кінцевого користувача не треба володіти будь-якими знаннями в області ГІС. Достатньо використовувати інструменти навігації, щоб отримати необхідну інформацію та статистику в будь-якому місці;
- 3) візуальна складова – в основі операційної панелі лежить карта, що є універсальним і зрозумілим засобом донесення інформації. Автор карти налаштовує символізацію таким чином, щоб вона була зрозумілою і підкреслювала важливість наведених даних;
- 4) актуальність – дані підтримуються в актуальному стані в режимі реального часу;

- 5) поєднання графічної інформації карти з індикаторами, графіками, таблицями, щоб краще показати динаміку досліджуваного явища в часі.

У попередньому прикладі йдеться про операційну панель, надану для перегляду широкому колу осіб. Неме́нший вплив на перебіг подій мають подібні додатки, створені для надання інформації безпосередньо людям, задіяним у реагуванні на надзвичайні ситуації, або особам, що приймають управлінські рішення у сфері охорони здоров'я. Інколи достатньо відобразити дані на карті, щоб за допомогою простого візуального аналізу краще зрозуміти проблему та прийняти зважене рішення. Іноді лише одночасне відображення на карті даних, отриманих з різних джерел, дає набагато більше інформації, ніж перегляд тих самих даних у табличному або текстовому вигляді.

Із погіршенням екологічного стану, зокрема підвищенням температури на планеті, зростає значення ГІС-аналізу для розуміння факторів, що впливають на показники здоров'я населення, поширення інфекційних захворювань та захворювань, викликаних впливом несприятливих умов навколишнього середовища. Поєднання даних захворюваності та загальних показників

здоров'я (як тривалість життя, народжуваність) на певній території з соціологічними показниками та даними щодо завантаженості територій промисловими підприємствами, ступенем урбанізації, забрудненням атмосферного повітря, води, ґрунту тощо засобами статистичного ГІС-аналізу, як географічна зважена регресія, надають можливість визначити базові фактори впливу, якщо вони наявні в даному аналізі, на показники стану здоров'я населення.

Наразі за допомогою реформи продовжується оптимізація мережі закладів забезпечення медичної допомоги. Нове планування має бути виконане на основі "аналізу доступності допомоги та фінансової ефективності" [3]. Для вирішення цієї задачі доцільно буде використовувати ГІС-аналіз. Описано різні підходи та методи для вирішення подібних задач: аналіз "розміщення-розподілу", що дозволяє знайти оптимальні пункти обслуговування для кількості споживачів медичної послуги, аналіз на основі регіонів [9] тощо. Чим більше критеріїв має бути враховано, тим складнішим буде виконання аналізу для досягнення оптимальних результатів. У цьому випадку необхідне поєднання декількох видів аналізу для ро-

зв'язання задачі. В одному аналізі можуть бути застосовані інструменти геообробки, інструменти мережевого та геостатистичного аналізу.

ArcGIS Model Builder дозволяє об'єднувати послідовність операцій в єдиний процес та виконувати їх по чергово або повністю перезапустити весь аналіз. Цей інструмент візуального програмування дозволяє не тільки документувати весь процес аналізу, а й виконувати його заново з новими вхідними даними, передаючи для виконання іншим користувачам, що дуже зручно застосовувати в умовах децентралізації, коли рішення про розміщення закладів будуть прийматися на рівні окремої громади. На рис. 5 показано фрагмент орієнтовної моделі оптимізації мережі закладів забезпечення медичної допомоги та результати розрахунку (рис. 6) мережі первинної медичної допомоги однієї з областей України у Model Builder.

Варто зауважити, що аналіз не є остаточним та готовим для негайного прийняття управлінських рішень. Результуюче рішення може бути прийняте лише після порівняння результатів аналізу з існуючим станом мережі первинної медичної допомоги та вивчення реальної ситуації на місцях.

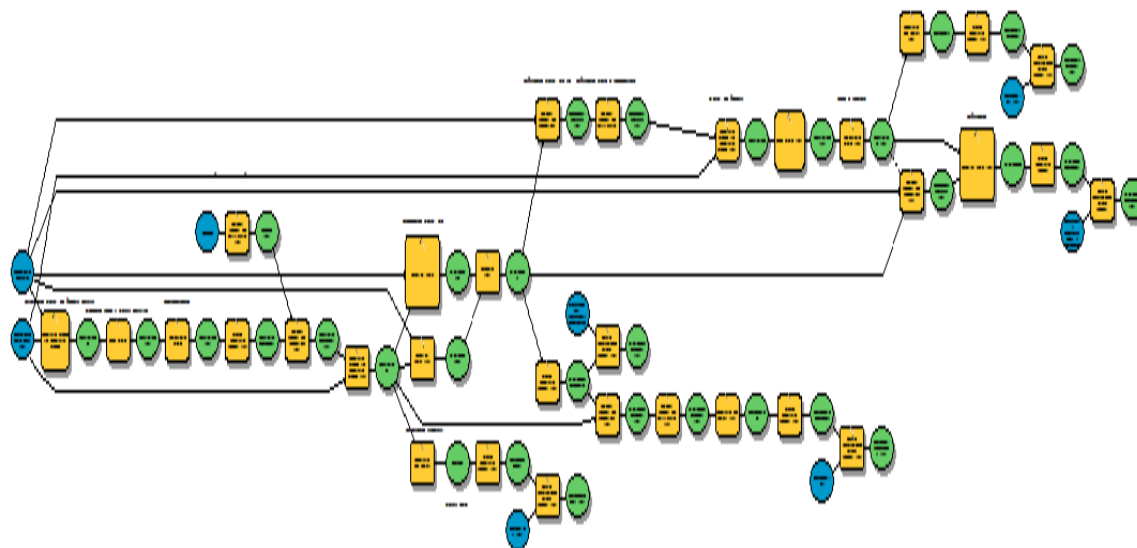

Рис. 5. Модель оптимізації мережі закладів забезпечення медичної допомоги, яка створена в Model Builder

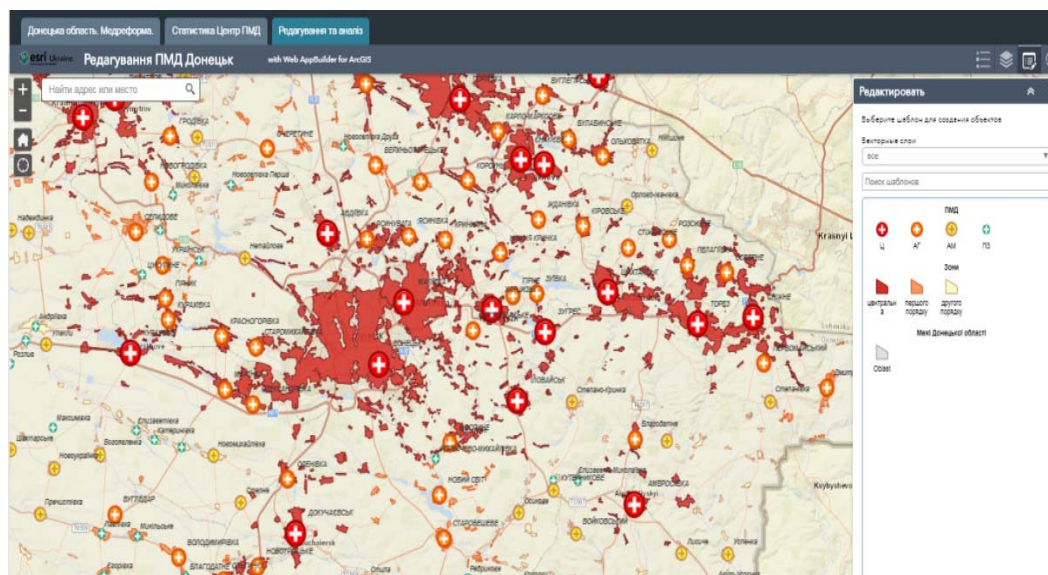

Рис. 6. Фрагмент орієнтовної моделі оптимізації мережі закладів забезпечення медичної допомоги

Висновки. Підводячи підсумки застосування географічних інформаційних систем у подальшому розвитку системи охорони здоров'я України та медичного забезпечення ЗСУ з урахуванням світового досвіду, можна виділити такі проблемні питання, що потребують вирішення на етапі реорганізації системи охорони здоров'я нашої держави, та можуть бути усунені за допомогою використання засобів ГІС (на прикладі програмного забезпечення ArcGIS), а саме:

- низька якість даних та їхня недостатня структурованість – ця проблема може бути вирішена шляхом організації централізованого зберігання даних та їх подальшою обробкою різними обчислювальними методами. Значну частину роботи з даними дозволяють виконувати ГІС-системи, що мають у своєму арсеналі велику кількість інструментів аналізу. ArcGIS не тільки має велику кількість власних інструментів геостатистичного аналізу даних, а й надає можливості сумісного використання мови програмування Python в одному середовищі;

- впровадження ГІС може бути складним процесом, проте результатом буде готовність медичної системи забезпечувати належну допомогу громадянам у різних умовах, у тому числі, і під час надзвичайних ситуацій та особливого періоду. За результатами просторового аналізу ГІС описує бажаний склад даних для впровадження в систему охорони здоров'я – дані розміщення об'єктів надання медичної допомоги, адміністративні райони, дані із захворюваності, демографічні дані, розміщення пунктів для укриття тощо.

Відсутність необхідних даних у цифровому вигляді також можна частково подолати за допомогою ГІС, забезпечивши централізований збір даних від віддалених співробітників, а також тих, що працюють у польових умовах. Наприклад, за допомогою організації опитувальників у ArcGIS Survey 123 можна забезпечити збір даних від закладів охорони здоров'я на місцях. Дані будуть безпосередньо потрапляти до бази геоданих у будь-який час, не потребуючи додаткової обробки. Водночас достовірність і правильність внесення даних буде забезпечуватися за допомогою правил, налаштованих безпосередньо в опитувальнику Survey 123, система авторизації, у свою чергу, забезпечить внесення даних лише співробітниками з відповідними правами. Існує можливість також організувати збір даних від громадськості, наприклад, щоб отримати інформацію про якість надання медичних послуг.

Проблеми надання та публікації даних вирішуються шляхом впровадження серверних ГІС та порталів. Для впровадження ГІС у системі охорони здоров'я необхідна підготовка спеціалістів, оскільки робота з ГІС потребує спеціальних знань та навичок. Якісне проведення додаткового навчання допоможе кадровому складу відчувати переваги від впровадження нової технології та знайти шляхи оптимізації власної роботи.

Перспективи подальших досліджень. За останні роки значно посилилась інформатизація системи охорони здоров'я України, але переваги, які надає використання ГІС, не використовуються в нашій країні в повному обсязі. У межах актуалізації та підвищення ефективності функціонування системи охорони здоров'я України були розроблені окремі рішення, що допомагають у вирішенні спеціалізованих задач: наприклад, під час епідемії COVID-19 було створено ГІС-хаб та операційні панелі для відображення захворюваності в Україні [4, 5]; описано створення ГІС для дослідження іксодових кліщів та кліщових інфекцій в Україні [2], проведено дослідження ризиків для здоров'я населення від забруднення атмосферного повітря викидами підприємств Дніпропетровської області [1]. Ці та інші проекти, а також дослідження з

використанням ГІС, мають велике значення для розвитку системи охорони здоров'я України та медичного забезпечення ЗСУ.

Застосування геоінформаційної складової в системі охорони здоров'я України удосконалює просторово-інформаційні механізми залучення цивільних закладів охорони здоров'я для надання медичної допомоги та лікування поранених (хворих) військовослужбовців шляхом створення територіальних функціональних об'єднань; є раціональним, економічно вигідним, доцільним і перспективним для формування системи медичного забезпечення військ в особливий період. Але подальшим перспективним напрямом такого розвитку є комплексне системне використання геоінформаційних технологій з метою прогнозування різноманітних аспектів реформування системи охорони здоров'я України та медичного забезпечення ЗСУ з інтеграцією отриманих результатів у системи підтримки прийняття рішень державного рівня.

Список використаної літератури

1. Бучавий Ю. В. Прогнозування ризиків для здоров'я населення від забруднення атмосферного повітря викидами підприємств Дніпропетровської області : дис. ... канд. біол. наук : 14.03.11. Київ, 2017. 264 с.
2. Подобівський С. С. та ін. Впровадження медичної геоінформаційної системи при дослідженнях іксодових кліщів і кліщових інфекцій в Україні // Інфекційні хвороби. Тернопіль, 2019. №3. С. 38–45.
3. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf> (дата звернення: 15.01.2021).
4. Про взаємодію медичних служб Збройних Сил та інших військових формувань із державною системою охорони здоров'я і про створення загальнодержавної системи екстремальної медицини : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 1995 року №819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.01.2021).
5. Поширення коронавірусної інфекції COVID-19 в Україні // TOB "ECOMMCo". URL: <https://esri-ukraine.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/0b3b9c5c25ad4a02b770e21f6837c6cc> (дата звернення: 15.01.2021).
6. Висвітлення ситуації в Україні та світі // TOB "ECOMMCo". GIS-Hub COVID-19. URL: <https://ukraine-covid-19-geohub-esri-ukraine.hub.arcgis.com/> (дата звернення: 02.02.2021).
7. Фірсова О. ГІС-технології як елемент інформатизації галузі охорони здоров'я: основні терміни та визначення (поняттєвий аспект) // Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2013. №19. С. 149–152.
8. California Healthcare Atlas Offers Single Easy-to-Use Portal // ArcNewsSpring. 2014. URL: <https://www.esri.com/about/newsroom/arcnews/california-healthcare-atlas-offers-single-easy-to-use-portal-series-stories/> (дата звернення: 03.02.2021).
9. COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU). URL: <https://www.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6> (дата звернення: 03.02.2021).
10. Fahui Wang. Why public health needs GIS: a methodological overview. DOI: 10.1080/19475683.2019.1702099. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19475683.2019.1702099> (дата звернення: 03.02.2021).
11. Lanclos R. Lebanese red cross uses location intelligence to deliver aid and build trust // Esri Blog. 2019. URL: <https://www.esri.com/about/newsroom/blog/lebanese-red-cross-data-driven/> (дата звернення: 05.02.2021).

References

1. Buchaviy Yu. (2017). Forecasting of risks to public health from air pollution by emissions of enterprises of Dnipropetrovsk region. Kyiv. 264 p.
2. Podobivskyi S. (2019). Introduction of medical geoinformation system in the study of Ixodes mites and tick infections in Ukraine. *Infectious diseases*. Ternopil. №3, pp. 38–45.
3. National strategy for reforming the health care system in Ukraine for the period 2015-2020. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf>.
4. Decree of the Cabinet of Ministries of Ukraine dated October 16, 1995, No. 819 "About the interaction of medical services of the Zbroynyh Forces and the state system of protecting health and the development of extra-state medicine" extremely. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-95-%D0%BF#Text>.
5. ECOMM Co. Ltd. Spread of coronavirus infection COVID-19 in Ukraine. (2020). URL: <https://esri-ukraine.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/0b3b9c5c25ad4a02b770e21f6837c6cc>.
6. ECOMM Co. Ltd. GIS-Hub COVID-19 Coverage of the situation in Ukraine and the world (2020). URL: <https://ukraine-covid-19-geohub-esri-ukraine.hub.arcgis.com/>.
7. Firsova, O. (2013). GIS technology as an element of informatization of health care: basic terms and definitions (conceptual aspect). *Investments practice and experience*. Kyiv. №19, pp. 149–152.

8. California Health care Atlas Offers Single Easy-to-Use Portal. (2014). *Arc News Spring*. URL: <https://www.esri.com/about/newsroom/arcnews/california-healthcare-atlas-offers-single-easy-to-use-portal-series-stories/>.

9. COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU). (2020). URL: <https://www.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6>.

10. Wang, F. (2019). Why public health needs GIS: a methodological overview. DOI: 10.1080/19475683.2019.1702099. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19475683.2019.1702099>.

11. Lanclos, R. (2019). Lebanese red cross uses location intelligence to deliver aid and build trust. *Esri Blog*. URL: <https://www.esri.com/about/newsroom/blog/lebanese-red-cross-data-driven/>.

Надійшла до редколегії 28.04.21

O. Fedchenko, PhD in Military Sci., Senior Researcher

a_fedchenko@ecomm.kiev.ua

ORCID ID 0000-0003-1343-3828,

N. Lytvynenko, PhD in Technical Sci., Senior Researcher

n123n@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-2203-2746

Scopus ID: 57090950400,

O. Pinchuk, Researcher

o.pinchuk2020@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-0601-8450

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

APPLICATION OF GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS IN THE CONTEXT OF REFORMING THE HEALTHCARE OF UKRAINE AND MEDICAL SUPPORT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The possibilities of geographic information systems (GIS) application in the context of reforming the health care system of Ukraine and medical support of the Armed Forces of Ukraine have been studied. GIS helps to provide timely medical care in emergencies – natural disasters, adverse weather conditions, military conflicts, riots, when decisions must be rapid. GIS-analysis increases the efficiency of both routine tasks and planning at all levels of the government. The experience of using GIS at different stages of health care reform and development in the world's leading countries shows that the widespread use of geospatial technologies can significantly improve the management of data, material and human resources, understanding of factors and impacts on health care. The modern challenges require the health care system of our country and medical support of the Armed Forces of Ukraine to use advanced information technologies for the collection, management, analysis, visualization and dissemination of data that can largely provide the geographical information systems. Without GIS, it would be difficult to imagine effective work in crises, emergencies or in the context of military conflict, the successful operation of that depends on people's lives and health. The article studies the possibilities of using geographic information systems (GIS) in the context of health care reform in Ukraine. The experience of using GIS at different stages of health care reform and development in the world's leading countries shows that the widespread use of geospatial technologies can significantly improve the management of data, material and human resources, understanding of factors and impacts on health care. GIS analysis increases the efficiency of both routine tasks and planning at all levels of management. It would be difficult to imagine effective work in crises, emergencies or during military conflicts of many organizations, on the successful performance of which people's lives and health depend, without using GIS. Today's challenges require our country's healthcare system to use advanced information technology to collect, manage, analyze, visualize, and share data that geographic information systems can provide to a large extent. The article considers examples of problems and tasks that can be solved by certain GIS tools. The challenge stays in working with data that is often provided on paper or in formats that are hard to process and store. This organizational and financial problem will continue until health facilities are equipped with necessary hardware, software and staff training. Regarding data that has a spatial component, this issue can be solved with the help of server GIS and geoportal technology, which are able to organize the work with data, sharing for large number of people, data collection, and availability of geospatial services for use in any time and place. Equally promising in the field of health care is the use of GIS-analysis tools that allow to obtain the data needed to make informed decisions, forecast and plan further activities in the short and long term. Ukraine is on the way to strengthening the informatization of the health care system. GIS should play an important role in this process as the main tool for working with spatial information.

Keywords: geographic information system, health care, medical support, spatial analysis, information technologies, geoportal.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНІ НАУКИ

Випуск 2 (46)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 10,11. Наклад 300. Зам. № 221-10104.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № В 2.
Підписано до друку 01.06.21

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02